

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETUS
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1993. a.

VIIRIK 207 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
XI
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

TARTU 1968

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 207 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
XI
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

,

TARTU 1968

ELAMUEHITUSE FINANTSEERIMISE MEETODITEST JA KREDITEERIMISEST

Ü. Kauer

Rahanduse ja krediidi kateeder

Kehtivate eeskirjadega on lubatud elamuehituses kasutada mitmesuguseid finantseerimise meetodeid.

1958. aastal kehtestati kord, et tüüpprojektide järgi ehitatud elamute eest maksab tellija töövõtjale vastavalt üksikute konstruktiivelementide või tööde lõpetamise järel, võttes aluseks elamu eelarvelist maksumust ja valmiduse protsenti. Selline meetod — finantseerimine vastavalt elamu valmiduse astmele — õigustas end ja on praegu praktikas juurdunud kui elamuehituse põhiline arveldusviis.

Alates 1962. aastast on päevakorda tõstetud uus ja progressiivsem finantseerimise meetod — tasuda objekti eest tervikuna. Uut finantseerimise meetodit eksperimenteeriti Moskva ja Leningradi ehitus-montaažorganisatsioonides ning see osutus väga efektiivseks. Sellepärast soovitas NSV Liidu Ehituskomitee juurutada laialdaselt arveldusi valmisobjekti eest tervikuna.

Uued ehituse finantseerimise eeskirjad 1965. aastast¹ näevad ette elamute eest tasumise kas valminud elamu eest korraga või kahes etapis: 1) nulltsükli ja 2) maapealse osa eest.

Kuna uued finantseerimise eeskirjad jõustuvad järk-järgult, siis samal ajal kehtib NSV Liidu Ehituspanga soovitus maksta elamu eest nelja kindlaksmääratud etapi kaupa²: 1) nulltsükkel, 2) katuse alla viimine, 3) valmis viimistlustöödeks, 4) viimistlus ja muud tööd.

Seega on võimalik töövõtu korras ehitamisel valida kolme järgmise elamuehituse finantseerimise meetodi vahel:

- 1) finantseerimine vastavalt valmiduse astmele,
- 2) tasumine valmisobjekti eest tervikuna,
- 3) arveldused kindlaksmääratud etappide kaupa.

¹ Правила финансирования строительства. Утверждены постановлением Совета Министров СССР от 8 октября 1965 г. № 746.

² Стройбанк СССР, Письмо № 110, 22 июня 1963 г. «О внедрении прогрессивных методов расчетов за выполненные работы».

Finantseerimisel vastavalt valmiduse astmele on elamu ehitus- ja montaažitööd jaotatud üksikuteks konstruktiivelementideks (tööloikudeks). Iga antud elamu konstruktiivelement või töö moodustab teatud protsendi elamu eelarvelisest maksumusest. Elamu kui terviku maksumus ühtib ametlikult kehtestatud elamispinna ruutmeetri hinnakirjahinna alusel väljatoodud maksumusega.

On vastav konstruktiivelement (näiteks vundament, seinad, katus) lõpetatud, vormistatakse tehtud töö vastavates dokumentides (vorm 3a³ ja arve) ning pank tasub arve finantseerimise kontost. Töömahukamate konstruktiivelementide puhul võib tasuda ka osade kaupa. On näiteks 20% seintest laotud, võib töövõtja saada kätte 20% seinte eelarvelisest maksumusest jne.

Selline finantseerimise meetod on suhteliselt uus ja tal on palju eeliseid võrreldes 1958. aastani kasutatud meetodiga, kuid ta pole vaba ka puudustest.

Finantseerimine vastavalt valmiduse astmele ei stimuleeri elamute tähtajalist valmimist. Normatiivsest ehitamise tähtajast kinipidamisest ei saanud juttugi olla näiteks Tartus Turu tänava elamukvartali ehitamisel. Mitmeid elamuid ehitati normatiivse 6 kuu asemel 9 kuud ja isegi kauem. Vastav analüüs näitab, et toorehitused kerkisid suhteliselt kiiresti, viimistlus ja teised tööd aga ei mahtunud hoopiski ehitamise normatiivsetesse tähtaegadesse.

NSV Liidu Ehituspanga Tartu osakonna andmeil nulltsükli ja korpuse püstitamise tööd hälbisid keskmiselt ainult 10–20% normatiivsest kestusest, viimistluseks ettevalmistamise ja viimistlustööd aga 60% ja rohkem.

Tööde kestuse normatiivist hälbimine, eriti viimistlustöödel, on Eesti NSV elamuehituses tüüpiline. Hälbimine ei ole alati nii suur kui eespool toodud: plokkmajade ehitamisel on see väiksem. Ei ole aga saladuseks, et töövõtuorganisatsioonides on välja kujunenud nn. «soodsad» ja «mittesoodsad» tööd. Toorehitus kuulub esimeste hulka, sellega on hea rahalist plaani täita; viimistlus ja teised tööd aga on nn. «mittesoodsad» ja neid forsseeritakse, kui elamu eksploatatsiooni andmisega enam viivitada ei saa. Ehitusorganisatsioonidel on selleks ka põhjus, kuna viimistlustööd ei aita täita nende rahalist plaani, annavad kahjumit ning tekitavad palgafondi ülekulu.

Elamuehituse omahinna analüüsimisel on selgunud, et põhiliselt on kahjumit toonud puusepa- ja viimistlustööd, kuna nulltsükli, seinte ja vahelagede ehitus on andnud kasumit.

Finantseerimine vastavalt valmiduse astmele võimaldab töövõtjal eelistada kasumit andvaid töid, millest tingituna valmisobjekti eksploatatsiooni andmine hilineb.

³ Uus finantseerimise eeskiri näeb ette, et konstruktiivelementide lõpetamine vormistatakse aktiga 2v.

Ehitamise kestuse normatiividest kinnipidamine igal ehitamise etapil on elamu tähtajalise valmimise üks tingimus. Loomulikult oleneb elamu tähtajaks ekspluatasiooni andmine mitmetest teguritest, nagu tööde organiseerimine, varustamine materjalidega ja tööjõuga. Nende tegurite mõju on ehitajatele teada. Peaaegu üldse ei arvestata seda, millist mõju avaldab objekti tähtajalisele valmimisele finantseerimise meetod.

Arvlemisel valmisobjekti eest korraga mingeid avansseerimisi ega vahearveldusi ei toimu. Järelikult peaks tellija elamu eest maksma alles siis, kui töövõtja on tellimuse täitnud ja maja on vastava komisjoni poolt vastu võetud. Sellise arveldusviisi puhul on töövõtja huvitatud eelkõige elamu tähtajalisest lõpetamisest.

I. Tšuklevitš⁴ toob näite Leningradi Elamuehituse Kombinaadist nr. 6, kus on kasutatud nimetatud arvelduste korda. Aasta esimesel poolel teostas see kombinaat töid vahepealsete arveldustega, kuid teisel poolel toimusid arveldused korraga peale objekti täielikku valmimist. Tulemused näitavad, et uus arvelduste kord mõjus positiivselt. Kui viiekorruselise elamu maapealse osa ehitamiseks kulus I poolaastal 105 päeva, siis II poolaastal ainult 92 päeva. Ühe tornkraana kohta tuli I poolaastal 11 tuhat ruutmeetrit elamispinda, II poolaastal aga 14,7 tuhat ruutmeetrit. Tööjõu kulu ühe ruutmeetri kohta vähenes 3,2-lt 2,7-le inim-päevale.

V. Girovski⁵ märgib, et nendes Leningradi ehitusorganisatsioonides, kellele tasuti objekti eest korraga, lühenes ehituse kestus 15—20%, lõpetamata objektide arv vähenes rohkem kui 40% ja omahinna alandamise ülesanne ületati. Insener-tehniliste ja arvestusala töötajate töömaht dokumentide vormistamisel vähenes aga rohkem kui neli korda.

Teostades arveldusi objekti eest tervikuna, kerkib üles küsimus töövõtja käibevahendite täiendamisest, kuna käibevahendites toimuvad olulised muutused.

Objekti eest tervikuna tasumisele ülemineku suurendaks eelkõige lõpetamata toodangu normatiivi. Kui finantseerimisel valmidusastme alusel on lõpetamata toodangu normatiiv 4—5% normeeritavatest käibevahenditest, siis objekti eest tervikuna tasumisel ulatub see Leningradi Elamuehituse Kombinaadi andmetel isegi üle 40%⁶.

Muudatusi tuleb ka teistes käibevahendite elementides. Eesti NSV Ehitusministeeriumi andmeil on praegu elamuehitusega tegelevate töövõtuorganisatsioonide omakäibevahendite osatäht-

⁴ И. Чук л е в и ч, Новое в экономической работе. «Экономическая газета», 1963, 46, lk. 14.

⁵ В. Г и р о в с к и й, Экономическую работу — в центр внимания строителей. «Экономическая газета», 1964, 3, lk. 9.

⁶ NSV Liidu Ehituspanga kirja nr. 110, 26. 06. 63. andmetel.

sus umbes 20% aastasest ehitus- ja montaažitööde programmist, objekti eest tervikuna tasumisele üleminekul suureneks see 30%-ni.

Töövõtuorganisatsioonide omakäibevahendite täiendamine valmisobjekti eest tasumisele üleminekul eeldaks väga suurte rahaliste vahendite assigneerimist nende organisatsioonide käibevahendite formeerimiseks. Kui see olekski võimalik, ei oleks täiendamine kogu vajaduse ulatuses otstarbekas, sest:

- 1) käibevahendite vajadus töövõtuorganisatsioonides on küllaltki kõikuv ebarütmilise töö tõttu;

- 2) panga kontroll ehitajate töö üle nõrgeneb;

- 3) jääb kasutamata krediidi kui küllaltki tähtsa majandusliku hoova mõju.

Elamute ekspluatatsiooni andmise rütmilisus on Eesti NSV-s isegi halvenenud. Kogu vabariigi ulatuses anti 1964. aastal kõikidest elamutest ekspluatatsiooni 40% neljandas kvartalis. Töötempo elamuehituses saavutab haripunkti aprillis-mais, mil ilmad muutuvad soojaks ja on soodsad välistöödeks, mida talvel on raskem teha. Suvel töötempo langeb, kuigi töötingimused pole halvemad. Põhjus on selles, et sel perioodil on tööjõu voolavus kõige suurem. Kuigi ehitus-montaažitööde rütmilisus elamuehituses on omaette probleem, tuleb praegu seda arvestada käibevahendite formeerimisel. Ebarütmilisest tööst tingituna on vastava töövõtuorganisatsiooni käibevahendite vajadus mitte püsiv, vaid sesoonne.

Ei ole otstarbekas kindlustada majandusorganisatsioone, kelle töö (toodangu väljalask) on sesoonse iseloomuga omakäibevahenditega täies ulatuses. See viiks riigi käsutuses olevate käibefondide teatud osa asjatule «külmumisele» ega looks stiimulit rütmiliseks tööks.

Käibevahendite formeerimisest oleneb ka kontroll ehitajate töö üle. Kõrgemalseisvate instantside, samuti rahvakontroll on administratiivset laadi.

Kontrolli süvendamiseks tuleb käibevahendite formeerimine siduda senisest enam pangakrediidi kui tähtsa majandusliku hoo- vaga.

Majanduslikud hoovad peavad ajendama ka töövõtuorganisatsioone paremini kasutama tootmisfonde, ökonoomsemalt kulutama materjale, tõstma tööviljakust ja parandama ehituse kvaliteeti.

Krediit peab leidma tee töövõtuorganisatsioonide normeeritud käibevahendite formeerimisse, nii et ta teeks koos omavahenditega kaasa kogu käibevahendite ringkäigu. (Sellist moodust on väga edukalt rakendatud rasketööstuses, kaubanduses ja teistes rahvamajandusharudes.)

Praktikas tähendaks see, et töövõtja alustaks tööd omavahendite arvel. Vastavalt tööde kulgemisele (valmidusastmele) krediit-

teeritakse töövõtjat panga poolt. On elamu valmis, maksab tervikuna selle eest tellija. Tellijalt saadud rahaga tasub töövõtja pangakrediidi.

Krediidi oskuslikul kasutamisel koos omakäibevahenditega ei jääks soovitud efekt saavutamata. Paraneks elamute tähtajaline ekspluatatsiooni andmine ja elamuehitusse suunatud kapitaalmahutuste kasutamise efektiivsus.

Kuidas korraldada kirjeldatud finantseerimismeetodi järgi töövõtuorganisatsioonide krediteerimine? On tegemist lõpetamata toodangu tagatisel antava krediidiga. Järelikult pank krediteerib töövõtjat ainult sel juhul, kui vastav tagatis on olemas. Tagatiseks oleks vastav lõpetatud konstruktiivelement oma eelarvelises maksumuses. Nii kuidas suureneb tehtud tööde eelarveline maksumus. suureneb ka krediit.

Krediit on ainult tähtajaline. Et stimuleerida objekti ehitamist tähtajaks, peab krediidi tagastamise aeg kokku langema kui mitte normatiivse, siis vähemalt lepingus fikseeritud objekti valmimise tähtajaga. Üksikute konstruktiivelementide krediteerimine peab ühtima nende lõpetamise tähtaegadega vastava graafiku järgi. Niisiis on võimalik juba algusest peale jälgida tööde kulgu nii pangal kui ka tellijal ja graafikust mahajäämise puhul rakendada sanktsioone või osutada abi.

Saksa Demokraatliku Vabariigi eeskujul võiks kasutada krediteerimise tähtaegade ja ehitamise üksikute etappide lõpetamise kooskõlla viimiseks nn. tsüklogrammi. Tsüklogramm on plaaniline dokument, milles on kuude viisi ära näidatud objekti konstruktiiv-elementide lõpetamine ja vajalik krediit iga konstruktiivelementi kui ka objekti kohta tervikuna. Hästi koostatud tsüklogramm võimaldab mitte üksnes kontrollida konkreetse ehituse kulgu ja krediteerida töövõtjat, vaid loob reaalsed võimalused võitluseks vahendite killustamise vastu ja on heaks ehitustööde organiseerimise dokumendiks. Analooiliselt on võimalik krediteerimist kooskõlastada objekti võrkgraafikuga.

Valmisobjekti eest tasumisele üleminek koos vastava krediteerimiskorra rakendamisega oleks soodne ka plaani ületajatele ja stimuleeriks mahajääjaid paremini töötama.

Finantseerimisel vastavalt valmiduse astmele on sageli raskusi plaani ületamise ulatuses tehtud tööde finantseerimisega. Tellija poolt on finantseerimine piiratud talle eraldatud kvartali või aasta limitidega. Töövõtja aga satub üleplaaniliste tööde mittetasumisel, eriti aasta lõpul, võlgnevusse hankijate ja isegi töölistega. Sellepärast töövõtjad mõnikord isegi hoiduvad kvartali ja aasta lõpul plaani ületamisest, kui pole tagatud tööde eest tasumine. Finantseerimisallikate ümberjaotamine ei lähe nii ruttu.

Pangakrediidi kasutamisel oleks panga käsutuses olevate krediteerimisressurssidega manööverdamine lihtsam kui praegu

finantseerimisallikate ümberjaotamine. Seega vältiks uus elamuehituse finantseerimise kord ka töövõtuorganisatsioonide finantsraskusi, mida praeguse finantseerimismeetodiga võib plaani ületamine esile kutsuda.

Ka mõningaid juurdekirjutusi aitaks uus finantseerimismeetod vältida. Tellijatel elamuehituseks määratud, kuid aasta lõpul kasutamata jäänud summad tõmmatakse praegu eelarvesse tagasi. Et eraldatud vahendeid maksimaalselt kasutada, esineb juhtumeid, et töövõtjad tellija soosimisel aasta lõpul kunstlikult suurendavad tehtud tööde mahtu — akteerivad töid ette. Huvitatud sellisest fiktiivsusest on nii tellija kui ka töövõtja. Tellija kasutab talle eraldatud assigneeringutest veel niipalju kui võimalik, töövõtja aga «täidab» antud aasta plaani. Finantseerimine vastavalt valmiduse astmele inspireerib nii töövõtjat kui ka tellijat ebaseaduslikeks juurdekirjutusteks. Tasumisel valmisobjekti eest tervikuna ei oleks selline fiktiivsus võimalik.

Kirjeldatud uus elamuehituse finantseerimise ja krediteerimise moodus eeldab loomulikult panga poolt vastavate krediteerimisressursside suurendamist. Raskusi ei peaks see tekitama, sest praktiliselt on krediteerimissüsteemi käsutuses nii eelarvelised kui ka muud vahendid kuni nende kasutamiseni. Neid ressursse on võimalik suunata ajutiselt elamuehituse krediteerimiseks.

Mis puutub arveldustesse kindlaksmääratud etappide kaupa, siis kaheetapilise finantseerimise puhul tasutakse eraldi nulltsükli ja maapealse osa eest. On selge, et selline finantseerimine on oma olemuselt väga lähedane tasumisele objekti eest tervikuna.

Neljaetapilise finantseerimise puhul tasutakse nulltsükli eest samuti eraldi, kuid maapealse osa eest tasumine on jaotatud omakorda kolmeks: katuse alla viimisel tasutakse 48%, valmisolekul viimistlustöödeks 21% ja viimistlus- ning muude tööde lõpetamisel 31% elamu eelarvelisest maksumusest. Iga etapi lõpetamine vormistatakse vastavates dokumentides ja pank tasub tellija poolt aktsepteeritud arve. Erandjuhtudel lubab juhend teha ka vahearveldusi esimesel ja teisel etapil, kui 50% vastava etapi töödest on tehtud.

Elamuehituse finantseerimise praktikasse on juurdunud ka variante, mis kalduvad kõrvale kahest eespool kirjeldatud etappide kaupa finantseerimise meetodist. Näiteks NSV Liidu Ehituspanga Tartu osakond tasub tellija kontost Tallinna Elamuehituse Kombinaadile viimase poolt Tartus püstitatud elamute eest põhiliselt kolme etapi kaupa. Nulltsükli eest tasutakse kaks korda võrdsetes osades ning maapealse osa eest korraga.

Sisuliselt on etappide kaupa finantseerimine praktikas juurdunud vastavalt valmiduse astmele finantseerimise ja valmisobjekti eest tervikuna tasumise vahepealse variandina.

Valides kolme käsitletud finantseerimismeetodi vahel, tuleb kindlasti eelistada tasumist valmisobjekti eest tervikuna. Praktike poolt leiab see meetod vastuseisu just sellepärast, et ollakse senise praktikasse juurdunud arvelduste korraga harjunud. Finantseerimine vastavalt elamu valmiduse astmele ei ole aga mingil määral seotud elamute tähtajalise ekspluatatsiooniga. Mida lähedam on arvelduste kord, seda väiksemat täpsust eeldab tööde organiseerimine. Nii oleneb finantseerimise meetodist ka tööde organiseerimise tase elamuehituses.

Eesti NSV Ehitusministeeriumi Ehitustööde Organiseerimise Büroo ökonoomikaosakonna andmetel oli kavatsus valmisobjekti eest tervikuna tasumisele katseliselt üle minna juba 1964. a. alguses. Katseteni jõuti alles 1965. aastal Tallinnas ja Narvas. Valmisobjekti eest tasumisele üleminek läheb aga lubamatult aeglaselt.

Ehitajate töö üle ei saa otsustada üksnes selle järgi, kuidas nad toime tulevad oma ülesannetega praktikas väljakujunenud olukorras. Tuleb arvestada ka seda, kuivõrd ruttu ja efektiivselt oskavad nad juurutada kõike uut, et võimalikult kiiremini lahendada elamispinna probleem.

Käikiri laekunud 1. veebr. 1966. a.

О МЕТОДАХ ФИНАНСИРОВАНИЯ И КРЕДИТОВАНИИ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Ю. Кауэр

Резюме

Действующие инструкции допускают применение различных методов финансирования. Из них применяются: 1) финансирование в соответствии со степенью готовности, 2) оплата за готовый объект в целом и 3) расчеты по установленным этапам. В практике финансирования жилищного строительства освоен в основном первый из них, применяется также третий. Второй же метод, как наиболее новый и неосвоенный, находит еще небольшое применение. Оплата за готовый объект в целом имеет ряд преимуществ, что подтверждается экспериментами, проведенными в Ленинграде и Москве. В то же время финансирование в соответствии со степенью готовности имеет большие недостатки, что подтверждается анализами, проведенными автором в жилищном строительстве Эстонской ССР. Этот метод финансирования не стимулирует сдачу жилищ в эксплуатацию в срок, дает возможность строителям предпочитать более доходные работы, инспирирует приписки и т. д.

Переход к оплате за готовый объект предполагает дополнение оборотных средств организации-подрядчика. В статью вносятся предложения об использовании кредита при формировании нормативных оборотных средств, а также обосновывается необходимость использования кредита по иным причинам.

Переход к оплате за готовый объект вместе с более широким использованием кредита способствовал бы быстрейшему разрешению проблемы жилищности.

ÜBER DIE METHODEN DER FINANZIERUNG UND DER KREDITIERUNG DES WOHNUNGSBAUS

U. Kauer

Zusammenfassung

Der geltenden Vorschriften der Finanzierung entsprechend, ist es erlaubt, verschiedene Methoden des Finanzierens anzuwenden. So sind im Gebrauch: 1) die Finanzierung der Stufe der Fertigstellung entsprechend; 2) die Bezahlung für das fertige Objekt im Ganzen; 3) die Abrechnungen nach bestimmten Etappen. In der Praxis der Finanzierung des Wohnungsbaus hat sich hauptsächlich die erste Methode eingebürgert, auch die dritte wird verwendet, aber die zweite, obwohl die fortschrittlichste von ihnen, wird selten angewendet. Die Bezahlung für das fertige Objekt im Ganzen besitzt aber eine ganze Reihe von Vorzügen, was durch entsprechende Experimente in Leningrad und Moskau bestätigt wird. Gleichzeitig ist das Finanzieren nach der Stufe der Fertigstellung voll von großen Mängeln, wie es die von dem Autor durchgeführten Analysen des Wohnungsbaus in der ESSR bestätigen. Diese Methode der Finanzierung stimuliert keineswegs die fristgemäße Übergabe der Wohnungen zur Nutzung, ermöglicht den Erbauern, den profitbieten Arbeiten den Vorzug zu geben, inspiriert Hinzuschreibungen usw.

Der Übergang zur Vergütung für das fertige Objekt setzt die Vervollständigung der Betriebsmittel der arbeitnehmenden Organisation voraus. In dem Aufsatz werden Vorschläge gemacht, wie der Kredit bei der Formierung der normierten Betriebsmittel anzuwenden ist, ebenso wird die Notwendigkeit der Verwendung des Kredits auch anderer Ursachen wegen motiviert.

JUURDELÕIGATUD KROOMNAHA ARVESTUSEST JA INFORMATSIONIST ARVESTUSE MEHHANISEERIMISEL

A. Ruuvet

Raamatupidamise kateeder

Toodangu omahind kui sotsialistliku tööstuse põhilisi majanduslikke näitajaid koosneb tootmisvahendite, vajaliku tööga ja lisatööga loodud produkti väärtusest. Tööstusettevõtte toodangu omahinda kuuluvad sellest tootmisvahendite ja vajaliku produkti väärtus täielikult, kuid lisaproduktist ainult osa. Teisiti öeldes, toodangu omahind kajastab kõiki selle valmistamiseks ja realiseerimiseks tehtud kulusid rahalises väljenduses, kuhu on lülitatud varem tehtud töö kulud (põhivahendite amortisatsioon, tooraine, materjalide, kütuse ja teistelt ettevõtetelt saadud teenuste väärtus), kulud elavtööjõule (palk) ja lisaprodukti mõned liigid (sotsiaalkindlustuseraldised, pangalaenude protsendid jt.).

Tööstusettevõtte toodangu omahinna kululiikide detailsem nomenklatuur sõltub tööstusharu spetsiifikast, toodangu mitmekesisusest, valmistamise keerukusest ja kulude iseloomust. Jalatsitööstuse nomenklatuuris esinevad tooraine ja materjalide (millest lahutatud jäätmete maksumus) ning ostetud pooltoodete, tootmis- tööliste põhipalga, tsehhikulude, tehase üldkulude, praagikahjude, muude tootmis- ja tootmisväliste kulude kulukirjed.

Kulukirje «Tooraine ja materjalid (millest lahutatud jäätmete maksumus) ja ostetud pooltooted» kui erikaalult suurim (73—77%) omahinnas kajastab kulutatud pealse- ja voodrinaha, naha asendajate, alusnaha, mitmesuguste tekstiilmaterjalide, randinaha jne. maksumust. Ostetud pooltoodetena arvestatakse selles kulukirjes koopereeruvatelt ettevõtetelt saadud alusdetaille, puust kontsasid jne. Vaadeldav kulukirje hõlmab ka abimaterjale, mida kasutatakse detailide kinnitamiseks (mitmesugused liimid, niidid, naelad) ja pakkimiseks (paber, karbid jne.). Kulutatud materjalide maksumus tehakse kindlaks algul arvestushindades (hulgi- hindades) ja seejärel liidetakse sellele transpordi ja soetamiskulud (moodustavad hulgihindade maksumusest 0,1—0,3%).

Alljärgnevas vaatleme ühe peamise põhimaterjali — kroomnaha koguselise arvestuse korraldamist põhi- ja komplekteerimis- laos ning juurdelõikustehhis.

Kroomnaha arvestuse esmaseks ülesandeks on kontrollida naha kasutamist ja vastavust tehniliselt põhjendatud kulunormidele juurdelõikustsehhi. Seejuures tuleb arvestada, et progressiivsete kulunormide kehtestamisel on aluseks mitte ainult tehnilised arvutused, vaid ka eesrindlike tööliste kogemused.

Laost väljaantud naha koguseline arvestus peab võimaldama kontrollida selle õigeaegset tootmisse suunamist ja kasutamist vastavalt otstarbele. Juurdelõikustsehhi pidev, õigeaegne ja kompleksne varustamine tingib rütmilise, graafikupärase töö, suurendab tööviljakust ja võimaldab täita ning ületada tootmisprogrammi. Seejuures peab tsehhi varustamine toimuma vastavalt limiidile ja arvestus jälgima sellest kinnipidamist.

Tsehhi antava kroomnaha koguseid saab limiteerida ainult siis, kui on teada juurdelõigatavad jalatsimudelid ja nende valmistamiseks ettenähtud kogused. Valmistamisele tulevad jalatsimudelid sõltuvad omakorda tootmisprogrammi planeerimisest, kasutatava naha kogused aga selle kulu normeerimisest, millele pööratakse jalatsivabrikutes erilist tähelepanu. Selleks organiseeritud laboratooriumis määratakse kulunorm igale uuele jalatsimudelile, samuti vaadatakse aeg-ajalt üle tootmises olevate jalatsite kulunormid. Sageli ei limiteerita laost tsehhidesse suunatavaid materjale, ehkki eeltingimused on olemas, vormistades materjalide üleandmist tsehhi saatelehtedega. Saatelehtede kasutamisel koostatakse need sageli pärast korduvat materjalide väljaandmist mingisuguste jooksvalt tehtud märkuste põhjal, mis võib aga põhjustada sortide äravahetamist ja ka puudujääke.

Kroomnaha üleandmist juurdelõikustsehhi vormistatakse vabrikutes väljakujunenud praktika kohaselt väga mitmesuguselt.

Lvovi jalatsifirmas «Progress» kasutatakse materjalide säilitamise ladu ka kroomnaha ettevalmistamiseks ja sorteerimiseks enne juurdelõikustsehhi suunamist. Väljamisdokumendina kasutatakse juurdelõikuskaarti (карта закройщика), mis on ühtlasi tööülesandeks ja mille kirjutab välja dispetšer. Laos märgitakse juurdelõikuskaardile tegelikult väljaantud naha kogused, mis samaaegselt kirjendatakse ka väljaantud naha kogumisdokumenti, s. o. kahes eksemplaris koostatavasse vahetusandmiku (сменная ведомость). Pärast seda saadetakse nahk koos andmiku teise eksemplariga juurdelõikustsehhi (andmiku esimene eksemplar jääb lattu). Vahetusandmiku kokkuvõtted kirjendatakse väljaminekuna laokartoteeki. Naha koguselises arvestuses limiitlehte ei kasutata, küll aga üldisest limiidist kinnipidamise kontrollimiseks.

Ka Moskva jalatsivabrikus «Pariisi Kommuun»¹ toimub naha ettevalmistus ja sorteerimine materjalide laos. Juurdelõikustsehhi

¹ С. М. Барановский, Применение принципов нормативного учета на обувной фабрике «Парижская Коммуна». Сб.: Организация нормативного учета на предприятиях. Госфиниздат, 1963, lk. 164—166.

antakse nahk kahes eksemplaris koostatud juurdelõikusandmikuga (раскройная ведомость), millest esimest kasutatakse kuludokumendina kroomnaha arvestuses ja teist juurdelõigatud pealsedetailide sissetuleku kontrollimiseks.

Nii Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadis kui ka Tallinna «Kommunaaris» teostatakse kroomnaha ettevalmistamist ja sorteerimist enne juurdelõikustsehhi andmist eraldi vahelaos (nn. naha komplekteerimislaos). Laost antakse kroomnahk komplekteerimislattu nõudelehtedega, mille andmed kirjendatakse nahaartiklite ja -sortide lõikes esmalt spetsiaalsesse rühmitusandmikku. Selle kokkuvõtted kirjendatakse järgnevalt limiitlehte ja ka laokartooteiki. Kõik need dokumendid antakse edasi jalatsivabriku materjalide arvestuse sektorisse veelkordseks kontrollimiseks, takseerimiseks ja kajastamiseks tootmiskuluna (debiteeritakse kontot nr. 20 — «Tootmine», krediteerides kontot nr. 05 — «Tooraine ja materjalid»). Komplekteerimislaos arvestust peetakse järgmiselt.

1. Kroomnaha sissetuleku dokumente (nõude- või saatelehed) kirjendab selle laos arvestaja spetsiaalsesse sissetulekuandmikku nahaartiklite ja sortide järgi.

2. Komplekteerimislaos sorteeritakse ja komplekteeritakse nahad juurdelõikustsehhi dispetšerilt saadud juurdelõikusteate põhjal. Viimatinimetatu on sisuliselt tööülesanne, milles näidatakse valmistatavad jalatsimudelid suurusnumbrite kaupa (paarides) ja tööks vajalike nahasortide orienteerivad kogused (dm²-tes). Juurdelõikusteatele lisatakse veel tööorder ülesandega kontrollida juurdelõigatud pealsekomplektide koguseid ning nende üleandmist vahelattu (detailide komplekteerimise lattu). Pärast tegelikult väljaandmisele kuuluva nahakoguse näitamist juurdelõikusteates märgib komplekteerija need andmed veel ühte, tema tööd kajastavasse registrisse (raamatusse) ja alles pärast seda annab naha koos juurdelõikusteatega üle abitöölisele tsehhi viimiseks. Viimane märgib juurdelõikusteate andmed uude registrisse (nn. nahakandmise raamatusse) ja võtab üleandmisel tsehhi meistritlt allkirja.

3. Meister annab naha juurdelõikamiseks, märkides juurdelõikusteatele töölise nime ja naha üleandmisel võtab sinna allkirja. Ühtlasi kantakse juurdelõikusteate andmed uuele dokumendile, töölise juurdelõikuskaardile (vt. tabel 1). Ka väljaantud täiendavad nahakogused kantakse nimetatud dokumentidele.

4. Pärast tööülesande lõpetamist tagastatakse juurdelõikusteate komplekteerimislaos arvestajale väljamineku kogumisandmikku kirjendamiseks. Kui tööülesanneteks väljaantud nahka ei kulutatud täielikult ära, siis tagastatakse see komplekteerimislaole, tehakse sellekohane märkus juurdelõikusteatele ja -kaardile, vormistatakse sissetulekuorderid ja nende põhjal koostatakse eraldi andmik.

Juurdelõikuse kaart nr. 323									Nimi ja eesnime täht			Aasta	Kuu
									Michelson, K. tabeli nr. 3005				
Kuupäev	Juurde- lõikus teate nr.	Mudeli nr.	A				B		Kokku paare	Hinne	Tükitöö- tasu	Lõigete puhas- pind dm ²	
			Suurus	Paaride arv	Suurus	Paaride arv	Suurus	Paaride arv					
1. VII 63	949	7907 504	39	21	39	36			A				
			45	15	44	36			B				
		7927 635 70417 402	23	6	23,5	24	23,5	6	A				
									B 156				
			36	4	38	8							
									A				
									B				
												Üldse	1850

I p. kokku

Meister:

	Kokku	
	Kokku	

Tabel 1

Arvestusperioodi pool			Lõiked	Pealsed stants.		1	Ökonoom. või ülevalu liik	Vastuvõtja allkiri
I II				Vooder		2		
Väljaantud materjal			Normijärgne brutokulu dm²	Pealsed käsitsi		3		
Artikkel/ ja sort	Tükki	dm²		Vooder käsitsi		4		
				Abilõiked		5		
				„ stants.		6		
				Kasu- tam. %	Teg. ko- guse pu- haspind	Ökon.(+) Ülek. (-)		
14262 VI	5	1409	3008	65				
	1	296	vahetatud ämber					
	1	294	tagastatud		545			
rokku	3	819						
14262 VII	8	1700		61,5	1046			
14262 VII	1	245		61,5	151			156 (allkiri)
×	×	2764	3008		1742	+108		
Ökonoom. preemia arvestus			Ökon. või ülevalu dm²			dm² hinne	×	Preemia summa
			I p.	II p.	kokku			
Kokku						×	×	

5. Naha sissetuleku- kui ka väljaminekuandmikkude kokkuvõtted kirjendatakse päeva lõpul nahaartiklite ja -sortide kaupa komplekteerimislao kartoteeki.

6. Kuu lõpul saadetakse komplekteerimislao sissetuleku- ja väljaminekuandmikud koos esmasdokumentidega vabriku materjalide arvestuse sektorisse sissekannete ja kokkuvõtete kontrollimiseks ning saldode võrdlemiseks inventuuriandmetega. Komplekteerimislao arvestust vabriku üldisse raamatupidamisarvestusse ei lülitata.

Ilmselt on ülalkirjeldatud laomajanduse ja -arvestuse korralduses liialdusi. Kas on vaja pidada eraldi komplekteerimislao arvestust? Seda saab, nagu näitavad firma «Progress» kogemused, ühendada suurepäraselt naha üldlao arvestusega. Komplekteerimislao eraldi eksisteerimine suurendab arvestustöö mahtu ja teeb lõpetamata toodangu maksumuse väljaselgitamise keerukamaks. Eespool nägime, et tootmiskuludeks kirjendatakse nahk pärast üldlaost väljamist, s. o. komplekteerimislattu andmisel. Kui aga komplekteerimislattu jääb kuu lõpul veel nahka, siis arvestuses kajastub see konto nr. 20 — «Tootmine» (lõpetamata toodang) — saldona. Komplekteerimislao osalevat nahka ei saa pidada siiski lõpetamata toodanguks. Bilansis eraldatakse see summa ja liidetakse konto nr. 05 — «Tooraine ja materjalid» — reaga.

Paljudes jalatsivabrikutes, sealhulgas ka «Pariisi Kommunis» saadetakse nahk üldlaost juurdelõikusandmikuga juurdelõikustsehhi, kus see vastavas ettevalmistusosakonnas jaotatakse tööülesannete järgi juurdelõikajatele. Juurdelõikusandmik koostatakse kahes eksemplaris, millest esimene säilitatakse lao kartoteegis niikaua, kuni ettenähtud detailide partii valmistamiseks vajalik nahakogus on lõplikult välja antud. Teine eksemplar asub aga juurdelõikustsehhi detailide vahelaos kuni kõigi väljalõigatud detailide üleandmiseni lattu. Pärast materjalide väljaandmise lõpetamist ja juurdelõigatud detailide üleandmist vahelattu saadetakse andmikud edasi arvestustöötajatele. Lao- ja arvestustöö seesugune organiseerimine tagab naha täieliku jaotamise juurdelõikajate vahel; samuti pole vaja korrigeerida kontode nr. 20 — «Tootmine» ning nr. 05 — «Tooraine ja materjalid» saldosisid või tõsta summasid ühest bilansikirjest teise.

Juurdelõikusel kulutatud kroomnaha ja vastavate tulemuste (kokkuhoiu või ülekuulu) arvestust (vt. tabel 1) peetakse juurdelõikuskaartidel. Juurdelõikuskaardile märgitakse töölise nimi, tööülesande kuupäev, jalatsiartiklid ja -mudelid, juurdelõigatavate pealsekomplektide suurusnumbrid ja kogused paarides, nende üldine puhaspind, väljaantud nahaartiklid, -sordid, kogused ja kasutamismäärad, normijärgne brutopind, samuti vastav netopind ja lõpuks arvutatakse juurdelõikuse tulemused netopinna. Ehkki kokkuvõtteid juurdelõigatud nahast tehakse poole kuu kaupa, peab

tööline iga vahetuse lõpul ära andma valmistatud detailid ja ülejäänud naha lattu tagastama. «Pariisi Kommuunis» ja Lvovi «Progressis» jälgitakse rangelt nahajääkide tagastamist lattu. Tallinna «Kommunaaris» kehtib kord, mille kohaselt ülejäänud nahka (juhul kui see esineb tükkidena) ei tagastata naha vahelattu, vaid tsehhis väljaspool arvestust olevasse nahakasti.² Juhul kui ülesande täitmiseks antud nahast ei jätku, antakse juurdelõikajatele lisa samast nahakastist. Seega ei ole tootmiseks kasutatud nahakogused võrdsed naha vahelaost vastuvõetud kogustega. Silmas pidades, et juurdelõikuskaart on edaspidi dokumendiks, mille alusel tehakse kindlaks nahakulu tegelikule toodangule jalatsiartiklite järgi ning selgitatakse operatiivselt hälbed normatiividest (plaanist), on vaja juurdelõikustsehhis olev nahkast ühendada arvestuslikult naha vahelaoga. See tähendab nahakastis olevate varude arvestamist nahaartiklite ja -sortide järgi, seega nahkade sissetuleku ja väljamineku dokumenteerimist analoogiliselt naha vahelaole. Nahkastis olevale jäägile soovitatakse ülalmainitud tootmiskulude kalkuleerimise meetodikas vaadata kui jäägile vahelaos, mida peame kõigiti põhjendatuks.

Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadis tagastatakse ülejäänud nahk vahelattu ja vastavad kogused märgitakse nii juurdelõikusteatesse kui ka -kaardile (punase kirjendiga)³. Seejuures nõutakse, et lattu antava naha küljest ei oleks lõigatud tükke. Järelikult peab juurdelõikaja koguma naha ülejääke tükkidena ja hiljem laost saadud tervetest nahkadest valima sobiva tagastamiseks. Nii koguneb juurdelõikajale arvestuses kajastamata nahka, sest vahetuse lõpul ei peeta kinni nahajääkide üleandmise nõudest. Sageli koguneb juurdelõikajale nahajääke, mida ei saa asendada tervete nahkadega lattu tagastamiseks. Sellest nahast lõigatakse harilikult mitmesuguseid üksikdetalle (näiteks kapitaskuid juhtnahast saabastele), mille kohta juurdelõikuskaardil väljaantud nahka ei näidata (seda asendab märkus «ökonoomia arvel»). Taoline «ökonoomia» tuleks lõpetada, eriti aga arvestuse mehhaniseerimise korral (näiteks ei ole mõeldav, et elektronarvutis saaks välja arvutada juurdelõikuse tulemusi, kui selleks pole antud nahka).

Juurdelõikuskaardid antakse töölistele välja mitmesugusteks, enamasti aga pikemateks tähtaegadeks (näiteks 15 ja 25 päevaks). Seda peetakse otstarbekaks «paberiuputuse» ärahoidmiseks. Juurdelõikuskaart kujutab enesest mitmepäevast töökäsundit, millesse on ühendatud tööülesanne, arvutused selle täitmisele ja andmed vahelattu üleantud toodangust.

² ENSV RMN Masinaehituse Valitsuse Elektrotehnika Teadusliku Uurimise Instituut. Meetodika tootmiskulude normatiivseks arvestamiseks ja omahinna kalkuleerimiseks naha- ja jalatsitööstuses, Tallinn 1963, lk. 33.

³ Tabelis 1 on need kogused näidatud kastikestesse märgitud arvudega.

Juurdelõikuskaart võimaldab kontrollida igale juurdelõikajale väljaantud materjali kulutamist. Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadis juurdunud praktika kohaselt jäävad juurdelõikuskaardid tööliste kätte ja antakse tsehhi arvestajatele ainult uute tööülesannete sissekandmiseks (siis arvutatakse välja ka eelmise tööülesande tulemused). Seega võimaldatakse küll töölisel jälgida pidevalt oma tööd, s. t. kokkuhoitud naha koguseid (sellest sõltub vastav lisatasu), kuid raskendatakse jooksva arvestuse korraldamist ja ülevaate saamist kulutatud nahast selle liikide ja toodete lõikes. Arvestuse mehhaniseerimisel tuleks kasutamisele võtta lühematele perioodidele (1 päevale) kohandatud juurdelõikuskaardid, mis võimaldaksid paralleelselt kokkuvõtetega tööliste kohta välja arvutada ka juurdelõikuse üldisi tulemusi kuude, dekaadide või viispäevakute kaupa. Senised juurdelõikuse kokkuhoiu ja ülekulu kokkuvõtted, samuti kulutatud naha keskmise sordilisuse ja kasutamismäära arvutused kvartalis võimaldavad toimunud ainult konstateerida. Juurdelõikuse operatiivsel juhtimisel vajatakse ülalmainitud andmeid juurdelõikuse kohta tervikuna, samuti diferentseeritult jalatsimudelite järgi vähemalt igas viispäevakus.

Kui heita pilku juurdelõikuskaardi näidisele (vt. tabel 1), mille andmed kajastavad üht konkreetset tööülesannet, siis näeme, et orienteeriv normijärgne naha kulu brutopinnas oli 3 008 dm², tegelik kulu 2 764 dm². Ühtlasi nähtub sellest dokumendist naha tagastamine lattu kahel põhjusel: vahetamine 296 dm² ja kokkuhoid 294 dm². Tagastatud 6. sordi asemel saadi täiendavalt juurde 245 dm² 7 sordi nahka, mis räägib halvema nahasordi kasulikkusest juurdelõikajale vahetusoperatsioonide teostamisel.

Vaadeldav juurdelõikuskaart kajastab ka naha komplekteerimise puudusi. See nähtub väljaantud naha kogustest, mis olid niivõrd suured, et võimaldasid tagastada sellest peaaegu ühe kümnendiku. Kui aga tagastatud nahk koguti mitmest tööülesandest, siis rõhutab see vajadust arvestada juurdelõikajate nahajääke ja informeerida sellest komplekteerijaid.

Juurdelõikusarvestuse mehhaniseerimine, milleks pakuvad suurepäraseid võimalusi perfo- ja elektronarvutid, võimaldab arvutada välja juurdelõikajate töö tulemusi ja anda operatiivseks juhtimiseks (ka naha komplekteerimiseks) vajalikke andmeid.

«Kommunaari» materjalide ja juurdelõikusarvestuse, samuti nahakulu kalkuleerimise mehhaniseerimise projekt⁴ töötati välja perfo-arvutusmasinatele. Kroomnaha väljamisel komplekteerimislaost tsehhi kasutatakse uut juurdelõikuskaardi vormi, mis ühendab endas kaht endist dokumenti — juurdelõikuskaarti ja -teadet.

⁴ ENSV RMN Masinaehituse Valitsuse Elektrotehnika Teadusliku Uurimise Instituut. Metoodika tootmiskulude normatiivseks arvestamiseks ja omahinna kalkuleerimiseks naha- ja jalatsitööstuses, Tallinn 1963.

Kroomnaha kulu ja omahinna kujunemise operatiivse kontrolli huvides avatakse juurdelõikuskaart igale töölisele ainult üheks tööülesandeks, s. o. 1—2 päevaks. Pärast tööülesande täitmist (detailide üleandmist lattu) lõpetatakse juurdelõikuskaart ja antakse tsehhi arvestajale, kes täidab vastavad veerud vajalike andmete, normatiivide ja hindadega. Peetakse otstarbekaks, et juurdelõikuskaardil tehakse kõik arvutused (kokkuvõid ja ülekulu, jalatsimudelitele kulutatud nahakogused jne.) tsehhis. Seega jääks arvuti ülesandeks andmete rühmitamine ja summeerimine. Kuid võib rakendada ka moodust, kus tsehhis arvutatakse välja materjalide kokkuvõid või ülekulu, kuna ülejäänud arvutused (näiteks naha kulu jaotus jalatsiartiklitele) ja mitmesugused kokkuvõtted tehakse hiljem masinarvutusjaamas. Kuna kokkuvõid või ülekulu kindlakstegemine kui töömahukam arvestustöö jääb arvestajate sooritada, ei saa nimetatud meetodikat pidada eriti efektiivseks.

Kui aga organiseerida arvestust elektronarvutil (näiteks TRÜ arvutuskeskuses «Ural-4»), siis jääks tsehhi arvestaja ülesandeks lähteandmete kogumine ja korraldamine, nende ülendamine töid sooritavale arvutusvabrikule ja töödeldud andmete, s. t. arvuti trükkimiseseadeldises koostatud tabelite toomine tööliste tutvumiseks, samuti juhtkonnale järelduste tegemiseks. Vajalikke kokkuvõtteid võib saada ükskõik millise ajaperioodi (näiteks iga päeva) kohta eraldi kui ka kasvavate kokkuvõtetena perioodi algusest.

Juurdelõikusega seotud arvutuste tegemiseks iga töölise kohta jaguneb vajalik informatsioon kahte rühma:

a) püsivaks informatsioonimassiiviks, mis koostatakse üks kord arvestusperioodi alguses ja

b) arvestusperioodi jooksul muutuvaks informatsiooniks.

Püsivaks informatsiooniks on:

1) kasutatavate nahkade nomenklatuur nahaartiklite ja -sortide kaupa koos vastavate hindadega ühe dm² kohta (sajandiku kopika täpsusega);

2) juurdelõikustsehhis töötavate tööliste nimed ja vastavad tabelinumbrid;

3) jalatsiartiklite erinevate mudelite puhaspindade lehed (tabelid).

Muutuva informatsiooni moodustavad juurdelõikuskaartide andmed.

Informatsiooni läbitöötamiseks arvutis kodeeritakse kõik vajalikud andmed, kasutades selleks nii jalatsivabrikus olemasolevaid kümnendkoode (nahaartiklite ja -sortide numbrid, tööliste tabelinumbrid) kui ka spetsiaalselt masinas tarvisminevaid kaheksandkoode. Koodide valikul peab lähtuma käsitsi tehtava töö vähendamise põhimõttest.

Põhiline muutuv informatsioon saadakse juurdelõikuskaartidelt (näiteks kuu jooksul tuleb perforerida 40.000—50.000 üheksohalist kümnendarvu). Eespool kirjeldatud juurdelõikuskaardi vorm ei võimalda temale märkida kõiki arvutusmasinas vajaminevaid andmeid, mispärast peame vajalikuks uue juurdelõikuskaardi (vt. tabel 2) rakendamist.

See juurdelõikuskaart kajastab kõigepealt arvutusteks vajalikke üldisi andmeid:

- 1) juurdelõikaja nimi ja tabelinumber;
- 2) juurdelõikuskaardi number;
- 3) juurdelõikusteade arv (m_i)⁵ juurdelõikuskaardil.

Juurdelõikuskaardile kantav teadete hulk on täiendavaks informatsiooniks ja aitab määrata masina mällu salvestatud ning arvutusteks vajalike suuruste asukohti.

Järgmisena esinevad kaardil andmed juurdelõikusteade, jalatsiartiklite — mudelite, juurdelõikusülesannete jne. kohta:

- 4) juurdelõikusteate number \bar{u} ;
- 5) juurdelõigatud jalatsiartiklite mudelid:
 - a) hulk üldse — J ,
 - b) suvaline element — j ,
 - c) iga jalatsimudel $j \in J$;
- 6) jalatsi j suurusnumbrite hulk juurdelõikusteates \bar{u} — $m_j^{\bar{u}}$, kus s_j — antud jalatsi suurusnumbrite hulk;
- 7) jalatsimodelite hulk juurdelõikusteates \bar{u} — $m_j^{\bar{u}}$;
- 8) väljaantud nahaartiklite ja -sortide hulk ülesandes \bar{u} — $m_{n_{\bar{u}}}^{\bar{u}}$, kus $n_{\bar{u}}$ — kasutatud nahaartiklite ja -sortide hulk;
- 9) jalatsimodeli j juurdelõigatavate suurusnumbrite hulk S_j ;
- 10) igale suurusnumbrile $s_j \in S_j$ juurdelõigatud paaride arv ülesandes \bar{u} — $a_{js}^{\bar{u}}$;
- 11) väljaantud nahaartiklite
 - a) numbrid $n_{\bar{u}}$,
 - b) sordid $n_{\bar{u}}$,
 - c) liigid n_1 ;
- 12) väljaantud naha $n_{\bar{u}}$ ülesandes \bar{u} brutopind $b_{\bar{u}}^{\bar{u}}$ (dm^2);
- 13) väljaantud naha $n_{\bar{u}}$ kasutamismäärad:
 - a) põhilõigetele — $c_{\bar{u}}$,
 - b) abilõigetele — $c_{\bar{u}}''$.

⁵ Käesolevas töös iseloomustatakse vastavaid mõisteid ja arvutusi TRÜ arvutuskeskuses kasutuselevõetud spetsiaalse sümboolika abil.

Tabel 2

Juurdelõikaja					JUURDELÕIKUSKAART (pealse- ja voodrinahale)									Teadete arv juurdelõikuskaardil (m_1)							
Perekonna-, ees ja isanimi Michelson, L. K.					Tabeli nr. 3005				Nr. 323					1							
Juurdelõikus- teate üldandmed					Jalatsiartikkel ja -mudel			Juurdelõikus- ülesanne						Väljaantud nahk				Kasutamise- määr %			
Kuu- päev	Number	Suurusnumb- rite hulk	Jalatsimude- lite hulk	Väljaantud nahaartiklite ja sortide hulk	Number	Jalatsimudeli suurusnumb- rite hulk	Üksikdetaili number	Suurus- number	Paaride arv	Suurus- number	Paaride arv	Suurus- number	Paaride arv	Artikli number	Sort	Nahkade arv tükkides	Naha liik	Brutopind dm ²	Põhilõigetele	Abilõigetele	Naha värvus
ü	m_{sj}^u	m_j^u	m_{nas}^u	j	s_j	a_j	a_{js}^u	s_j	a_{js}^u	s_j	a_{js}^u	s_j	a_{js}^u	n_s	n_s		n_1	b_{as}^u	c'_{as}	c''_{as}	
949	9	3	6	7907/504	4	—	39	21	39	36	—	—	14262	VI	5			1409	66,5	—	
						—	45	15	44	36	—	—			<div>1</div>			<div>296</div>			
															<div>1</div>			<div>294</div>			
				7927/635	3	—	23	5	23,5	24	—	—	14262	VII	8			1700	61,5	—	
							23,5	6	—	—	—	—									
				70417/402	2	—	36	4	38	8	—	—	14262	VII	1			245	61,5	—	

Kogu juurdelõikuskaardi informatsioon perforeeritakse kahend-kümnnendkoodis. Ühe töölise kõik juurdelõikuskaardid peavad järgnema üksteisele, selleks et teostada arvutusi erinevate tööliste kohta. Informatsioon teisendatakse ja salvestatakse magnetlindile.

Juurdelõigatud kroomnaha kokkuhoiu või ülekulu väljaarvutamisel vajatakse lisaks ülalkirjeldatud muutuvinformatsioonile veel eespool mainitud püsivinformatsiooni, millest iselomustame lühidalt puhaspinnalehti. Nendelt saadakse jalatsi j iga mudeli igale suurusnumbrile s_j vastava detailide komplekti puhaspind p_{sj} .

Ka see informatsioon perforeeritakse kaartidele ja salvestatakse magnetlindile.

Pärast informatsiooni programmijärgset töötlemist saadakse lõpptulemusena arvuti trükkimiseseadeldisest tabel «Pealse- ja voodrinaha juurdelõikuse analüüs tööliste ja tööülesannete viisi» (vt. tabel 3).

Tabelisse paigutatavate näitajate valimisel tuleb arvestada, et «Ural-4» saab trükkida ainult 128 tähekohaga andmeid. Teatavasti sõltub juurdelõikajate palk lisatasust, mille arvutamisel on aluseks juurdelõikuse tulemused netopinnas. Seepärast on ruumi säästmiseks paigutatud antud tabelisse ainult tulemused netopindades (analoogilised näitajad brutopindades jäeti sellest välja). Arvutist väljuv tabel kajastab juurdelõikust kõigepealt peamiste naha liikide (kroom-, juht- ja voodrinahk), seejärel tööliste ja lõpuks iga üksiku tööülesande lõikes.

Kõigepealt loeme tabelist töölise nime, tabelinumbri, juurdelõikusteadete, juurdelõikuskaartide, jalatsiartiklite ja väljaantud nahaartiklite ning nahasortide numbrid.

Järgmises andmete rühmas esinevad juurdelõikamiseks antud nahakogused brutopindades ja tulemused netopindades.

Töölisele tööülesande täitmiseks väljaantud nahk võib koosneda mitmest nahaartiklist ja need omakorda erinevatest sortidest. Seega juurdelõikuse tulemusi saab välja arvutada mitte nahaartiklite viisi, vaid tööülesande ulatuses tervikuna. Arvutis summeeritakse ülesandes väljaantud nahakogused. Selle iseloomustamiseks kasutame eespool mainitud sümboolikat järgmiselt:

$$B^a = \sum_{a \in N_1^a} \sum_{s \in N_s^a} b_{sa}^a.$$

kus B^a — naha üldine brutopind tööülesandes ü.

Käesolevas näites $B^a = 819 + 1700 + 245 = 2764 \text{ (dm}^2\text{)}.$

Juurdelõikuse tulemused netopinnas saab välja selgitada kui võrrelda normiga tegelikult juurdelõigatud detailide netopinda.

Tabel 3

Kroomnaha juurdeldõikuse analüüs tööülesannete ja tööliste kaupa
juulikuus 1963. a.

Tööliste tabeli number	Töölise nimi ja initsiaalid	Juurdeldõi- kuskaartide ja teadete numbrid	Tööülesanded			Juurdeldõigatud naha- kogused (dm ²)					Naha kasuta- mismäär (%)	
			Jalatsiartiklite ja -mudelite numbrid j	Juurdeldõiku- seks väljaan- tud nahaartik- lite		Brutopinnas b ^ü _s	Netopinnas		Juurdeldõikuse tulemused netopinnas (6—5) P ^ü — N ^ü		normi järgi C ^{üa} _{as}	tegelikult C ^{üt}
				numbrid n ^a	sordid n _s		normi järgi N ^ü _{as}	tegelike lõi- gete järgi P ^a	ülekulu (—)	kokkuhoid (+)		
A	B	C	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3005	Michelson, L. K.	323/949	7907/504	14262	VI	819	545	×	×	×	66,5	×
			7927/635	14262	VII	1700	1046	×	×	×	61,5	×
			70417/402	14262	VII	245	151	×	×	×	61,5	×
		Tööüles- anne kokku	×	×	×	2764	1742	1850	—	108	63,02	66,93

Normijärgse netopinna $N_{\bar{u}}$ saame iga erineva kasutamiseks antud nahaartikli koguse $b_{as}^{\bar{u}}$ (dm^2 -tes) korrutamisel temale vastava kasutamismääraga $c_{as}^{\bar{u}}$ ja saadud korrutiste $N_{as}^{\bar{u}}$ summeerimisel, seega

$$N^{\bar{u}} = \sum_{a \in N_a^{\bar{u}}} \sum_{s \in N_s^{\bar{u}}} N_{as}^{\bar{u}} = \frac{1}{100} \sum_{a \in N_a^{\bar{u}}} \sum_{s \in N_s^{\bar{u}}} b_{as}^{\bar{u}} C_{as}^{\bar{u}}$$

$$N^{\bar{u}} = \frac{(819 \times 66,5) + (1700 \times 61,5) + (245 \times 61,5)}{100}$$

$$N^{\bar{u}} = 1742 \text{ dm}^2$$

Tegelikult tööülesandes juurdelõigatud detailide netopind $P^{\bar{u}}$ kujutab endast valmistatud pealsekomplektide pinda, mille leidmiseks igale suurusnumbrile vastav pind (puhaspinnalehe järgi) korrutatakse juurdelõigatud paaride arvuga:

$$P_j^{\bar{u}} = \sum_{j \in J^{\bar{u}}} P^{\bar{u}} \text{ kui } P_j^{\bar{u}} = \sum_{s_j \in S_j^{\bar{u}}} a_{s_j}^{\bar{u}} P_{s_j},$$

kus $P_j^{\bar{u}}$ — jalatsimudeli puhaspind ülesandes.

Meie näite järgi on tegelikuks puhaspinnaks:

$$P^{\bar{u}} = 1850 \text{ dm}^2$$

Tulemuste, s. t. kokkuhoitud või ülekulutatud nahakoguse leidmiseks ülesandes lahutame tegelikult juurdelõigatud pealsekomplektide puhaspinnast normijärgse netopinna. Kui viimane on väiksem, siis iseloomustab see kokkuhoitud ja tähistatakse plussmärgiga.

$$P^{\bar{u}} - N^{\bar{u}} = 1850 - 1742 = +108 \text{ dm}^2$$

Juurdelõikusülesande täitmist saab iseloomustada veel naha tegeliku ja normijärgse kasutusmäära võrdlemisega.

Normijärgne kasutamismäär $c^{\bar{u}n}$ ülesandes ü arvutatakse kogu normijärgse netopinna suhtena (protsentides) juurdelõikuseks kulutatud naha üldisesse brutopinda:

$$C^{\bar{u}n} = 100 \frac{N^{\bar{u}}}{B^{\bar{u}}}$$

$$C^{\bar{u}n} = 100 \frac{1742}{2764} = 63,02\%$$

Analoogiliselt toimitakse tegeliku kasutusmäära leidmisel:

$$C^{\bar{u}t} = 100 \frac{P^{\bar{u}}}{B^{\bar{u}}}$$

$$C^{\bar{u}t} = 100 \frac{1850}{2764}$$

$$C^{\bar{u}t} = 66,93\%$$

Kõiki neid arvutusi sooritatakse arvutis algul tööülesannete viisi, seejärel tehakse kokkuvõtted tööliste ja lõpuks nahaliikide kaupa. Viimane nendest peab võrduma komplekteerimislaos välja minekuandmiku kokkuvõttega juurdelõikusteadete põhjal.

Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi jalatsivabriku 1964. a. aprillikuu juurdelõikuskaartide informatsioon perforeeriti algul katseliselt. Ehkki perforeerijateks olid kombinaadi juurdelõikusarvestajad ja perforeerimine ise kergesti õpitav, osutus see töö siiski ebatäpseks ja arvutis kasutamiskõlbmatuks. Teistkordselt perforeeriti 1965. a. aprilli- ja maikuu informatsiooni, millest kuulus ümberperforeerimisele ainult 300 kaartit (8% kaartide üldarvust). Vigade põhjusteks olid eksimused perforeerimisskeemi järjekorras, arvude valesti perforeerimises ja juurdelõikuskaartidele märgitud andmete mitteloetavuses. Vigade arvu vähendavad uued, perforeerimisskeemile sobivamad juurdelõikuskaardid (vt. tabel 2), nende kaartide koostajate (juurdelõikusarvestajate) suurem täpsus ja perforeerija töövilumuse paranemine.

1965. a. maikuu informatsiooni baasil tehti elektronarvutis vastavad arvutused ja koostati eespool kirjeldatud analüüsiv tabel.

Käsikiri laekunud 1. veebr. 1966. a.

ОБ УЧЕТЕ РАСКРОЕННОЙ ХРОМОВОЙ КОЖИ И ОБ ИНФОРМАЦИИ ДЛЯ МЕХАНИЗАЦИИ ЕЕ УЧЕТА

А. Руувет

Резюме

Учет хромовой кожи на складах обувных фабрик Эстонской ССР производится в соответствии с общими правилами учета материалов. Согласно этим правилам, назначенная для производства обуви кожа направляется из кожаного склада на комплектовочный склад (или в сортировочное отделение) закройного цеха, где проводится сортировка кожи на партии по видам, общим свойствам и по величине ее площади, причем учитываются виды выпускаемой обуви, ее размеры и общее количество в парах, а также конфигурации моделей и комбинации при раскройке. Передача партий кож из комплектовочного склада в производство (т. е. в закройный цех) производится на основании различных документов: общих правил по учету таких материалов, а также предписаний соответствующих министерств Союза ССР и Министерства легкой промышленности Эстонской ССР. Помимо этих правил и предписаний, указания по составлению первичных документов и

организации учета представлены и в публикациях некоторых авторов, из которых здесь можно отметить А. Ф. Смирнова (Организация учета на предприятиях обувной промышленности. Гизлеппром, 1952) и З. Н. Чувакову (Учет производственных затрат и калькулирование себестоимости продукции обувной промышленности. Вопросы статистики и учета, вып. седьмой. Госстатиздат, 1963).

Основными документами являются закройные карты и закройные ведомости, в дополнение к которым применяются еще и различные другие документы, учетные карточки и регистры, введенные в практику отделами бухгалтерии фабрик (например, книга для регистрации выданной кожи в закройном цехе Тартуского кожевенно-обувного комбината). Все эти документы должны давать ясное представление о количествах раскроенной кожи по ее отдельным видам, артикулам, сортам и окраске.

При определении количества израсходованной кожи необходимо учитывать следующее:

а) в качестве производственных расходов мы можем учесть те количества кожи, переданной из комплектовочного цеха в закройный, из которых вычтена кожа, оказавшаяся к концу месяца неиспользованной по какой-либо причине. На самом деле в закройном цехе остаются неиспользованные куски кожи, которые на Тартуской обувной фабрике совсем не учитываются. Аналогичное положение наблюдается и на «Коммунаре», где куски кожи хотя и собираются в особый, специально для этого предназначенный ящик, но в учет все же не берутся. Из этих оставшихся вне учета кусков кожи, правда, изготавливаются обувные детали, но на закройных картах они не отмечаются (на них ставится отметка: «за счет экономии»). Следовательно, фактический расход кожи в таких случаях не совпадает с количеством, отражаемым в учете;

б) на Тартуском кожевенно-обувном комбинате иногда (в конце месяца) при пересчете (инвентаризации) материалов остаются неучтенными количества кожи, находящиеся в производстве, причем они самовольно переносятся в задания следующего месяца. В результате этого расход кожи в бухгалтерском учете (производимом по данным комплектовочного склада) оказывается большим, чем по сводным данным расхода кожи на основании закройных карт (сводки эти составляются в закройном цехе для статистического отчета по расходу кожи).

Следовательно, при определении фактического количества кожи необходимо взять на учет также все неиспользованные куски и обрезки кожи и требовать максимальной точности при инвентаризации незаконченной продукции.

Сводки по расходу кожи составляются в закройном цехе по видам кожи (гладкая хромовая кожа, свиная хромовая кожа, кожподкладка) и по видам обуви (например, сандалеты, детские туфли и т. д.). Эти сводки характеризуют расход кожи на изготовление соответствующего вида обуви довольно-таки приблизительно, так как, наряду с основным видом выпускаемой продукции, например, с мужскими сандалетами, из кожи при помощи комбинирования выкраивают еще и сандалеты для мальчиков, женские комнатные туфли и прочую обувь, которая в сводках отдельно не отмечается. Работа по подсчету количества кожи, израсходованной на изготовление различных артикулов обуви, производится на предприятиях вручную и является необычайно трудоемкой. Проблему эту можно решить путем механизации учета. Некоторый опыт по применению перфорационно-вычислительных машин имеет Таллинское объединение по производству коженно-обувных изделий «Коммунар». В связи с эксплуатацией в Тартуском государственном университете электронно-вычислительной машины «Урал-4», начата механизация учета раскройки хромовой кожи и на Тартуской обувной фабрике.

Информацию, необходимую для учета расхода раскроенной хромовой кожи, дают нам закройные карты. Некоторые из них для введения в вычислительную машину переносятся на перфокарты в кодированном виде. Из данных, подлежащих кодированию, можно отметить следующие:

- 1) фамилия рабочего и номер таблицы;
- 2) номер закройной карты;
- 3) номер артикула, номер моделей и номера отдельных деталей раскраиваемой обуви;
- 4) количество номеров размера обуви;
- 5) количество пар, раскроенных для каждого размера;
- 6) выданная для раскройки кожа: а) номер артикула,
- б) номер сорта и в) наименование вида кожи;
- 7) площадь (в дм^2) выданной кожи и количество ее в кусках;
- 8) процент использования выданной кожи;
- 9) окраска кожи.

Кроме вышеуказанных, на закройной карте следует отмечать еще следующие данные:

- 10) количество заданий, отмеченных на закройной карте;
- 11) количество артикулов и моделей в данном задании;
- 12) количество различных артикулов и сортов кожи, выданных для выполнения данного задания;
- 13) количество размеров обуви в задании.

Вышеуказанная информация была нами перенесена на перфокарты с закройных карт за апрель 1964 года и за апрель

май 1965 года. Несмотря на то, что перфорация проводилась рабстниками Тартуского кожевенно-обувного комбината, которые по своей должности занимаются соответствующими расчетами, проделанная ими работа оказалась сравнительно неточной. Перфокарты за апрель 1964 года оказались совершенно непригодными для практического использования, да и из 4000 перфокарт за апрель 1965 года 300 штук пришлось после их перфорации переделать заново. Ошибки эти были обусловлены погрешностями в порядке схемы перфориования, в неправильной перфорации чисел и в неразборчивости нанесенных на закройные карты данных. Уменьшения количества ошибок можно добиться путем разработки новой, более подходящей для схемы перфориования закройной карты, а также путем повышения специальной квалификации перфаторщиков.

VON DER ABRECHNUNG DES ZUGESCHNITTENEN CHROMLEDERS UND VON DER BEI IHRER MECHANISIERUNG ZU BENUTZENDEN INFORMATION

A. Ruuvet

Zusammenfassung

Die Abrechnung der Lager des Chromleders der Schuhfabriken in der Estnischen SSR ist in Übereinstimmung mit den allgemeinen Vorschriften der Abrechnung des Materials organisiert. Das für den Verbrauch im Produktionsprozeß bestimmte Leder wird in der Regel aus dem Lederlager in das Komplettierungslager der Zuschneiderei geschickt, wo das Leder nach Arten, allgemeinen Eigenschaften und dem Flächeninhalt in Partien sortiert wird, wobei die Arten der herzustellenden Schuhe, ihre Zahl in Paaren, Schuhnummern, Konfiguration und Kombinationen des Zuschnittes berücksichtigt werden. Bei der Übergabe der Lederpartien aus dem Komplettierungslager in die Produktion, d. h. in die Zuschneiderei, werden verschiedene Dokumente benutzt. Dabei richtet man sich nach den obengenannten allgemeinen Vorschriften der entsprechenden Ministerien der Ud SSR und der ehemaligen Verwaltung der Leichtindustrie des Volkswirtschaftsrates der Estnischen SSR.

Die allgemein benutzten Dokumente sind Zuschnittskarten und -angabensammlungen, denen noch verschiedene, von den Fabriken und Buchhaltungsabteilungen eingeführte Dokumente und Abrechnungsregister hinzukommen (z. B. «Das Buch über die

Herausgabe des Leders» in der Zuschneiderei des Tartuer Leder- und Schuhkombinats). Die Hauptaufgabe aller genannten Dokumente ist es, die Mengen des zugeschnittenen Leders nach ihren Artikeln, Sorten und Farbtönen zu bestimmen. Bei der Ermittlung der Mengen des verbrauchten Leders muß man aber auch Folgendes berücksichtigen:

a) Zu dem im Produktionsprozeß verbrauchten Material kann nur dasjenige in die Zuschneiderei übergebene Leder gerechnet werden, von dem am Ende des Monats das Leder der unvollendeten Arbeiten oder aus einem anderen Grunde unverbrauchtes Leder abgezogen wird. In Wirklichkeit aber bleiben in der Zuschneiderei unverbrauchte Lederstücke, die in dem Tartuer Schuhkombinat nicht registriert werden. Ähnlich ist die Lage auch im Talliner «Kommunar», wo die Lederstücke wohl in einer besonderen Kiste gesammelt werden, aber dennoch nicht in die Abrechnung einbezogen werden. Bei den Schuhdetails, die aus diesen nicht registrierten Lederstücken hergestellt werden, wird der Lederverbrauch nicht auf der Zuschnittskarte notiert (die Menge des herausgegebenen Leders ersetzt die Aufzeichnung: auf Kosten des eingesparten Materials). Folglich entspricht die Menge des wirklich verbrauchten Materials nicht der in der Kalkulation berechneten Menge;

b) Im Tartuer Leder- und Schuhkombinat bleiben manchmal (am Ende des Monats) die unvollendeten Arbeiten der Zuschneider uninventarisiert, und die auf die Zuschnittskarten notierten Mengen werden auf den nächsten Monat übertragen. Infolgedessen wird der Lederverbrauch in der Abrechnung der Buchhaltung (die auf Grund der Angaben über die Herausgabe aus dem Komplettierungslager erfolgt) größer als auf den Zusammenfassungen der Zuschnittskarten (die in der Zuschneiderei für die Abfassung des statistischen Rechenschaftsberichts des Lederverbrauchs gemacht werden).

Zusammenfassend kann man sagen, daß bei der Ermittlung der richtigen Menge des zugeschnittenen Leders die unverbrauchten Lederstücke registriert werden müssen und daß die Inventaraufnahme der unvollendeten Produktion mit einer größeren Genauigkeit durchzuführen ist.

Die Zusammenfassungen über den Verbrauch des Chromleders werden in der Zuschneiderei nach den Arten des Leders (Glattchrom, Schweinschrom, Futterleder), und auch nach den Schuharten (z. B. Sandaletten, Frauenschuhe usw.) gemacht. Diese Zusammenfassungen charakterisieren den Lederverbrauch der entsprechenden Schuhart nur annähernd, weil mit dem primären Schuhartikel, z. B. mit Männersandaletten, kombiniert noch Knabensandaletten, Frauenpantoffeln usw. zugeschnitten werden, die von den Zusammenfassungen nicht abgesondert werden. Wenn man

das für die Herstellung verschiedener Schuhartikel und -modelle verbrauchte Leder ausrechnen möchte, würde das einen so großen Arbeitsaufwand erfordern, da man es bei der auf Handtechnik beruhenden Berechnung nicht schaffen könnte. Dieses Problem wäre durch die Mechanisierung der Berechnung zu lösen. Einige derartige Erfahrungen für die Anwendung der Perforation — Rechenmaschinen besitzt der Tallinner Leder- und Schuhproduktionsbetrieb «Kommunar». Im Zusammenhang mit der Anwendung der Elektron-Rechenmaschine «Ural 4» in der Rechenzentrale der Universität Tartu hat man begonnen, auch die Berechnung des zugeschnittenen Chromleders in der Tartuer Schuhfabrik zu mechanisieren.

Die für die Berechnungen des Chromlederverbrauchs nötige Information erhält man von den Zuschnittskarten, die für die Hereinlegung in die Rechenmaschine in Kodex auf die Perforationskarte übertragen wird. Von derartiger Information könnte man nennen:

- 1) der Name des Arbeiters samt der Tabellennummer;
- 2) die Nummer der Zuschnittskarte;
- 3) a) Artikelnummer, b) Modellnummer und c) die Nummern der einzelnen Details des zugeschnittenen Schuhs;
- 4) die Zahl der Schuhnummern;
- 5) die Zahl der auf jede Schuhnummer zugeschnittenen Paare;
- 6) das für das Zuschneiden herausgegebene Leder: a) Artikelnummer, b) Nummer der Sorte, c) die Benennung der Lederart;
- 7) der Flächeninhalt (dm^2) und die Zahl der herausgegebenen Leder (in Stücken);
- 8) die Verbrauchsnormen des herausgegebenen Leders in Prozenten a) für Grundschnitte, b) für Hilfsschnitte;
- 9) die Farbe des Leders.

Zusätzlich müßte man auf die Zuschnittskarte noch folgende Angaben eintragen;

- 10) die Zahl der auf die Zuschnittskarte notierten Zuschnittsurkunden (die als Unterlagen für die Herausgabe des Leders aus dem Komplettierungslager dienen);
- 11) die Zahl der zur Zuschnittsurkunde gehörenden Schuhartikel und -modelle;
- 12) die Zahl der für die Realisierung der Zuschnittsurkunde herausgegebenen Lederartikel und -sorten;
- 13) die Zahl der Schuhnummern in der Zuschnittsurkunde.

Die beschriebene Information wurde im Jahre 1964 von den Zuschnittskarten des Monats April und 1965 von den Zuschnittskarten der Monate April und Mai perforiert. Obwohl die Perforation von den Angestellten durchgeführt wurde, die im Tartuer Leder- und Schuhkombinat entsprechende Berechnungen anstel-

len, erwies sich ihre Perforationsarbeit als ziemlich ungenau. Die Perfokarten vom Monat April 1964 waren vollkommen unbrauchbar; von 4000 Karten des Monats April 1965 mußten 300 neu perforiert werden. Die Fehler waren durch Verstöße gegen die Reihenfolge des Perforationsschemas, durch die falsche Perforation der Zahlen und durch die Unleserlichkeit der auf den Zuschnittskarten notierten Angaben bedingt. Die Zahl der Fehler kann man durch die Ausarbeitung einer neuen, für das Perforationsschema passenderen Zuschnittskarte, und auch durch die Verbesserung der Arbeitsfertigkeit des Perforierenden verringern.

PIKAAJALISE KREDIIDI TAGASIMAKSU TÄHTAEGADE MÄÄRAMISEST

J. Pikk

Raamatupidamise kateeder

Kurss põllumajanduse intensiivistamisele seab edaspidi üha suuremaid nõudeid põllumajanduse materiaalse ja tehnilise baasi väljaarendamisele ning eeldab pidevat kapitaalmahutuste kasvu. Eriti tähtsal kohal on kolhooside materiaalse tehnilise baasi tugevdamine.

Eesti NSV põllumajandus on spetsialiseerunud loomakasvatusele, peamiselt veise- ja seakasvatusele. Selletõttu on olulise tähtsusega ajakohaste loomakasvatushoonete rajamine. Suhteliselt karmid kliimaatilised ja looduslikud tingimused nõuavad omakorda võrdlemisi kapitaalseid ehitisi.

Loomakasvatushoonete finantseerimise peamiseks allikaks on kolhooside omavahendid, mis moodustasid näiteks 1964. a. 66,2% Eesti NSV kolhooside kõikidest finantseerimise allikatest. Teiseks tähtsaks finantseerimise allikaks on kolhoosidele riigi poolt antav pikaajaline krediit. Loomakasvatushoonete ehitamiseks antud krediit on üldises krediidisummas aastate jooksul olnud kõige suurema osatähtsusega ning suurenenud absoluutsummas iga aastaga, mida kinnitavad ilmekalt ka alljärgnevad arvud:

1954. a.	—	2 177,4	tuh. rbl.
1961. a.	—	2 739,0	„
1962. a.	—	3 166,0	„
1963. a.	—	3 592,0	„
1964. a.	—	4 452,0	„
1965. a.	—	5 408,0	„

Sotsialistliku laiendatud taastootmise tempo ei olene aga mitte ainult kapitaalmahutuste suurusest, vaid ka sellest, kui võrd efektiivselt neid vahendeid kasutatakse.

«Partei peab esmajärgulise tähtsusega ülesandeks suurendada kapitaalmahutuste efektiivsust, valida välja kõige kasulikumad ja ökonoomsemad kapitaaltööde suunad, saavutada toodangu võimalikult suur juurdekasv kapitaalmahutuste iga kulutatud rubla kohta ning lühendada kapitaalmahutuste tasategemise aega.»¹

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1962, lk. 80.

Tööviljakuse ja tootmise mahu kasvu võib vaadelda kui lähtekriteeriumit kapitaalkulude majandusliku efektiivsuse hindamisel, kogu- ja puhastulu kasvu kui resultatiivsuse näitajat. Järelikult võib majanduslikult efektiivseteks lugeda niisuguseid terviklikke kapitaalmahutusi, mille puhul tööviljakuse kasvuga kaasneb tootmise, kogu- ja puhastulu suurenemine.

Võrdlemisi tähtis on kapitaalmahutuste järjekorra määramine. Kapitaalmahutuste järjekorra planeerimine on vajalik selleks, et mitte lubada vahendite killustamist paljude objektide vahel, kuna selline praktika viib sageli selleni, et mahutatud vahendid ei anna pikema aja vältel mingisugust majanduslikku resultaati. Selleks, et valida esmajärgulised kapitaalmahutused, on vaja hinnata iga mahutuse suuna ja objekti efektiivsust. Arvestust selle kohta võib teha valemi² järgi:

$$P = \frac{(O_0 - O_1) \times Q}{K}$$

- kus P — tootmiskulude ökonoomia aastas kapitaalmahutuste 1 rubla kohta;
 O_0 — toodangu (töö)ühiku omahind enne täiendavaid kapitaalmahutusi;
 O_1 — omahind pärast täiendavaid kapitaalmahutusi;
 Q — planeeritava toodangu (töö) maht;
 K — kapitaalmahutuste summa.

Loomakasvatushooneid võib ehitada mitmesuguste tüüpprojektide järgi, mis on harilikult seotud erinevate kapitaal- ja eksploatatsioonikuludega. Efektiivsema variandi leidmiseks kasutame valemit:³

$$\frac{K_0 - K_1}{E_1 - E_0},$$

- kus K_0 — kulutused suurema kapitaalmahutusega variandile;
 K_1 — kulutused väiksema kapitaalmahutusega variandile;
 E_1 — eksploatatsioonikulud väiksema kapitaalmahutusega variandi puhul;
 E_0 — sama suurema variandi puhul.

Põllumajandusehituse kapitaalmahutuste efektiivsuse probleemi lahendamisel etendab tähtsat osa projekteeritavate ja ehitatavate objektide vastupidavus, s. t. kasutamisega ehitise kohta tervikuna ja tema üksikute konstruktiivselementide järgi. Mida vastupidavamaid konstruktsioone kasutatakse loomakasvatushoonete ehitamisel, seda pikem on hoone kasutamisega ja suurem efektiiv-

² Эффективность капитальных вложений в сельское хозяйство. М., 1963, lk. 65.

³ Sealsamas, lk. 67.

sus. Kapitaalse hoone amortisatsiooninorm on tunduvalt madalam kui lihtsustatud tüüpi hoonel, mille tõttu igal aastal loomakasvatustoodangu omahinda kantav amortisatsioonisumma on väiksem.

Kapitaalses hoones on võimalik samuti tootmisprotsessi igakülgset mehhaniseerida ja automatiseerida ning kasutada efektiivsemalt mehhanisme.

Kapitaalmahutuste majandusliku efektiivsuse näitajaks igasuguses ehituses, sealhulgas ka põllumajandusehituses on efektiivsuse koefitsient ehk rentaabluse näitaja, mida võime määrata järgmise valemiga:⁴

$$e_r = \frac{M - O}{K},$$

kus M — aasta kogutoodangu maksumus;

O — aastatoodangu omahind;

K — kapitaalmahutuste summa.

Peab märkima, et loomakasvatushoonete absoluutset majanduslikku efektiivsust on võrdlemisi raske määrata. Praktiliselt ongi võimalik ainult kapitaalmahutuste suhtelise efektiivsuse määramine, kuna hoone iseseisvalt midagi ei tooda, vaid aitab ainult tootmisele kaasa. Selleks, et välja selgitada uute hoonete vajalikkus ja nende eelised võrreldes vanade või olemasolevate hoonetega, on vaja analüüsida mitmesuguseid näitajaid. Samuti on vaja võrrelda uusi tootmishooneid või nende projekte.

Kolhoosid on huvitatud, et loomakasvatushooned saaksid odavalt püstitatud, kuid hoone ekspluateerimise kulud oleksid võimalikult väikesed. See on tootmishoone ideaalne variant. Seega on antud juhul esimeseks kriteeriumiks hoone hindamisel tema eelarveline maksumus, s. t. uute hoonete projektide võrdlemisel. Olemasolevate hoonete võrdlemisel tuleb kasutada nende tegelikke ehitusmaksumusi. Loomakasvatushoonete ehitusmaksumuse suuruse hindamisel võetakse aluseks vastava hoone maksumus ühe loomakoha, harvemini ühe toodanguühiku järgi.

Enamiku projektlahenduste uurimine näitab, et mida suurem on loomakasvatushoone mahutavus, seda väiksem on ühe loomakoha maksumus.

Kui näiteks võrrelda meil kõige rohkem levinud lehmalaute projekte nr. 80-1 110-le lehmale ja nr. 80-2 204-le lehmale, siis näeme, et ühe loomakoha maksumus projekti järgi on esimeses 244 rbl., teises aga 210 rbl. Seega on nende projektide puhul võimalik ehitada suuremaid lehmalaute iga loomakoha kohta 34 rbl. ehk 14% odavamalt.⁵

⁴ М. Н. Карасик, Экономическая эффективность проектных решений животноводческих объектов. М., 1964, lk. 84.

⁵ Н. Теалане, Loomakasvatushoonetesse tehtud kapitaalmahutuste majandusliku efektiivsuse arvutamine, Põllumajandusökonoomika küsimusi V, Tallinn 1965, lk. 125.

Selline on olukord projektide järgi. Praktikas see alati nii ei kujune. Nr. 80-1 ja nr. 80-2 on tüüpprojektid. Nende kohandamine ehk sidumisprojektide koostamine vastavalt kohalikele tingimustele võib kaasa tuua esialgse eelarvelise maksumuse suurenemise või vähenemise. Samuti ei jää tegelik ehitusmaksumus kunagi eelarvelisega ühesuuruseks, vaid võib minna üle või alla eelarvelise maksumuse. Vastavalt sellele muutub ka ühe loomakoha maksumus. Peale selle on võrdlemisi suurt mõju avaldavaks teguriks projekteeritust väiksema arvu loomade paigutamine hoonetesse ja seda just lehmalaute puhul. Põhiliselt on see tingitud sellest, et projektid ei vasta alati eluliste tingimustele, mille tõttu tuleb kolhoosidel koondada lehmalautes teatud arv loomakohti sündinud vasikate paigutamiseks.

Ühelt poolt mõjutab projekteeritud loomakohtade arvu mittemääritamine toodangu suurust ja teiselt poolt tuleb loomakoha maksumus kõrge. Seda kinnitab alljärgnev näide, mille aluseks on Tartu rajooni 4 kolhoosi andmed.

	Miina Härma nimeline	Elva	«Kungla»	Emajõe
1. Tüüpprojekti nr.	80-1	80-1	80-1	80-2
2. Eelarveline maksumus 1 loomakoha kohta (rbl.)	348.—	324.—	305.—	351.—
3. 1 loomakoha maksumus projekteeritud loomakohti aluseks võttes	328.—	317.—	340.—	348.—
4. 1 loomakoha maksumus aluseks võttes tegelikult hoonesse paigutatud lehmade arvu	361.—	363.—	386.—	356.—

Näitest selgub, et vaatamata tegeliku ehitusmaksumuse alanamisele Miina Härma nimelises, Elva ja Emajõe kolhoosis, ei suutnud see kompenseerida hoonetesse vähem paigutatud lehmade arvu, ja ühe loomakoha tegelik maksumus võrreldes eelarvelisega suurenes kõigil juhtudel.

Kui hoonesse oleks paigutatud projekteeritud arv loomi, siis oleks ka kolhoos «Kungla», kus tegelik maksumus ületas eelarvelise, saavutanud ühe loomakoha kohta 46 rubla ökonoomiat.

Toodud andmed võimaldavad näidata ühe loomakoha ehitusmaksumuse suurt erinevust ja ka seda, et suurema lehmalauda ehitamine kolhoosil «Emajõe» tuli suhteliselt kallim kui väiksemate lautade ehitamine.

Toodud näites on ühe loomakoha maksumus võrdlemisi kõrge. See on tingitud sellest, et hoonete ehitusmaksumuses on arvestatud ka mehhanismide ja seadmete maksumust ning nende mon-

taazi. Kaasaegne tootmishoone ei olegi mõeldav ilma vastava sisustusega, nagu automaatjootjad, lüpsiagregaadid, transportöörid jne.

Ka loomakasvatushoonete kasutamise majandusliku efektiivsuse võrdlemisel, kui tegemist on ühetaoliste seadmete ja mehhanismidega, võib viimaseid vaadelda koos hoonetega. Suuresti erinevate seadmete mõju hoonete kasutamisel tuleb siiski eraldi kindlaks teha.

Kapitaalmahutuste majandusliku efektiivsuse arvutamisel kasutatavad valemid on rakendatavad ka pikaajalise krediidi efektiivsuse arvutamisel, sest ei ole ju krediit midagi muud kui üks osa kapitaalmahutustest. Kui kõik kapitaalmahutused tehti krediidi arvel, siis selle tulemusel saadud puhastulu on ka krediidi efektiivsus.

Pikaajalise krediidi majanduslikul efektiivsusel on oma spetsiifika, mis seisneb kõigepealt selles, et ta võimaldab kolhoosidel saavutada tootmise materiaalsel tehnilisel baasi lühema ajaga kui ainult omavahendite kasutamisel.

Krediitide majandusliku efektiivsuse määramise küsimusi on veel vähe analüüsitud ja neid ei kasutata Riigipanga praktilises töös. Krediidi efektiivsuse määramisel tuleks:

- 1) hinnata krediidi majanduslikku otstarbekust, lähtudes kolhooside tehnilise varustatuse planeeritavast tasemest ja struktuurist;
- 2) analüüsida krediteeritava objekti mõju tööviljakuse tõstmisele, omahinna alandamisele ja toodangu kasvule. See on vajalik krediidi paigutamiseks kõige efektiivsema variandi valikul;
- 3) määrata krediteeritavale objektile antavate krediidisummade tagasimaksu algus- ja lõpptähtajad sõltuvalt kapitaalmahutuste tasuvusest ning kolhoosi majandusliku olukorra tasemest.

Nagu eespool märgitud, moodustavad Eesti NSV kolhooside kapitaalmahutustes suurema osa summad ehitustegevuseks. Enamikus vabariigi kolhoosides ehitatakse loomakasvatus- ja teisi tootmishooneid töövõtu korras, kusjuures peamisteks tööde täitjateks on kolhoosidevahelised ehitusorganisatsioonid. Ehitusorganisatsioonide tööde edukas täitmine sõltub aga kõigepealt kolhoosidest, kuivõrd stabiilselt need suudavad ehitustööde eest tasuda. Kitsendused krediidi andmisel kahjustasid kuni 1964. aastani sageli just majanduslikult nõrgemate kolhooside huve. Pikaajaline krediit täitis temale pandud ülesannet maksimaalselt ainult majanduslikult tugevate kolhooside puhul.

Alates 1964. aastast on pikaajalise krediteerimise kord paranenud. Eelisjärjekorras krediteeritakse majanduslikult nõrgemaid kolhoose, et nad jõuaksid järele eesrindlikele majanditele.

Pikaajalise krediidi kasutamist kolhoosides piiritletakse kindlate tähtaegadega. Kuni 1961. aastani anti loomakasvatuse ja teiste tootmishoonete ehitamiseks krediiti tähtajaga kuni 10 aastat, 1961.—1964. a. — kuni 15 aastat ja alates 1964. aastast kuni 20 aastat, kusjuures krediidi tagasimaks algab 6. aastast. Praegu on Eesti NSV-s ehitatavad loomakasvatushooned amortisatsiooninormist lähtudes ette nähtud 70—100 aastaks. Pikaajalise krediidi kasutamise tähtajad on seega lühemad hoonete kasutamise tähtaegadest.

Kapitaalmahutuste efektiivsuse määramisel on võrdlemisi suure tähtsusega tasuvuse aja leidmine. Efektiivsemateks võib lugeda kapitaalmahutusi, mis teiste võrdsete tingimuste korral tasuvad endid lühema ajaga. See on eriti tähtis, kui arvestada, et vajadus kapitaalmahutusteks kasvab sotsialistlikus põllumajanduses süstemaatiliselt. Tasuvuse aja määramiseks võib kasutada valemit

$$T = \frac{K}{P},$$

kus T — kapitaalmahutuste tasuvuse aeg;

K — kapitaalmahutused;

P — puhastulu põhivahendite kasutamisest.

Tasuvuse aeg on ajaperiood, mille vältel tehtud kapitaalmahutused saadava puhastulu arvel kaetakse. Tasuvuse aja näitajat ei või samastada mahutatud summade tagastumisega. Põhivahenditesse mahutatud summade tagastamine toimub kogu eksploatatsiooniaja jooksul amortisatsioonieraldiste kaudu. Sellisel juhul on vahendite tagastamise aeg võrdne normatiivse kasutamisajaga.

Kuidas on tasuvuse tähtaegadega krediidi puhul? Kas nad on pikemad krediidi kasutamise tähtaegadest ja lähenevad enam-vähem hoone kasutamiseale või vastupidi — on lühemad krediidi kasutamise tähtaegadest? Kui tasuvuse tähtajad on pikemad krediidi kasutamise tähtaegadest, siis kolhoos ei saa kapitaalmahutustest, mida tehti pikaajalise krediidi abiga, mitte täiendavat kasu, vaid vastupidi, krediidi tasumiseks on vaja suunata vahendeid, mis olid määratud kolhoosnike töötasudeks ja teisteks eesmärkideks. Kui kolhoos seda ei teeks, siis tekivad varem saadud laenude tagasimaksu tähtaegade möödudes võlgnevused. Kuni 1964. aastani oli see üheks krediidi väljaandmise katkestamise põhjuseks. Alates 1964. aastast on seda korda muudetud ja töövõtu korras ehitamisel võib kolhoosidele anda pikaajalist krediiti ka möödunud tähtaegadega võlgnevuste olemasolul. Kolhooside krediteerimise eeskirjades on ka selline säte: «Nendel juhtudel, kui kolhoosid süstemaatiliselt lasevad tekkida mittemakseid Riigipanga laenude alal, seoses vahendite kulutamises mitte vas-

tavuses saadavate tuludega ja oma ning laenatud vahendite ebaõige kasutamisega, võib selliste kolhooside krediteerimist osaliselt või täielikult katkestada.»⁶

Seega ei ole ka antud juhul välistatud krediteerimise katkestamine.

Sellepärast on võrdlemisi tähtis teada, kas kapitaal mahutusteks kulutatud pikaajaline krediit on niivõrd efektiivne, et võimaldab ennast ettenähtud tähtjaks täielikult hüvitada või peame teda teistest allikatest katma.

Eespool märkisime, et kapitaal mahutuste majandusliku efektiivsuse arvutamiseks väljatöötatud valemid on kohandatavad ka krediidi efektiivsuse arvutamiseks. Osa nendest on kasutatavad ilma muutmisteta, kuid tasuvuse arvutamisel tuleb arvestada kaht tegurit. Esimene on ajaperiood krediidi tasumise alguseni, mis on määratud riigi poolt vastavate tingimuste loomiseks põhivahendi maksimaalseks rakendamiseks. Loomakasvatushoonete puhul on see 5 aastat. Sisuliselt jaguneb see aeg kaheks: 1) hoone ehitamise ajaks ja 2) soodustatud perioodiks põhivahendi (hoone) maksimaalseks rakendamiseks. Selle aja jooksul on kolhoosidel võimalik parandada karja struktuuri, tugevdada söödabaasi, valmistada objekti teenindamiseks ette vastavat kaadrit jne. Praktikas kujuneb aga soodustatud periood sageli võrdlemisi lühikeseks aeglase ehitustempo tõttu. Kuigi ehitustööde kestuse normajad loomakasvatus- ja teiste tootmishoonete ehitamiseks on keskmiselt lühemad kui 12 kuud, on praktika näidanud nende tunduvat ületamist. Sellest tulenevalt võiks ajutiselt määrata kõigi tootmishoonete ehitustööde keskmiseks normajaks üks aasta. Seega jääks teoreetiliselt soodustatud perioodiks 4 aastat.

Siinjuures tuleb märkida veel seda, et krediidi tagasimaksu algustähtajad sellistele tootmishoonetele nagu garaažid, töökojad, teraviljahoidlad, kuivatid ja teised samalaadsed ehitised, võiksid olla lühemad kui 5 aastat. Meie arvates koos ehitustööde normajaga maksimaalselt 2 aastat, sest nimetatud tootmishooneid saab kohe pärast ekspluatatsiooni andmist kasutada täie koormusega.

Teine, mitte vähem tähtis tegur on krediteeritava objekti kasutamise arvestus. Laenude vormistamisel tuleb arvestada, et objektide kasutamisega oleks võrdne riigi poolt laenu tagasimaksu piirtähtaegadega või nendest pikem. Mingil juhul ei või laenu tagasimaksu aeg olla pikem objekti kasutuseast. Samuti peaks krediidi tagasimaksu aeg ehituskulude osalisel krediteerimisel olema lühem kui objekti krediteerimisel täieliku eelarvelise maksumuse ulatuses.

⁶ Инструкция по кредитованию колхозов на производственные затраты и капитальные вложения № 15, 2 сент. 1964 г., лк. 42.

Võttes arvesse neid kahte tegurit, võib soovitada järgmist pikaajalise krediidi tasumise tähtaegade arvutamise valemit:⁷

$$T = N + L + \frac{K^1 - (L \times A)}{S + H + A}$$

kus T — krediidi tagasimaksu piirtähtaeg;

L — soodustatud periood;

N — ehituse normaeg;

K¹ — krediit;

A — amortisatsioonieraldiste aastasumma;

S — aasta keskmine sääst ekspluatatsioonikuludest;

H — täiendav kasum toodangu suurenemisest ja söötade paremast kasutamisest.

Krediidi keskmise tagasimaksu summa aastas (G) pärast soodustatud perioodi lõppu saab arvutada valemi $G = \frac{K - (L \times A)}{T - (N + L)}$ alusel.

Kasutades toodud valemeid kapitaalmahutuste ja krediidi majandusliku efektiivsuse määramiseks, toome näite nende praktilisest rakendamisest.

1963. a. lõpul anti Tartu rajooni kolhoosis «Kungla» ekspluatatsiooni tüüpprojekti nr. 80-1 järgi ehitatud lehmalaut 110 lehmale. Lauda tegelikuks maksumuseks kujunes 37 460 rbl. Pikaajalist krediiti lauda ehitamiseks kasutati 33 500 rbl. ehk 89%. 1964. a. oli keskmine lehmade arv uues laudas 97 pead.

Arvutame uue lauda efektiivsuse koefitsiendi ehk nn. rentaaluse näitaja valemi $e_r = \frac{M - O}{K}$ abil.

1964. a. saadi uude lauta paigutatud lehmadel toodangut (ümberarvestatult piimale) 2053 ts. Riiklike kokkuostuhindade (16 rbl. tsentner) arvestusega moodustab see 32 848 rbl. Toodangu omahind uues laudas kujunes 12.20 rbl. tsentner, seega toodangu maksumus omahinnas 25 046 60 rbl. Paigutame lähteandmed valemisse ja saame:

$$e_r = \frac{32\,848 - 25\,046.60}{37\,460} = \frac{7\,801.40}{37\,460} = 20,8 \text{ kop. kapitaalmahutuste iga rubla kohta.}$$

Need lähteandmed võimaldavad kindlaks määrata ka kapitaalmahutuste tasuvuse aja, kui kasutame valemit $T = \frac{K}{M - O}$. Seega $T = \frac{37\,460}{32\,848 - 25\,046.60} = \frac{37\,460}{7\,801.40} = 4,8$ aastat, s. t., et kapitaalmahutuste kaasabil saadud puhastulu katab tehtud kulutused 4,8 aas-

⁷ Valemis põhiskeem on võetud E. Луканина, Роль кредита в формировании основных средств колхозов. М., 1965, lk. 124, mida on omapoolselt täiendatud ja muudetud näitajate tähistusi.

taga. Siinjuures ei ole välistatud teiste tegurite, nagu töö parema organiseerimise, tehnoloogia täiustamise, karja struktuuri parandamise, söödabaasi täiustamise ja teiste tegurite mõju puhastulu suurenemisele, mis sisuliselt ei ole muidugi õige. Sellepärast võib märkida, et ainuüksi kapitaalmahutuste tulemusena saadud puhastulu katab kulutatud summad mõnevõrra pikema aja jooksul. Kuna teiste tegurite mõju arvestamine on võrdlemisi komplitseeritud probleem, siis arvestame antud juhul tasuvuse tähtaja määramisel ainult eespool toodud reservatsiooniga.

Edasi määrame pikaajalise krediidi tasumise tähtaja valemil

$$T = N + L + \frac{K' - (L \times A)}{S + H + A} \text{ abil.}$$

Kuna analüüsitavas kolhoosis puudus tõukari, lauta ei paigaldatud kõiki mehhanisme ning lüpsjate kaader vajas väljaõpetamist lüpsiagregaatide käsitsemisel, siis võtame laenu tagasimaksu alguseks kuuenda aasta. Seega soodustatud periood (L) 4 aastat, mille jooksul kolhoos paigutab hoonesse tõukarja ning saavutab mehhanismide kasutamisel täiskoormuse. Mehhanismide täiskoorumus sõltub lehmade arvust ja nende produktiivsusest, samuti töötajate mehhanismide käsitsemise oskusest. Krediiti (K') ehitamiseks kasutati 33 500 rbl. Iga-aastased amortisatsioonieraldised vastavalt amortisatsiooninormidele (1,2% bilansilisest maksumusest) moodustasid antud lauda puhul 450 rbl. Hoone kasutamisiga on 80 aastat. On vaja leida aasta keskmine sääst (S). Eksploatatsioonikulud 1 tsentneri piima tootmiseks olid 1964. aastal uues laudas 5,04 rbl. Vanades lautades olid need 1963. aastal 5,97 rbl. Seega saavutati eksploatatsioonikuludes 1 ts piima kohta 93 kop. kokkuhoidu. Uue lauda toodang 1964. aastal oli 2053 tsentnerit, seega üldine kokkuhoid 1 909 rbl. ($0,93 \times 2053$). Eksploatatsioonikuludesse on arvatud töötasu, jooksev remont, amortisatsioon, väikeinventar, muud otsekulud ja elektrienergia.

Aastalehma keskmine produktiivsus uues laudas 1964. a. oli 2 117 kg, vanades lautades samal ajal 2 077 kg. Produktiivsuse tõus seega on 40 kg. See moodustab 97 lehma kohta 38,8 ts, millest saadi täiendavat kasumit (H) 148 rbl.

Seega on vajalikud lähteandmed leitud ja võime need paigutada valemisse, et määrata krediidi tagasimaksu piirtähtaeg.

$$T = 1 + 4 + \frac{33\,500 - (4 \times 450)}{1\,909 + 148 + 450} = 17,6 \text{ aastat.}$$

Toodud arvestuse põhjal avaneb kolhoosil võimalus krediidi tagasimaksmiseks 2,4 aastat enne eeskirjades ettenähtud piirtähtaega (20 aastat). Antud juhul võib alustada kolhoos krediidi tasumist 1969. a. ja peaks selle lõpetama 1982. a.

Toodud valemis on kasutatud krediidisummast lahutatud soodustatud perioodi jooksul tasutud amortisatsioonieraldised eeldu-

sel, et neid tõesti tasutakse. Praktikas seda käesoleva ajani tehtud ei ole, samuti ei nõuta seda krediteerimise eeskirjades. Kuid amortisatsioonieraldiste tasumine alates hoone eksploatatsiooni andmisest saadud krediidi katteks peaks olema põhjendatud juba selletõttu, et vastavalt tagasimakstud krediidi summade võrra suureneb kolhoosi jagamatu fond põhivahendites ning peegeldab sellega kolhoosi põhifondide kasvutempot.

Jääb arvutada veel krediidi tagasimaksu summa aastas. Kasutame selleks valemit $G = \frac{K' - (L \times A)}{T - (N + L)}$. Antud juhul on krediidi

$$\text{tagasimaksu aastasumma } G = \frac{33\,500 - (4 \times 450)}{17,6 - (1 + 4)} = 2\,516 \text{ rbl.}$$

See on aastate lõikes võrdsest jaotatud summa. Kuid tuleb eeldada, et aastate lõikes rahalised sissetulekud suurenevad. Sellepärast tuleb perspektiivselt arvestada muudatustega ja esimestele tagasimaksuaastatele planeerida mõnevõrra väiksemad summad kui järgnevatel. Samuti tuleb eeloleva aasta krediidi tagasimaksu konkreetsed tähtajad kuude lõikes kehtestada tootmise iseärasusi arvestades. Reeglina on suvekuudel toodang suurem kui aasta teistel perioodidel, millest tulenevalt on suurem ka realiseerimisest saadav rahaline sissetulek. Seda iseloomustavad alljärgnevad andmed.

41

Tabel 1

Piimatoodang, lehmade arv ja keskmine produktiivsus «Kungla» kolhoosis 1963. ja 1964. a.

Kuud	1963. aasta			1964. aasta		
	piima- toodang (kg)	lehmade keskmine arv	toodang 1 lehma kohta (kg)	piima- toodang (kg)	lehmade keskmine arv	toodang 1 lehma kohta (kg)
Jaanuar	18 431	237	77,8	13 465	218	61,7
Veebruar	15 295	237	48,6	10 105	215	47,0
Märts	19 641	247	79,5	13 877	215	64,5
Aprill	28 966	254	114,0	25 278	225	112,3
Mai	37 975	254	179,5	42 518	250	170,0
Juuni	69 449	260	267,1	69 210	263	263,1
I poolaasta	189 757	247	768,2	174 453	231	755,2
Juuli	77 263	262	294,8	69 497	275	252,7
August	66 880	262	255,2	63 750	268	237,8
September	65 713	262	250,8	49 959	265	188,5
Oktoober	44 200	261	169,3	44 895	265	169,4
November	25 800	248	104,0	41 670	247	168,7
Detsember	17 261	248	69,6	37 557	238	157,8
II poolaasta	297 117	256	1 160,6	307 328	259	1 186,5
Aasta kokku	486 874	253	1 924,4	481 781	242	1 990,8

Toodud andmed näitavad, et mõlemal aastal on lehmade produktiivsus maikuust alates tõusnud, saavutades kulminatsiooni juuni-, juuli- ja augustikuus. Sellepärast on vajalik krediidi tagasimaksu tähtaegade diferentseeritud määramine kuude kaupa.

Peale toodangu realiseerimisest saadava rahalise sissetuleku on suurem ka saadav kasum, kuna toodangu omahind on suvekuudel suhteliselt madalam. Omahinda aitavad alandada allapanu vähendamine, odavama sööda kasutamine (karjamaa sööt on alati odavam) ja teised tegurid.

Valemid majandusliku efektiivsuse ja krediidi tagasimaksu arvutamiseks ei ole keerulised. Keeruline on aga kolhoosidest lähteandmete saamine. Kuna majandites tootmiskulude arvestust objektide kaupa ei peeta, siis kapitaalmahutuste kasutamise tulemusena saadud ökonoomia väljaselgitamine on võrdlemisi raske. Enamik kolhoose on suurmajandid, kus on võrdlemisi palju loomakasvatushooneid. Kolhoosi raamatupidamises kantakse kõik vastava loomarühma kulutused kululiikide kaupa kokku ja nende tagantjärele eraldi väljatoomine ei ole võimalik.

Krediidi tagasimaksu summad on olulise tähtsusega uute krediitide väljaandmise allikatena. Mida kiiremini toimub tagasimaks, seda suuremaid võimalusi on riigil uute krediitide andmiseks kolhoosidele. Sellepärast on igati vajalik, et Riigipanga asutused asuksid majanduslikult põhjendatud krediidi tagasimaksu tähtaegade koostamisele.

Põhjendatud tagasimaksu tähtaegade määramiseks on vajalikud paljud lähteandmed, mida kolhooside omapoolse abita pole võimalik saada. Käesolev aeg nõuab kõikjal majanduslike arvestuste sisseviimist, sest selleta ei saa rääkida ratsionaalsest majandamisest. On vaja, et kolhoosid viiksid arvestuse sisse kõigi tootmisobjektide kohta. Kõigepealt annab see ülevaate kolhoosile endale, kas majandatakse hästi või halvasti. Vajalikud andmed saab sellisel juhul ka Riigipank.

Seega on antud probleemi lahendamine suure rahvamajandusliku tähtsusega ja nõuab senisest suuremat tähelepanu.

ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ СРОКОВ ПОГАШЕНИЯ ДОЛГОСРОЧНОГО КРЕДИТА В КОЛХОЗАХ

Я. Пикк

Резюме

Существенно важное значение для колхозов Эстонской ССР в образовании прочной производственной базы имеет строительство животноводческих зданий. Суровые природные

и климатические условия требуют довольно капитальных построек.

Важным источником финансирования строительства в колхозах является долгосрочный кредит.

Вопросы определения экономической эффективности кредита еще мало разработаны и не используются в практической работе Госбанка. Так как данная проблема имеет огромное народнохозяйственное значение, то ей следует уделить больше внимания.

Для определения эффективности кредита надо:

1) оценить экономическую целесообразность кредита, исходя из планированной структуры и уровня технической оснащённости колхозов;

2) проанализировать влияние объекта на повышение производства. Это нужно для того, чтобы выбрать самый эффективный вариант проекта строительства для кредитования;

3) определить начальные и конечные сроки погашения кредита для кредитованных объектов в зависимости от окупаемости капитальных вложений.

Назначение обоснованных сроков погашения кредита способствует рациональному хозяйствованию как в колхозах, так и в общегосударственном масштабе.

VON DER FESTSETZUNG DER TERMINE FÜR DIE RÜCKZAHLUNG DER LANGFRISTIGEN KREDITE IN DEN KOLCHOSEN

J. Pikk

Zusammenfassung

In den Kolchosen der Estnischen SSR spielt bei der Schaffung einer festen Produktionsbasis die Errichtung der Viehställe eine bedeutende Rolle. Die rauen klimatischen Bedingungen erfordern für die Tierzucht gut gebaute, den Witterungseinflüssen widerstehende Räume.

Eine bedeutende Quelle für Finanzierung der Bauvorhaben in den Kolchosen ist der langfristige Kredit.

Die Fragen der Ermittlung der wirtschaftlichen Effektivität der Kredite sind noch nicht genügend geklärt, und sie werden in der praktischen Arbeit der Staatsbank nicht angewendet. Da dieses Problem von großer volkswirtschaftlicher Bedeutung ist, muß man ihm mehr Aufmerksamkeit schenken als bisher.

Bei der Ermittlung der Effektivität des Kredits muß man:

1. Die wirtschaftliche Zweckmäßigkeit des Kredits bewerten, ausgehend von dem geplanten Stand und der Struktur der technischen Ausrüstung der Kolchose.

2. Die Wirkung des Objekts auf die Steigerung der Arbeitsproduktivität, auf die Senkung der Selbstkosten, und auf die Erhöhung der Produktion analysieren. Das ist notwendig für die Verwendung des Kredits auf die wirksamste Weise.

3. Für das zu kreditierende Objekt die vorläufigen und die endgültigen Termine der Rückzahlung festlegen, entsprechend der Rentabilität der Investitionen.

Die Festsetzung der begründeten Termine für die Rückzahlung des Kredits trägt wesentlich zur rationellen Bewirtschaftung sowohl in den Kolchosen als auch im Maßstab des Staates bei.

MÕNINGAID TÖÖAJAREŽIIMI KÜSIMUSI SOVHOOSIDES

H. Siigur

Rahanduse ja krediidi kateeder

I. Tööaja mõiste

Nõukogude tööõigusteaduses määratletakse tööaega kui aega, mille kestel tööline või teenistuja vastavalt töösisekorra nõuetele peab asuma töötamiskohas ja täitma oma tööfunktsioonist tulenevat või mõnda teist talle antud tööd.¹

Seega iseloomustab tööaega 1) viibimine töötamiskohal ja 2) töö täitmine tööõiguslikust suhtest tuleneva kohustuse tõttu. Mitte-tööaeg muutub tööõigusliku suhte konkreetsele subjektile tööajaks sellest momendist, millal ta on kohustatud ilmuma töötamiskohale.²

Rea sovhoositöötajate osas on töötamiskoha kindlaksmääramine küllaltki raske, sest nad võivad töötada sovhoosi (sovhoosi osakonna) kogu territooriumil ning erinevatel päevadel (osalt isegi ühe päeva piires) erinevates kohtades. Seepärast tekib raskusi tööaja alguse momendi kindlaksmääramisel.

Praktikas määratakse sovhoositöötajate tööaja algus kindlaks selle momendiga, kui nad on kohustatud ilmuma tööõue või keskusesse, kus seisavad nende tööriistad ning kust nad siirduvad siis oma tööülesannete täitmisele. Seega aeg tööõuest töötamiskohale minekuks loetakse tööaja hulka. Tööaja lõpumomendiks loetakse aga praktikas töö lõpetamist töötamiskohal, arvestamata aega tööriistade ja -vahendite viimiseks tööõue või mõnda teise määratud punkti.

Meie arvates tuleks tööaja alguse moment sovhoositöötajatel kindlaks määrata lähtudes nõukogude tööõigusteaduses kindlakskujunenud tööaja määrangust. Loomakasvatusfarmides töötajate töötamiskohaks tuleks lugeda lauta, söödakööki või muud sellist

¹ Советское трудовое право. Под ред. В. С. Андреева. М., 1965, lk. 157; Н. Г. Александров, Советское трудовое право. М., 1963, lk. 227; Л. Я. Островский, Рабочее время по советскому трудовому законодательству. Минск, 1963, lk. 34.

² Л. Я. Островский, Рабочее время по советскому трудовому законодательству. Минск, 1963, lk. 32.

kohta, kus antud töötaja täidab oma tööülesandeid. Autojuhtidel tuleks töötamiskohana vaadelda garaaži, kus autod eeskirjade kohaselt pärast tööaega paiknevad. Mehhanisaatoritel tuleks lugeda töötamiskohaks tööõue või mõnda muud kohta, kus eeskirjade kohaselt peavad paiknema traktorid, kombainid jt. põllutöomasinad ja riistad. Aeg, mis autojuhtidel ja mehhanisaatoritel kulub sõiduks garaazist või tööõuest konkreetse tööülesande täitmise kohta, tuleb arvata tööaja hulka, sest ka sel ajal täidavad nad oma tööfunktsioonist tulenevaid ülesandeid. Tööaja lõpumomendiks tuleks nimetatud töötajatel lugeda seda momenti, kui ta on paigutanud auto või põllutöömšina pärast töötamise lõpetamist sinna, kus nende seismine on ette nähtud kehtivate eeskirjade kohaselt.³

Ka hobu- ja käsitsitöödel tuleks lugeda töötamiskohaks seda punkti, kust töötaja saab vajalikud tööriistad. Järelikult tööaja algus ja lõpp oleks ka neil seotud vastavate tööriistade ja vahendite saamisega ning nende ärapanemisega vastavalt sovhoosis kehtestatud korrale.

Nii nõukogude kui ka Saksa Demokraatliku Vabariigi erialases kirjanduses on avaldatud seisukoht, et tööaja algust tuleb lugeda alates töö tegemise kohta (põllule) jõudmisest, mitte aga brigaadi keskusse kogunemisest, s. o. aega minekuks brigaadi keskest põllule ja põllult tagasi ei tule arvata tööaja hulka.⁴

Selle seisukohaga on raske nõustuda, sest kõigi tööfunktsioonist tulenevate kohustuste täitmine peab mahtuma tööaja raamidesse. Kahtlematult kuulub aga töötajate kohustuste hulka tööriistade ja -vahendite viimine töö tegemise kohale ning nende nõuetekohane ärapanek pärast töötamise lõpetamist.

Teistes rahvamajandusharudes (eelkõige tööstusettevõtetes) arvatakse faktiliselt töötatud aja hulka kogu aeg, mis töötajal kulub tööõigusliku suhte realiseerimise korras tehtavaks tööks. Tööaja hulka lülitatakse nii operatiivaeg kui ka ettevalmistuslõpetamisaeg ning töötamiskoha teenindamise aeg. Paljudes seadusandlikes aktides, mis reguleerivad tööaega mitmesugustes rahvamajanduse harudes, rõhutatakse spetsiaalselt, et ettevalmistuslõpetamisaeg lülitatakse faktiliselt töötatud aja hulka. Ei ole mingit alust teha sellest üldprintsibist erandit sovhoositööliste suhtes.⁵

³ Et kehtivate eeskirjade kohaselt autojuhtide ja mehhanisaatorite ülesannetesse kuulub ka autode ja vastavate põllutöömashinade tehniline hooldamine ning väiksem remont, siis tuleb ka selleks kulutatud aeg arvata tööaja hulka vastavalt ettenähtud korras kinnitatud normatiividele.

⁴ А. Жданов, Организация труда в сельскохозяйственных кооперативах ГДР «Социалистический труд», 1964, 5, lk. 155.

⁵ Л. Я. Гинцбург, Актуальные вопросы законодательства о рабочем времени. «Советское государство и право», 1965, 11, lk. 39 jj.

Sellepärast tuleb töötajate mineku aeg tööriistade saamise kohast põllule ja sealt tagasi kuni tööriistade ärapanekuni arvata samuti tööaja hulka, nagu arvatakse aeg, mis kulub töötaja ümberpaigutamisel ühelt põllult teisele või isegi ühelt töölt teisele tööpäeva kestel. Mineku aeg tööriistade saamise kohast tegeliku töötamise kohani ja sealt tagasi kuni tööriistade äraandmiseni tuleb võtta arvesse töönormide kehtestamisel.

Põllule mineku ja sealt tagasituleku aja arvamine tööaja hulka on üheks stiimuliks, mis sunnib sovhoosi administratsiooni töö paremale organiseerimisele ja töötamiskohta mineku ja sealt tuleku aja lühendamisele. Töötajate eri rühmade tööleilmumiseks erineva aja määramine või tööriistade kätteandmine vahetus töötamiskohas, samuti töötajate läbimõeldud transportimine töötamiskohale ja sealt tagasi võimaldavad seda aega lühendada. Samuti võimaldab järgmise päeva tööülesannete eelnev teatavakstegemine real juhtudel nõuda tööpäeva alguseks töötajate ilmunut vahetule töötamiskohale, ilma et nad brigaadi keskusesse üldse koguneksid.

Kehtiva seadusandluse ja kujunenud praktika kohaselt ei arvata tööaja hulka seda aega, mis töötajal kulub tulekuks kodust töötamiskohale ja minekuks töötamiskohalt koju, sest see aeg ei tulene otseselt tööfunktsiooni täitmisest. Sellepärast ka sovhoositöölistel ei tule arvata tööaja hulka seda aega, mis neil kulub tulekuks kodust töövahendite saamise kohani ja minekuks nende äraandmise kohast koju.

2. Tööajarežiimi kindlaksmääramine

Tööajarežiimi määrab sovhoosides kindlaks sovhoosi administratsioon kooskõlastatult sovhoosi ametiühingu töölisomiteega. Tööajarežiimi kindlaksmääramisel lähtutakse kehtivast seadusandlusest, arvestades nii tootmishuve kui ka töötajatele viljakaks tööks vajalike tingimuste loomist ning töökaitse igakülgset tagamist. Sovhooside töösisekorra tüüpeeskirjade kohaselt on administratsioon kohustatud rakendama abinõusid masinate ja seadmete seisakute vältimiseks, nende tekkimise korral aga seisakute kiireks likvideerimiseks ja töötajate üleviimiseks teisele tööle. Samuti on administratsioon kohustatud järgima töökaitse eeskirju töö- ja puhkeaja, ohutustehnika ja töötervishoiu ning eririietuse ja kaitsevahendite väljaandmise kohta.⁶

Praktikas ei pöörata sageli aga otstarbeka tööajarežiimi kindlaksmääramisele küllaldast tähelepanu või ei võidelda küllaldase järjekindlusega kindlaksmääratud tööajarežiimi elluviimise eest.

⁶ П. п. «д» и «л» ст. 9 Правил внутреннего трудового распорядка совхоза (от 19 августа 1959 г.). Справочник по охране труда в сельском хозяйстве. М., 1961, лк. 13.

Selle tõttu esineb meie sovhoosides tööaja algusest ja lõpust mitte-kinnipidamist, tööajarežiimis mitte ettenähtud vaheaegade tegemist, tööle mitteilmumist jne. Mõningatel juhtudel on tööajarežiimi kindlaksmääramine jäetud brigadiride ja lülivanemate hooleks, kuigi kehtiv seadusandlus seda ette ei näe. Tööajarežiimi ebatäpne kindlaksmääramine või kindlaksmääratud tööajarežiimist mitte-kinnipidamine on üheks oluliseks töö ratsionaalset organiseerimist ja tööviljakuse tõusu takistavaks asjaoluks. Seejuures meie majandusalases kirjanduses mõnigi kord propageeritakse tööajarežiimi ebaseaduslikku kindlaksmääramist kui progressiivset nähtust. Näiteks ajakirjas «Социалистический труд» kirjeldab M. Sosnin positiivsena seda, et Kubani Traktorite ja Põllutöömasinate Katsetamisinstituudi V. A. Svetlitšnõi lülis määrab tööpäeva režiimi kindlaks lülivanem. Pingelistel põllutööde perioodidel (näit. külvi puhul jne.) töötatakse valgest pimedani (nn. световой день), peale tähtajaliste tööde tegemiste antakse töölistele vaba aega üle tööaja normaalkestuse töötatud tundide eest. Töödel, mis ei ole seotud eriliste tähtaegadega, töötatakse 7 tundi päevas.⁷

Selline tööajarežiimi kindlaksmääramine on täielik omalooming, mis on otseses vastuolus seadusega. Esiteks on iga brigaadi ja lüli töö seotud sovhoosi teiste töötajate, nagu laomeeste, remonditööliste, transporditööliste jt. tööga. Selleks et sovhoosi kõigi töötajate töö toimuks kooskõlastatult ja ratsionaalselt, on vaja tööajarežiimi kindlaks määrata sovhoosi direktori või osakonnajuhataja poolt kooskõlastatult sovhoosi ametiühingu töölistekomiteega, nagu seda nõuab kehtiv seadusandlus. Teiseks ei ole lubatud ka pingelistel põllutööde perioodidel taimekasvatuses töötavate tööliste tööpäeva pikendada üle 10 tunni, kusjuures tööpäeva pikendamise ainuõigus on sovhoosi direktoril kooskõlastatult sovhoosi ametiühingu töölistekomiteega. Töötamist üle 10 tunni päevas ei saa ka pingelistel põllutööde perioodidel pidada õigeks eelkõige töökaitse seisukohast lähtudes. Kuid tööpäeva liigse pikendamise võimalus võib vähendada ka administratsiooni huvi töö parema organiseerimise vastu, mis omakorda võib kaasa tuua tööjõu ja põllumajandusmasinate ja -riistade ebaratsionaalset kasutamist.

Tööaja alguse määrab kindlaks sovhoosi administratsioon kooskõlastatult sovhoosi ametiühingu töölistekomiteega. Tööaja algus võib olla erinevatele töötajate rühmadele erinev, arvestades konkreetseid töötingimusi ja töö parema organiseerimise võimalusi. On avaldatud arvamust, et tööpäev sovhoosis ei tohiks alata varem kui kell 6 hommikul.⁸ Enamikul juhtudel võib sellist nõuet pidada õigeks, kuid reale loomakasvatustöötajatele (näiteks lüps-

⁷ М. Соснин, Организация труда в звене В. А. Светличного. «Социалистический труд», 1964, 3, lk. 53.

⁸ Г. Шкорупило, Комиссия заработной платы рабочего комитета совхоза. 1962, lk. 22.

jad-karjatalitajad) on selle nõude rakendamine, eriti karjatamis-perioodil, ebareaalne. Loomad vajavad enne väljalaskmist puhastamist ja lüpsmist ning vastavate töötajate varajasem tööletulek on vajalik.

Tööajarežiimi küsimused sovhoosides on käesoleval ajal reguleeritud Eesti NSV-s kehtiva tööseaduste koodeksi eeskirjadega võrdlemisi üldiselt. Ainult taimekasvatuses töötavate sovhoositöölise osas on tööaja summeeritud arvestamine leidnud täpsemat reguleerimist eriakti näol.⁹ Muus osas ei ole tööajarežiimi küsimused leidnud täpsemat reguleerimist ei töösisekorra tüüpeeskirjades ega teistes seadusandlikes aktides. Tööajarežiimi täpsustamine peab toimuma konkreetse sovhoosi töösisekorra eeskirjades, kuid enamikul juhtudel need ei lähe kaugemale töösisekorra tüüpeeskirjade vastavate sätete ümberjutustamisest. Sellepärast tuleb toetada erialases kirjanduses tehtud ettepanekut kehtestada seadusandlikus korras spetsiaalne tööajarežiimi põhimäärus lähtudes tööseadusandluse üldeeskirjadest.¹⁰ See annaks põhisuuna sovhoosi tööajarežiimiga seotud küsimustes ja vajalikud täpsustused tuleksid siis teha juba sovhoosis kohapeal, arvestades konkreetset olukorda.

3. Töövaheajad

Eesti NSV territooriumil kehtiva tööseaduste koodeksi § 100 kohaselt tuleb töötajatele anda nn. lõunavaheag mitte hiljem kui 4 tundi pärast tööpäeva algust.

Sellest nõudest kinnipidamine on kõigiti võimalik ja reaalne loomakasvatustöötajate osas, samuti taimekasvatuses siis, kui töötatakse 7—8-tunnise tööpäevaga. Raskem on selle nõude täitmine põllutööl, kui tööaja summaarse arvestuse puhul rakendatakse põllutööde pingelistel perioodidel töötamist kuni 10 tundi päevas. Näiteks ei oleks otstarbekas 10-tunnise tööpäeva puhul kehtestada vaheag 4 tunni järel ja hiljem töötada vaheajata 6 tundi või kehtestada veel teine vaheag. Töövaheaga ei kasuta sovhoositöötajad mitte ainult puhkuseks ja einestamiseks, vaid ka oma isiklike loomade hooldamiseks. Sovhoosi põllutöölise enamus soovib töövaheajal tingimata koju minna, kusjuures töötamiskoht võib olla kodust küllaltki kaugel. Seetõttu ka lõunavaheaja kestus peab ENSV tingimustes olema 1—2 tundi. Pealegi tuleb arvestada, et puhkust ja täiendavat söötmist vajavad põllutööl kasutatavad veoloomad. Ka praktikas antakse nendel juhtudel, kui töötatakse kauem kui 7 tundi päevas, üks lõunavaheag, mis tavaliselt

⁹ Постановление Совета Министров СССР от 24 мая 1962 г. № 475 «О режиме рабочего времени рабочих совхозов и других государственных предприятий сельского хозяйства». СП СССР, 1962, 8, 70.

¹⁰ Е. А. П а н о в а, Правовое регулирование труда в совхозах. М., 1960, lk. 62.

langeb tööpäeva keskele. Sellepärast oleks meie arvates vaja seadusandlikus korras fikseerida, et pingelistel põllutööde perioodidel, kui töötatakse kauem kui 7 tundi päevas, võib sovhoosi administratsioon kooskõlastatult sovhoosi ametiühingu töölistekomiteega anda lõunavaheaja mitte hiljem kui poole tööpäeva möödumisel.

Et tööaja summeeritud arvestuse puhul mittepingsatel tööperioodidel põllutöölised töötavad vähem tööpäeva normaalkestusest, siis tuleks lubada sovhoosi administratsioonil kooskõlastatult sovhoosi ametiühingu töölistekomiteega rakendada selliseid töötajaid tööle ilma lõunavaheajata nendel juhtudel, kui tööpäeva kestus ei ületa 6 tundi. Teiste sõnadega tuleks lubada töötamist ilma lõunavaheajata analoogiliselt sellele nagu see kehtiva seadusandluse kohaselt on lubatud igapäevaste puhkepäevade ja riiklike pühade eelsetel päevadel, kui töötatakse lühendatud tööpäevaga.¹¹

Eesti NSV territooriumil kehtiva tööseaduste koodeksi § 97 kohaselt võib sovhoositöötajate tööpäeva jaotada erineva kestusega osadeks, kuid nii, et päevas ei ole üle kahe töövaheaja. Töövaheegade kestus ei ole leidnud seadusandluses üksikasjalikumalt reguleerimist. Toetada tuleb aga kirjanduses avaldatud seisukohta, et tööaja algus ja lõpp peavad olema kehtestatud selliselt, et töötajale jääks 11–12 tundi katkestamata puhkust ja uneaega, arvestamata tööpäeva keskel olevaid vaheaegu.¹²

4. Sovhoositöötajate töölerakendamine igapäevaste puhkepäevade ja riiklike pühade eelsetel päevadel ning igapäevastel puhkepäevadel

Puhkepäeva ja riiklike pühade eelsetel päevadel rakendatakse lühendatud tööpäeva ka sovhoosides¹³, kuigi mõningate erinevustega.

¹¹ NSV Liidu Ministrite Nõukogu 8. märtsi 1965. a. määrus «Tööpäeva lühendamise kohta tööliste ja teenistujate puhkepäeva- ja pidupäeva eelsetel päevadel», p. 1 lg 3. Tööseadusandlus, Tallinn 1964, lk. 165.

¹² Г. Шкорупило, *op. cit.*, lk. 22.

Tööaja alguse ja lõpu kehtestamine selliselt, et töötajale jääks 11–12 tundi katkestamata puhkust ja uneaega (arvestamata tööpäeva keskel olevaid vaheaegu), on seotud mõningate raskustega siis, kui loomakasvatuses on töö organiseeritud ühes vahetuses. 11–12-tunnise katkestamata puhkuse ja uneaja tagamiseks peab sovhoosi administratsioon kaaluma võimalusi kahevahetuselise töö organiseerimiseks. Kui kahevahetuselise töö organiseerimine osutub võimatuks või mitteotstarbekohaseks, peab administratsioon organiseerima töö nii, et üks töövaheegadest oleks vähemalt 11–12 tundi.

¹³ NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. märtsi 1956. a. seadlus «Tööpäeva lühendamisest tööliste ja teenistujate puhkepäeva- ja pidupäeva eelsetel päevadel». Tööseadusandlus, Tallinn 1964, lk. 164.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 8. märtsi 1956. a. määrus «Tööpäeva lühendamisest tööliste ja teenistujate puhkepäeva- ja pidupäeva eelsetel päevadel». Tööseadusandlus, Tallinn 1964, lk. 165.

Loomakasvatustöötajatele tagatakse 6-tunnine tööpäev puhkepäeva- ja riiklike pühade eelsetel päevadel sel teel, et organiseeritakse paremini nende tööd ja tihendatakse tööpäeva. Samuti tuleb kõigile teistele loomakasvatuses töötajatele tagada 6-tunnine tööpäev puhkepäeva- ja riiklike pühade eelsetel päevadel ning nendel päevadel üle 6 tunni töötamise kompenseerimine lisapuhkepäeva andmise teel on keelatud.¹⁴

Tööaja kestus puhkepäevade ja riiklike pühade eelsetel päevadel võib taimekasvatuses töötavatel töolistel olla erinev. sõltuvalt sellest, kas sovhoosis rakendatakse põllutööliste suhtes pingelist põllutööde perioodidel tööaja summaarset arvestust (töötamist normaalsest pikema tööpäevaga) või mitte. Kui tööaja summaarset arvestust (tööpäeva pikendamist) ei rakendata, siis võib sovhoosi administratsioon rakendada traktoriste, kombainereid, põllutöomasinate masiniste, traktorite järel haagitavatel põllutöomasinatel, samuti hobu- ja käsitsitöödel töötavaid töölisi ning teisi, kes töötavad põllutööde perioodil põllul või muudel sellistel tähtajalistel töödel, puhkepäeva ja riiklike pühade eelsetel päevadel tööle nagu tavalistel tööpäevadel. Seejuures iga 7 puhkepäeva või riikliku püha eelsel päeval kuni tööpäeva normaalkestuseni töötatud päeva eest antakse neile lisapuhkepäev. Lisapuhkepäev antakse neile mittepõllutööde perioodil ning on lubatud ka puhkepäevade, mida ei saadud kasutada ettenähtud tööde tähtaegse lõpetamise vajaduse tõttu, summeerimine.¹⁵

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 24. mai 1962. a. määruse nr. 475 kohaselt¹⁶ on sovhoosi administratsioonil õigus kooskõlastatult sovhoosi ametiühingu töölistekomiteega pikendada pingelistel põllutööde perioodidel taimekasvatuses töötavate töolistel tööpäeva kuni kümne tunnini, ning rakendades tööaja summaarset arvestust, kompenseerida üle tööaja normaalkestuse töötamine tööpäeva vastava lühendamise või lisapuhkepäevade andmisega põllutööde teistel perioodidel või talvel. Nimetatud määrus ei näe ette mingit erandit puhkepäevade või riiklike pühade eelsete päevade osas. Järelikult ka nendel päevadel võidakse taimekasvatuses töötavaid

¹⁴ Письмо ЦК Профсоюза рабочих и служащих сельского хозяйства и заготовок № 17 — 40 от 29 марта 1956 г. «О продолжительности рабочего дня для рабочих совхоза в предпраздничные и предвыходные дни». Сб. постановлений и распоряжений по труду для работников сельского хозяйства. М., 1958, lk. 39: Erandi moodustavad lamburite ja põhjapõdrakasvatajate brigaadide liikmed.

¹⁵ Письмо ЦК Профсоюза рабочих и служащих сельского хозяйства и заготовок № 17 — 40 от 29 марта 1956 г. «О продолжительности рабочего дня для рабочих совхоза в предпраздничные и предвыходные дни». Сб. постановлений и распоряжений по труду для работников сельского хозяйства. М., 1958, lk. 38.

¹⁶ СП СССР 1962, 8, 70; vt. ka Eesti NSV Ministrite Nõukogu 13. juuni 1962. a. määrus nr. 295 «Sovhooside ja teiste riiklike põllumajanduslike ettevõtete töolistel tööaja režiimi kohta» § 1, ENSV MKK 1962, 29, 111.

töölisi rakendada tööle kuni kümneks tunniks ning töötamine üle 6 tunni kompenseeritakse neile tööpäeva vastava lühendamise või lisapuhkepäevade andmise teel teistel perioodidel. Kompenseerimise vormi ja aja määrab kindlaks sovhoosi administratsioon.

Eelöeldu ei tähenda sugugi seda, et juhtudel, kui sovhoosi administratsioon rakendab taimekasvatuses töötavate tööliste suhtes tööaja summeeritud arvestust (tööpäeva pikendamist), ei tohiks lühendada tööpäeva kestust iganädalaste puhkepäevade ja riiklike pühade eelsetel päevadel. Nendel päevadel võib sovhoosi administratsioon määrata tööpäeva pikkuseks ka näiteks 7 või 8 tundi, kuigi tavalise tööpäeva kestuseks pingelisel põllutööde perioodil on 9 tundi. Samuti võib administratsioon neil päevadel määrata tööpäeva kestuseks 6 tundi (s. o. puhkepäevade ja riiklike pühade eelsetel päevadel tööaja normaalne kestus), kui tootmistingimused seda võimaldavad.

Sovhooside töötajatele tagatakse iganädalased puhkepäevad.

Loomakasvatuses, kus töö on praktiliselt pidev, on kehtestatud katkestamatu tööaeg. Katkestamatu tööaegala puhul antakse töötajatele iganädalane puhkepäev järjekorras, nii et nad iga kuue tööpäeva järel saavad puhkepäeva. Puhkepäevade andmise graafiku määrab kindlaks kas sovhoosi osakonnajuhataja või farmijuhataja. Puhkepäevade graafik määratakse kindlaks iga kuu kohta enne kuu algust.¹⁷ Puhkepäevade andmise graafik koostatakse iga loomakasvatustööstuse kohta ja ta kooskõlastatakse sovhoosi ametiühingu töölistekomiteega.¹⁸ Kui loomakasvatustöötaja kutsutakse erandina tööle tema iganädalasel puhkepäeval, siis tuleb talle selle eest anda asenduspuhkepäev lähema kahe nädala jooksul, nagu see on ette nähtud kõigi tööliste ja teenistujate osas.

Sovhoosi spetsialistidele on iganädalaseks puhkepäevaks pühapäev ja kui nad sellel päeval erandina rakendatakse tööle, siis tuleb neile anda asenduspuhkepäev lähema kahe nädala jooksul.

Taimekasvatuse töötajatele on kehtestatud iganädalaseks puhkepäevaks pühapäev. Kui aga põllutöölised on pingsatel põllutööde perioodidel, silmas pidades kehtiva seadusandluse eeskirju, rakendatud põllutööle ka iganädalasel puhkepäeval, siis antakse neile asenduspuhkepäevad põllutöödest vabal ajal, s. o. neile võib anda asenduspuhkepäeva ka hiljem kui kahe nädala jooksul, arvates iganädalasel puhkepäeval töötamisest.¹⁹

¹⁷ Ч. 3 ст. 16 Правил внутреннего трудового распорядка совхоза (от 19 августа 1959 г.). Справочник по охране труда в сельском хозяйстве. М., 1961, lk. 17.

¹⁸ Сб. постановлений и распоряжений по труду для работников сельского хозяйства. М., 1958, lk. 40.

¹⁹ Ст. 1 постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 28 июня 1967 г. № 741. СП СССР, 1967, 20, 139; ЕКР Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu 26. augusti 1967. a. määrus nr. 345. ENSV T 1967, 39, 313.

Ametiühingu tööliskomiteed võivad lubada töötajate töölerakendamist nende iganädalasel puhkepäeval ainult äärmise vajaduse korral. Samuti peavad nad jälgima, et töötajatele antakse õigeaegselt asenduspuhkepäevad ning et loomakasvatuses töötajate osas peetakse kinni puhkepäevade graafikust.

Käsikiri laekunud 1. veebr. 1966. a.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ РЕЖИМА РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ В СОВХОЗАХ

Х. Сийгур

Р е з ю м е

В первой части статьи автор анализирует понятие рабочего времени и составные части рабочего времени в совхозах. Исходя из общепризнанного в науке советского трудового права понятия рабочего времени, автор делает вывод, что время, которое работник тратит на следование с места получения сельскохозяйственных орудий до места непосредственного выполнения работы (на поле), а также время на следование с места выполнения работы до места сдачи сельскохозяйственных орудий, представляет собой подготовительно-заключительное время и что поэтому его следует включить в состав рабочего времени.

Во второй части статьи рассматривается порядок установления режима рабочего времени в совхозах. По действующему законодательству режим рабочего времени устанавливается администрацией совхоза согласованно с рабочим комитетом профсоюза совхоза. Автор критикует существующую в некоторых совхозах практику, по которой установление режима рабочего времени передано бригадирам или звеньевым. Он показывает, что такая практика не только противозаконна, но и прямо препятствует рациональной организации труда в совхозе. Критике подвергается и практика, по которой в напряженные периоды полевых работ в некоторых совхозах рабочие работают в течение светового дня, хотя по действующему законодательству максимальная продолжительность рабочего дня в такие периоды не может превышать 10 часов. По мнению автора, такая практика не оправдана ни с точки зрения охраны труда, ни интересами рациональной организации труда и полного использования рабочей силы.

Рассматриваются и вопросы установления начала рабочего дня в совхозах.

В третьей части анализируется установление перерывов в работе, не засчитываемых в рабочее время. Выдвигается предложение дать администрации совхоза право согласованно с рабочим комитетом профсоюза устанавливать обеденный перерыв для работников растениеводства не позднее истечения первой половины рабочего дня в тех случаях, когда для них в периоды напряженных полевых работ продолжительность рабочего дня увеличена. По мнению автора, в те периоды, когда для работников растениеводства в качестве компенсации за переработку в периоды напряженных полевых работ продолжительность рабочего дня уменьшена и не превышает 6 часов, следует разрешить организовать работу без обеденного перерыва.

Так как по статье 97 КЗоТ, действующего на территории Эстонской ССР, рабочий день сельскохозяйственных рабочих (особенно рабочих животноводства) может быть разбит на три части, то автор поддерживает имеющуюся в литературе точку зрения, что начало и конец рабочего дня должны быть установлены с таким расчетом, чтобы от конца рабочего дня до начала работы на следующий день рабочим оставалось не менее 11—12 часов для непрерывного отдыха и сна, не учитывая перерывов в течение рабочего дня.

В четвертой части статьи рассматриваются вопросы продолжительности рабочего дня в предвыходные и в предпраздничные дни. Анализируется режим рабочего времени в эти дни в периоды напряженных полевых работ и вопросы компенсации за переработку в эти дни. Рассматривается привлечение работников к работе в выходные дни.

EINIGE FRAGEN DER ARBEITSZEITORDNUNG IN SOWCHOSEN

H. Siigur

Zusammenfassung

In ersten Teil des Aufsatzes behandelt der Verfasser den Begriff und die Zusammensetzung der Arbeitszeit in den SowchoSEN. Von der in der sowjetischen Arbeitsrechtswissenschaft allgemein anerkannten Begriffsbestimmung der Arbeitszeit ausgehend, kommt der Autor zum Schluß, daß die Zeit, die der Arbeiter eines Sowchos dazu verwendet, um von der Stelle, wo ihm die Werkzeuge (Ackerbaugeräte) ausgehändigt werden, zur Arbeitsstelle (auf das Feld) zu gelangen, sowie die von jedem Sowchos festzu-

setzende Zeit für die Rückgabe der Arbeitsgeräte nach Beendigung der Arbeit als Vorbereitung- und Abschließungszeit zu betrachten sind und darum in die Dauer der Arbeitszeit mit eingerechnet werden sollten.

In zweiten Teil wird erörtert, wie die Arbeitszeitordnung in den Sowchosen eingeführt wird. Gemäß den geltenden Vorschriften wird die Arbeitszeitordnung von dem Betriebsleiter im Einvernehmen mit der Betriebsgewerkschaftsleitung festgesetzt. Der Autor beweist, daß die örtlich vorzufindende Praxis, wonach die Bestimmung der Arbeitszeitordnung der Zuständigkeit der Brigadeleiter und Kettenführer überlassen ist, gesetzwidrig ist und die rationelle Organisation der Arbeit in den Sowchosen keineswegs fördert.

Im dritten Teil betrachtet der Autor die Gewährung von Mittagspausen den Feldarbeitern, deren Arbeitszeit während dringender Feldarbeiten verlängert ist. Der Verfasser schlägt vor, in solchen Perioden den Arbeitern die Mittagspause nicht früher als nach Verstreichung eines halben Arbeitstages zu bewilligen. In den Fällen aber, wo die Arbeiter zur Ausgleichung der Zeit, die sie mehr gearbeitet haben, als der normale Arbeitstag vorsieht, mit verkürztem Arbeitstage arbeiten, schlägt er vor, ihnen zu erlauben, ohne Mittagspause zu arbeiten. In demselben Teil wird auch die Einteilung des Arbeitstages der in der Viehwirtschaft tätigen Arbeiter der Sowchose in einem Abschnitte behandelt. Der Autor pflichtet der Meinung bei, daß auch in diesem Falle der Anfang und das Ende der Arbeitszeit so bestimmt werden sollten, daß der Arbeiter ungeachtet der während des Arbeitstages stattfindenden Pausen 11—12 Stunden ununterbrochener Ruhe- und Schlafzeit genießen könnte.

Im vierten Teil betrachtet der Autor die Fragen, die die Dauer des Arbeitstages an dem Vortage der wöchentlichen Ruhetage und staatlichen Feiertage betreffen, sowie die Heranziehung der Arbeiter der Sowchose zur Arbeit während der wöchentlichen Ruhetage.

TARTU LINNA TÖÖSTUSKAUPADE KAUPLUSTE VÕRK JA SELLE VÄLJAARENDAMISE ÜLESANDEID

H. Pauts

Kaubandusökonoomika kateeder

Sissejuhatus

Rahvatarbekaupade tootmise kiire areng ja elanikkonna ostufondide pidev suurenemine on loonud soodsad tingimused kaubakäibe hoogsaks kasvuks. Kaubandusvõrk kui kaubanduse materiaalse baasi põhielement ei tohi kujuneda piduriks elanikkonna materiaalse heaolu tõstmisel. Kaubandusvõrgu igakülgset väljaarendamisel on eriti viimastel aastatel tehtud ära suur töö, kusjuures uute kaupluste rajamist linnades on väga suurel määral soodustanud intensiivne elamuehitus.

Jaevõrgu väljaarendamisel tuleb lähtuda tervest reast omavahel orgaaniliselt seostatud printsiipidest, millest on tähtsamad:

1) jaevõrgu suurus ja läbilaskevõime vastavus kaubakäibe ja selle arengule;

2) jaevõrku peab maksimaalselt lähendama tarbijatele, looma elanikkonnale kaupade kättesaamiseks võimalikult suuremaid mugavusi;

3) ettevõtete spetsialiseerimine ja tüpiseerimine vastavalt aja ja ratsionaalsuse nõuetele, kauplustevahelist tööjaotust ning koostööd arendada põhimõttel, et antud piirkonna (meie käsitluses linna) jaevõrk on ühtne tervik;

4) igale ettevõttele tagada selle rentaabliks töötamiseks vajalik käive;

5) jaevõrgu väljaarendamise üheks lahutamatuks komponendiks on tarbijate kaubandusliku teenindamise progressiivsete vormide intensiivne arendamine ja töömahukate operatsioonide mehhaniseerimine.

On pikematagi selge, et linna jaevõrgu kujundamine ei tohi toimuda stiihiliselt. Vastav töö peab baseeruma hästi läbimõeldud perspektiivplaanel ja selle põhjal koostatud iga-aastastel operatiivplaanidel.

Jaevõrgu arendamise koondplaan koosneb reast allosadest, mille põgusamgi käsitletus ei kuulu käesoleva artikli ülesandesse. Küll aga tuleks planeerimist puudutades rõhutada sellega seotud analüüsi tähtsust ning planeerimistöö põhietappe, mis oleksid loogilises järjestuses:

- 1) linna majanduse ja selle arengu analüüs;
- 2) jaekäibe ja olemasoleva jaevõrgu analüüs;
- 3) plaaniperioodi lõpuks vajaliku jaevõrgu suuruse selgitamine;
- 4) jaevõrgu üksikute liikide vaheliste proportsioonide määramine;
- 5) võrgu arendamiseks sobivamate kauplusetüüpide valik;
- 6) jaevõrgu suuruse selgitamine linna mikro- ja elamurajoonide (suuremates linnades ka administratiivrajoonide) lõikes koos dislokatsiooniküsimuste lahendamisega;
- 7) projekteeritud võrgu kõrvutamine olemasolevaga ning viimase kasutamise võimaluste selgitamine;
- 8) jaevõrgule vajaliku juurdekasvu ja selle katteallikate kindlaksmääramine.

Artikkel, käsitledes Tartu linna tööstuskaupade kaupluste võrku ja selle väljaarendamise ülesandeid, peatub mõnedel praktika põhiprobleemidel. Taustaks on linna ökonoomiline iseloomustus. Tekstis toodud, kuid osundamata arvulised andmed on esitatud Tartu Linna TSN Täitevkomitee osakondade materjalide baasil.

1. Tartu linna ökonoomiline iseloomustus

Elanikkond. 1965. a. suvel oli linna elanike arv 83,5 tuhat. Seega on Tartu Eesti NSV-s suuruselt teine linn, mis hõlmab vabariigi elanike üldarvust umbes 6,7%.

Lähtudes elanikkonnast, linn pidevalt suureneb. Iga-aastane juurdekasv on keskmiselt 2000 inimest, mis annab protsendiliseks näitajaks keskpärase 2,5. Elanikkonna arvuline suurenemine toimub põhiliselt loomuliku juurdekasvu arvel. Linnast lahkumisi ja väljastpoolt juurdetulekut esineb peaaegu tasakaalustatult. 1970. aastaks tõuseb elanike arv plaaniliselt 94,8 tuhandeni.

Elanike sooline ja vanuseline koostis on 1959. a. rahvaloenduse andmete järgi ligikaudu järgmine: mehi 43%; naisi 57%; lapsi kuni 7. a. vanuseni 9,4%; õppimisealisi noori (7 kuni 19 a.) 18,5%. Keskmine abiellunute protsent on 40, sealjuures meestest 45 ja naistest 38%. 1964. a. alguseks oli töölisi ja teenistujaid umbes 34 000, mis moodustas antud aasta elanike arvust ca 42%. 1970. aastaks on linna orienteeriv tööjõuvajadus 39 800 inimest, nendest tööstuses ja ehituses ligikaudu 19 700, transpordis 4500,

kaubanduses ja materiaalse tehnilise varustamise organeis 3700, hariduse, kultuuri ja teaduse alal 9900, administratiivorganeis 200.

Tartu on õppiva nooruse linn. Üksnes statsionaarseid üliõpilasi on ligikaudu 5000; neile lisandub umbes 10 000 õpilast üldhariduslikest koolidest ja veel sadu noori muudest õppeasutustest.

Linna territooriumi suurus on 2435 ha, mis projekti järgi kasvab edaspidi kuni 3390 ha-ni. Praegu on elanikkonna keskmiseks tiheduseks 34, asustatud alade keskmiseks tiheduseks aga umbes 48 inimest ha-le. Linna väljaehitamisel nähakse ette 4—5-korrukselisi elamuid, kusjuures hektarile tuleks 2300—3000 m² elamis-pinda. Kogu elamute ala tiheduseks on generaalsootajate järgi ette nähtud 1839 m²/ha. Järelikult on 1980. aastal elanike keskmine tihedus uutes elamukvartalites ca 200 inimest ha kohta (1839 : 9 = 204).

Majanduslik tegevus. Kuigi Tartut tuntakse väljaspool Eestit eeskätt ülikoolilinnana, on selle igapäevase elu põhijooneks tänapäeval siiski tööstuslik tootmine. Kodanliku Eesti päevilgi paistis linn silma oma tööstusega: 1936. a. 161 mitmesugust tootmisettevõtet kokku 3679 töötajaga.¹ Ent nõukogude võimu aastail toimus selles järsk tõus, kusjuures samal ajal leidsid aset radikaalsed nihked ettevõtete suuruses ja tootmise struktuuris. 1965. a. algul oli linna tööstusettevõtete üldarv (incl. linnas paiknevad rajoonilise alluvusega ettevõtted ja nende filiaalid rajoonis) küll ainult 30, kuid need olid mitte enam nõrga masinapargiga pisikäitised, vaid suured, kõrge mehhaniseerimise astmega vabrikud, tehased ja kombinaadid töötajate arvuga kokku üle 16 200. Tootmise struktuuris kasvas hoogsalt tootmisvahendite osatähtsus. Nii on kujunenud üldtuntuks ettevõteteiks masinaehitustehas «Võit», Tartu Autoremonditehas, Tartu Aparaaditehas, ETKVL-i Tartu Kaubandusliku Inventari Tehas, Tartu Alumiiniumivabrik jt. Nende kõrval esineb rida suuremaid, mitmesaja ja isegi üle tuhande töötajaga kerge- ja toiduainete tööstuse ettevõtteid, nagu Tartu Naha- ja Jalatsikombinaat, Tartu Kammivabrik, õmblusvabrik «Sangar», Tartu Leivakombinaat, Tartu Õlle-tehas, Tartu Lihakombinaat, Tartu Piimakombinaat.

Aastatel 1966—1970 linna tööstuslik tootmine laieneb veelgi nii olemasolevate ettevõtete rekonstrueerimise kui ka uute rajamise arvel. 1970. aastaks ulatub töötajate arv tööstuses ja ehituses umbes 19 700-ni.

Tööstusliku tootmise kõrval on viimastel aastatel kerkinud tähtsale kohale ehitustegevus. Aastaks 1966—1970 on kapitaal-ehitusi planeeritud kokku ligi 27 miljoni rubla ulatuses, sellest tööstusele umbes 13 milj., transpordile ja sidele üle 3 milj., kõr-

¹ 20 aastat nõukogude Tartut, Tartu 1960, lk. 11.

gematele õppeasutustele ja teaduslikele asutustele 2,6 milj. rubla, suured summad elamu- ja kommunaalmajandusele jm.

Transpordi alal on linnal soodne geograafiline asend. Raudtee kaudu on Tartu ühendatud Tallinnaga, Põhja- ja Lõuna-Eesti rajoonidega ning Lääne majanduspiirkonna Läti ja Leedu aladega. Nendele lisaks on rongiühendus NSV Liidu pealinna Moskva. Tartu raudteejaamast väljuvate reisirongide hulgas on nii kaug- kui ka linnalähedasi ronge, kokku keskmiselt 14 paari päevas. Linnalähedased rongid seovad Tartut tihedalt Elvaga, Jõgevaga ja teiste ligemate asulate ning keskustega.

Tartu on silmapaistev maantee sõlmpunkt. Teed hargnevad terves reas suundades: Põltsamaale—Tallinna, Viljandisse—Pärnu, Elva—Valka ja Elva—Tõrva—Pärnu, Võrru, Jõgevale, Jõhvi—Narva üle Mustvee jne. Linn on ligemate ja kaugemate keskustega ühendatud paljude bussiliinidega, millel on sõidutihe- dus tavaliselt kaks ja rohkem korda päevas.

Märkida tuleb ka veetransporti Emajõel ja arenevat õhutrans- porti.

Linnasisest transporti iseloomustab aastast aastasse tihenev bussiliiklus ja tänavate heakorrastuse tõus. Tartu tänavate kogu- pikkus on praegu 140 km, sellest permanentkattega 40 km.

Tänavate tihedus on 1,2—2,5 km/km², mis peaaegu vastab nor- matiivile (1,5—2,5 km/km² kohta). 1970. aastaks rajatakse uusi magistraale 24 km, nendele lisaks veel linnaväline ringtee ja uus sild Emajõeale.

Linna territoriaalne jaotus. Lähtudes kauban- dusvõrgu planeerimisest ja paiknemisest, eristatakse suuremate linnade puhul järgmisi territoriaalseid jaotusi ja astmeid:

- 1) elamublokk ehk -kvartal;
- 2) mikrorajoon (koosneb elamublokkidest);
- 3) elamurajoon (koosneb mikrorajoonidest);
- 4) administratiivne linnarajoon (koosneb elamurajoonidest);
- 5) linn tervikuna.

Väiksemate linnade puhul elanike arvuga umbes kuni 100 000 ei ole nii detailse jaotuse järele vajadust. Tartu suhtes on prakti- line eristada kolme astet: 1) mikrorajoon, 2) elamurajoon, 3) linn tervikuna. Linna arhitektuuriosakonnas on kaalutud elamubloki (-kvartali) mõiste kasutuselevõtmist, kuid praeguse madala hoo- nestuskõrguse ja väikese tiheduse juures ei saa seda vajalikuks lugeda. Puudub ka tarvidus planeerida linna administratiivrajoo- nideks.

Lähtudes looduslikest teguritest, ühendusteedest (eriti raud- teest), praegusest hoonestusest ja linna väljaehitamise perspektii- videst, võib linna jaotada neljaks elamurajooniks:

- 1) Ülejõe elamurajoon (linna põhiosast Emajõega põhja-ida suunas eraldatud linnaosa);

2) Kesklinn (Emajõe, raudteega ja selle sadamaharudega piirnev ala);

3) Tamme (Keskrajoonist raudteega läände eraldatud linna-osa);

4) Ropka (linna lõunaserval, Tartu—Valga ja Tartu—Petseri raudtee vahelisel alal).

Toodud jaotus leiab linna planeerimisel kasutamist juba pike-mat aega.

Ülejõe linnaosa kujutab endast põhiliselt elamute rajooni, milles asub üksikuid väga erineva suurusega tööstusettevõtteid. Ligematel aastatel toimub seal intensiivne elamuehitus.

Kesklinn kui elamurajoon on ühtlasi ka linna administratiiv-seks, kultuuriliseks, kaubanduslikuks ja liikluskeskuseks, mis pea-legi hõlmab suurema osa linnas paiknevaist tööstusettevõtteist. Need iseärasused eraldavad kesklinna teravalt teistest elamura-joonidest.

Tamme elamurajooni hoonestuses domineerivad individuaal-elamud. Hoonestamata alad võimaldavad linnaosale arengupers-pektiive elanike arvus. Asutusi ja ettevõtteid on rajoonis ainult üksikuid.

Ropka elamurajoon oma praeguses suuruses vastab õieti mik-rorajooni mõõtmeile. Selle territoriaalne eraldatus, eeskätt aga linna generaalplaanis piirkonnale ettenähtud arenguperspektiiv elamuehituses lubab seda siiski käsitleda elamurajoonina.

Linnade jaotamisel mikrorajoonideks tuntakse kahte põhiprint-siipi: 1) territoriaalsuse ja 2) liikluse printsiipi.

Territoriaalsuse printsiibi puhul lähtutakse maastikulistest ja ehituslikest iseärasustest ning ajalooliselt väljakujunenud kauban-dusvõrgust. Selle järgi piirnevad mikrorajooni äärealad hoonestu-ses mingite isoleerivate tühimikega või kõrvaltänavatega, rajooni aga poolitab tähtsam magistraal. Viimasel asuv kaupluste grupp moodustab mikrorajooni raadiuste lõikepunkti — keskuse.

Liikluse printsiibi puhul talitatakse peamagistraalide suhtes vastupidiselt: need jäetakse mikrorajoonide piirideks. Mikrorajoo-nide moodustamisel ja nende edasisel väljaehitamisel lähtutakse järgmistest põhilistest kaalutlustest: 1) tagada lastele ohutu liik-lus, s. o. vältida vajadust peatänavate ületamiseks; 2) kindlustada elanike igapäevaste vajaduste katmine mikrorajooni sisemuses; 3) hoolitseda mikrorajoonis elavate kodanike puhkuse ja rahu eest.

Linnade mikrorajoonimisel võidab järjest rohkem eluõigust liikluse printsiip, seda eelkõige uute mikrorajoonide rajamisel ja väljaehitamisel.

Tartu kui mikrorajoonimisel vabariigi üks eesrindlikumaid linnu on lähtunud liikluse printsiibist. Seda soodustab ja õigustab

eriti asjaolu, et linn on põhiliselt alles väljaehitamisel; isegi vane-
mates ja juba hoonestatud osades ootavad ees ulatuslikumad
rekonstrueerimistööd.

Tabel 1 annab ülevaate linna ja selle üksikute elamurajoonide
jagunemisest mikrorajoonideks.

Viimased ei ühti kohati linna arhitektuuriosakonna jaotusega
(Kesklinnast Võru—Kalevi—Turu piirkonnas). Hälbed tulenevad
autori püüdlustest vältida territoriaalselt ja raadiuses liiga suuri
mikrorajooni, kus tulevane mikrorajooni kaubanduskeskus eemal-
duks kaugematest tarbijatest kuni kilomeetrini. Loetakse ju mik-
rorajooni maksimaalseks läbimõõduks 800—1000 m.

Tartu linna mikro- ja elamurajoonide suurus.²

Tabel 1

Mikrorajoonid	Pindala (ha)		Elanikke		Tihedus ha kohta	
	asus- tatud	kokku	arv (tuh.)	osat.	asus- tatud	kogu- pindala
1. Puistee	180	220	6,3	7,8	35	28,6
2. Mäe	140	190	7,8	9,5	55,7	41,1
3. Räpina	70	205	6,4	7,7	91,4	31,2
Kokku Ülejõe	390	615	20,5	25,0	52,6	33,3
4. Emajõe	100	150	6,2	7,5	62,0	41,3
5. Tähtvere	90	100	4,6	5,6	51,1	46,0
6. Südalinn	40	40	4,7	5,7	117,5	117,5
7. Tiigi	90	90	10,0	12,1	111,1	111,1
8. Võru	110	110	6,0	7,3	54,4	54,5
9. Turu	90	90	10,3	12,5	114,4	114,4
10. Kalevi	100	150	6,5	7,9	65,0	43,3
Kokku Kesklinn	620	730	48,3	58,6	77,9	66,2
11. Ropka	170	300	2,8	3,4	16,5	9,3
12. Variku	70	140	1,0	1,2	14,3	71,4
Kokku Ropka	240	440	3,8	4,6	15,8	8,6
13. Tamme	100	100	4,6	5,6	46,0	46,0
14. Soinaste	90		1,3	1,6	14,4	13,0
15. Veeriku	180	250	2,8	3,4	15,6	11,2
16. Viljandi	80	200	1,0	1,2	12,5	5,0
Kokku Tamme	450	650	9,7	11,8	21,6	14,9
Kokku linn	1700	2435	82,3	100	48,4	33,8

² Andmed pindalade kohta on kohati orienteerivad. Elanike arvu ja
paiknemise aluseks on võetud linna majavalitsuse andmed 1964. a. suvest.

2. Linna tööstuskaupade kaupluse võrgu maksimaalne baas

Tartu tööstuskaupade kaupluste võrku kuulus seisuga 1. I 1965. a. 80 kauplust³ pindalaga kokku ligi 10 100 m², sellest müügisaalidele umbes 4 900 ja hoiuruumidele 4 300 m². Töökohti oli kokku 306, nendest müüjate töökohti 279 ja eraldi kassasid 27. Töötajate arv ulatus üle 520. Võrgu käive oli 1963. a. ca 24 milj. rubla.

Halduslikult kuulus põhiline osa tööstuskaupade kauplustest Tartu Kaubandusvalitsuse kui jaekaubandusorganisatsiooni alluvusse. See hõlmab 71% ettevõtetest, 75% töökohtadest ja üle 82% käibest (tabel 2). Suuruselt teiseks jaekaubandusorganisatsiooniks oli Tartu Tarbijate Kooperatiiv, kelle osas paistab silma suhteliselt halvem varustatus kaupluste üld- ja müügipindalaga (6% pindalast, kuid ligi 11% käibest) Nimetatud kahe kõrval on märkimisväärsimateks veel EV Raamatukaubastu, Raudtee TVO ja Tervishoiuministeeriumi Meditsiinilise Varustuse Valitsus oma Tartus asuva jaevõrguga. Ülejäänud organisatsioonid on esindatud ühe või kahe väiksema kauplusega.

Kaupluste organisatsioonilisest alluvusest tuleneb küsimus, kas kõiki neid jaekaubandusorganisatsioone on Tartule tingimata vaja. On ju üldiselt teada juhtimise killustatuse ja eriti kaugjuhtimise puudused, samuti majanduslikult tugeva jaekaubandusorganisatsiooni eelised.

Tabelis näidatud kuus viimast jaekaubaandusorganisatsiooni tegelevad kõik ühe, igale üksikule organisatsioonile spetsiifilise ja sealjuures kitsa kaubarühma realiseerimisega. Kuni on põhjendatud arvamus, et Tartu Kaubandusvalitsus kui universaalse iseloomuga kaubandusorganisatsioon ei suuda tarbijaid (sealjuures kohati vägagi kitsast tarbijate ringi) mõnede spetsiifiliste kaupadega varustada, tuleb õigustada vastava jaevõrgu allumist nendele organisatsioonidele. Ülejäänutest on Tartu TK ja Raudtee TVO Tartu Kaubandusvalitsuse kõrval jaekaubandusorganisatsioonideks, kelle kaupade nomenklatuur on samuti universaalne, mistõttu on kujunenud teatav parallelism sortimendis. Raudtee TVO osas on tarbijate eri kontingentide teenindamine kui põhjus Tartus tegutsemiseks ammugi minetanud oma mõtte. Järelikult ei tohiks olla kaaluvat motiivi, mis keelaks nimetatud organisatsiooni Tartus asuva kauplustevõrgu allutamist Tartu KV-le. See võimaldaks vastavate ettevõtete töö ja juhtimise parandamist, kontrolli tõhustamist, kaupadega varustamise ratsionaliseerimist jne.

³ Kaupluseks on loetud iga kioski tunnustele mittevastavat müügipunkti, mille kohta on juhendite kohaselt koostatud või koostatav iseseisev kauplusepass.

Tabel 2

Üksikute kaubandusorganisatsioonide osa Tartu linna tööstuskaupade jaoks kaubanduses.⁴

	Kaupluste		Töökohtade		Töötajate		1963. a. käive		Kaupluste üldpind		Kaupluste müügipind	
	arv	osat.	arv	osat.	arv	osat.	tuh. rbl.	%	m ²	%	m ²	%
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Tartu TSN TK Kaubandusvalitsus	57	71,0	231	75,2	390	75,0	19 637,0	82,1	8 021,2	79,4	3 791,5	78,3
2. Tartu Tarbijate Kooperratiiv	8	10,0	19	6,3	41	7,9	2 582,8	10,8	571,6	5,7	324,9	6,5
3. Raudtee TVO	3	3,8	8	2,6	9	1,8	357,5	1,5	393,0	4,0	149,6	3,0
4. EV Raamatukaubastu	6	7,5	32	10,6	56	10,8	799,5	3,3	587,2	5,9	343,9	6,8
5. Kunstifondi Tartu osakond	1	1,3	2	0,7	3	0,6	69,0	0,3	95,6	1,0	68,3	1,4
6. Spetsiaalkaubastu Tartu osakond	1	1,3	1	0,3	2	0,4	17,0	0,0	26,0	0,3	20,0	0,4
7. Tervishoiu ministeeriumi Meditsiinilise Varustuse Valitsus	2	2,5	10	3,3	17	2,9	308,9	1,3	263,3	2,6	79,0	1,6
8. Aianduse-Mesinduse Selts	1	1,3	2	0,7	2	0,4	77,0	0,3	53,8	0,5	53,8	1,1
9. Tööstuskombinaat «Areng»	1	1,3	1	0,3	1	0,2	89,0	0,4	55,6	0,6	44,4	0,9
	80	100,0	306	100,0	521	100,0	23 927,7	100,0	10 067,3	100,0	4 875,4	100,0

⁴ Andmed ei sisalda tööstuskaupade kioskeid ja apteeke. Peale käibe on muud andmed seisuga 1. I 1965. a.

Teisiti tuleb suhtuda Tartu KV linnas asuvasse jaevõrku. Tarbijate Kooperatiivil on kohustus teenindada elanikkonda rajoonis ka harva ja perioodiliselt nõutavate tööstuskaupadega. Vastava jaevõrgu loogiliseks asukohaks on muidugi Tartu linn.

Sellest tulenev sortimendi parallelism Tartu KV-ga kutsub kahe jaekaubandusorganisatsiooni vahel esile võistlust, mis teatavates piirides on isegi tervitatav ja tarbijatele kasuks. Ent peab valvama, et võistlus ei kasvaks üle konkurentsiks, millega kaasneb materiaalse baasi ja tööjõu ebaratsionaalne kasutamine ning teised kapitalistlikule kaubandusele omased konkurentsist tingitud puudused. Võistluse kõrval ei tohi unustada koostööd ja tööjaotust, sest elanikkonna ja rahvamajanduse huvid nõuavad linna kaubandusvõrgult orgaanilist, ratsionaalset terviklikkust. Toodud kaalutlusi on vaja silmas pidada just praegu, kuna 1966. aasta lõpus antakse ekspluatatsiooni Tartu TK igati ajakohane universaalkaubamaja.

Spetsialiseerimine on Tartu tööstuskaupade kaupluste osas võrdlemisi sügav. Kui eristada spetsialiseerimises nelja astet, sega-, kombineeritud, spetsialiseeritud ja kitsalt spetsialiseeritud kauplused, siis tööstuskaupade segakaupluste alla saaks tinglikult viia ainult mõned eri tüüpi ettevõtted. Siia kuulusid vaid paar laiema sortimendiga komisjonikauplust, sama palju analoogilise sortimendiga ostu-müügikauplusi, üks allahinnatud kaupade kauplus ja kauplus «Noorus» oma lastekaupadega. Sellele vaatamata võib väita, et tööstuskaupade segakaupluse tüüp Tartus puudub ja seda pole (universaalkaubamaja välja jättes) vajagi.

Linna tööstuskaupade kaupluste võrgus on palju kombineeritud ja spetsialiseeritud kauplusi. Nende kõrval torkab silma kitsalt spetsialiseeritud kaupluste rohkus. Sügavat spetsialiseerumist soodustavateks teguriteks on küllalt suur nõudmise maht ning käive ja samaaegselt esinev väiksemate kaupluste arvukus, mis tihti otse dikteerib sortimendi piiramist kitsama kaubarühmaga.

Spetsialiseerimise edasiseks suunaks peaks olema mitte kitsalt spetsialiseeritud kauplused, vaid vastavad osakonnad spetsialiseeritud ja kombineeritud kauplustes. Seda dikteerivad nõudmise kaaslus ja kompleksus, samuti suuremate kaupluste eelised nende ekspluateerimisel, juhtimisel ja mehhaniseerimisel. Järelikult on vaja suuremaid kauplusi.

Materiaalne baas kaupluseruumide näol on Tartu linna tööstuskaupade jaekaubandusel üldiselt vananenud. Peaaegu eranditult asuvad kauplused üüritud ruumides, hoonete esimestel korrustel. Iseseisvaid kauplusehooneid on vaid paar, nendest tähtsaim on kaupluste kompleks — passaaž — Ülejõe linnaosas. Nimestatu, ehitatud 1933. aastal kodanluse maitsele vastavalt ringpoodide põhimõttel, ei vasta tänapäeva nõuetele ei oma välis- ega sisekujunduselt, ei müügisaalidelt, hoiu- ega administratiiv-kon-

toriruumidelt. Ometi langeb passaažile Tartu linna tööstuskaupade jaekaubanduses oluline osa. Nii oli sellel 1965. a. algul (sulgudes osatähtsus linna vastavas tööstuskaupade kaupluste koondnäitajas) kauplusi — 11 (13,8%), töökohti — 36 (11,8%), töötajaid — 53 (10,2%). kaubanduslikku pindala — 922,8 m² (9,2%), müügipindala — 529,1 m² (10,9%), käivet 1963. a. 2540,7 tuh. rbl. (10,6%). Järelikult on koondunud sinna umbes 1/9 linna tööstuskaupade jaekaubandusest.

Ülejäänud kauplustest asub suur osa hooneis, mille ehitamise aastad ulatuvad kas möödunud sajandisse, käesoleva algusse või kodanliku Eesti aega. Sellest ka kaubanduslik pärand, mis väljendub eeskätt väikestes ja halvasti planeeritud müügisaalides ning puudulikes laoruumides. On iseloomustav, et kaupluste passide täitmisel Tartu kaubandustöötajad ei suutnud sageli kindlaks määrata hoone (kaupluseruumi) vanust, isegi mitte viimast kapitalremonti.

Nõukogude võimu aastail, alates 1945., on kauplusepasside ja neid täiendavail andmeil juurde ehitatud rida uusi ja rekonstrueeritud vanu kauplusi, mis kokku moodustavad 48,1% 1965. aasta alguse töökohtade üldarvust (vt. tabel 3). Järelikult on suur töö ära tehtud. Eriti silmapaistev on asjaolu, et alates 1958. aastast kuni 1965. aastani anti ekspluatatsioonile kuus suuremat, uut ja ajakohast kauplust (umbes üks kauplus aastas), mis 1965. algul hõlmasid kokku üle 13% töökohtadest ja koguni 1/5 müügipindalast.⁵

Kuid teha on veel palju. Üheks peamiseks puuduseks on kaupluste väike keskmine suurus. Tabelid 4, 5 ja 6 iseloomustavadki kaupluste suurust lähtudes müügipinnast, töökohtade arvust ja käibest. Nendest nähtub, et näiteks kahe töökohaga kauplusi oli 1965. a. algul kokku üle veerandi kaupluste üldarvust (tabel 5). ühe ja kahe töökohaga kauplusi kokku üle 40%. 20,1—30 m² suuruse müügipinnaga ettevõtteid oli ligi veerand kaupluste üldarvust (tabel 4). Samal ajal oli üle 100 m² müügipinnaga kauplusi ainult 10. Olukorda halvendab veel see, et tihti on kaupluse müügipind killustatud üksikuteks väiksemateks ruumideks. Vabariiklikult tuntud ja linna ühe suurema ettevõtte, nimelt «Kodutarbe» põhikaupluse müügipind koosneb neljast väiksemast ruumist, nendest üks koguni teistest täiesti eraldi.

Väikesed müügisaalid sunnivad üksikutele kaubarühmadele vajalikke töökohti ja ühtlasi sortimenti hajutama ja nimelt nii, et sama kaubarühmaga kauplused asuvad üksteisele lähedal, nende tegevusraadiuseks on aga terve elamurajoon või kogu linn ühes sellele lähedaste asulatega maal. Siin esineb tarbetut, kuid sunni-

⁵ Siia kuuluvad kauplus «Noorus», «Tekstiil», «Mööbel». Arvestuses ei ole 1965. a. avatud naiste valmisriiete kauplust «Siluett».

Tabel 3

**Tartu linna tööstuskaupade kaupluste grupid lähtudes ettevõtete ehitamise
või rekonstrueerimise ajast**

Ehitamise või rekonstrueerimise ajavahemikud	Kauplusi		Töökohti		Töötajaid		1963. a. käive		Kaupluste üldpind		Kaupluste müügipind	
	arv	osat.	arv	osat.	arv	osat.	tuh. rbl.	%	m ²	%	m ²	%
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Ehitatud 1958.—1964. a.	6	7,5	41	13,4	77	14,7	3 454,6	14,6	1 928,4	19,3	983,5	20,1
2. Ehitatud 1945—1957. a.	9	11,3	33	10,8	57	10,8	3 248,8	13,7	841,3	8,4	490,7	10,0
3. Ehitatud enne 1945. a., kuid kapitaalremondiga rekonstrueeritud 1945. a. —1964. a.	20	25,0	73	23,9	123	23,9	6 257,5	26,1	1 863,7	18,6	1 219,6	24,4
4. Ehitatud enne 1945. a., aga kapitaalremondiga rekonstrueerimata	45	56,2	159	51,9	264	50,6	10 966,8	45,6	5 433,9	53,7	2 181,6	45,5
Kokku	80	100,0	306	100,0	521	100,0	23 927,7	100,0	10 067,3	100,0	4 875,4	100,0

Tabel 4

**Tartu linna tööstuskaupade kaupluste võrgu struktuur arvestades
müügi pinna suurust**

Müügi pinna suuruse astmed m ²	Kaupluste		Töökohtade		Töötajate		1963. a. käive		Kaupluste üldpind		Kaupluste müügi pind	
	arv	osat.	arv	osat.	arv	osat.	tuh. rbl.	%	m ²	%	m ²	%
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Kuni 20	6	7,5	7	2,3	11	2,1	431,3	1,8	146,0	1,4	102,2	2,1
20,1—30	18	22,5	41	13,4	56	10,8	2 552,7	10,7	816,5	8,1	474,3	9,7
30,1—40	13	16,2	43	14,0	65	12,5	2 392,2	10,0	958,6	9,5	458,7	9,4
40,1—50	8	10,0	21	6,9	38	7,3	1 835,8	7,7	640,5	6,4	359,7	7,4
50,1—60	10	12,5	37	12,1	62	11,9	3 626,9	15,2	866,6	8,6	543,7	11,2
60,1—80	6	7,5	17	5,5	33	6,3	1 991,7	8,3	610,5	6,1	429,2	8,8
80,1—100	9	11,3	52	17,0	91	17,5	3 742,9	15,6	1 495,5	14,9	805,3	16,5
100,1—150	5	6,2	32	10,5	49	9,4	2 086,5	8,7	1 024,9	10,2	574,6	11,8
150,1—200	2	2,5	30	9,8	57	10,9	2 205,8	9,2	771,0	7,7	395,7	8,1
Üle 200	3	3,8	26	8,5	59	11,3	3 061,9	12,8	1 292,8 +1444,4	12,8	732,0	15,0
Kokku	80	100,0	306	100,0	521	100,0	23 927,7	100,0	10 067,3	100,0	4 875,4	100,0

Tabel 5

**Tartu linna tööstuskaupade kaupluste võrgu struktuur
töökohtade arvu järgi**

	Kaupluste		Töökohtade		Töötajate		1963. a. käive		Kaupluste üldpind		Kaupluste müügipind	
	arv	osat.	arv	osat.	arv	osat.	tuh. rbl.	%	m ²	%	m ²	%
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	12	15,0	12	3,9	16	3,1	769,6	3,2	589,1	5,9	420,2	8,6
2	22	27,5	44	14,4	66	12,7	3 284,9	13,7	1 364,9	13,6	798,4	16,4
3	16	20,0	48	15,7	83	15,9	3 934,1	16,5	1 213,7	12,0	747,7	15,3
4	6	7,5	24	7,8	43	8,2	2 036,0	8,5	512,2	5,1	315,5	6,5
5	8	10,0	40	13,1	73	14,0	4 663,5	19,5	2 483,5	24,7	658,7	13,5
6	4	5,0	24	7,8	41	7,9	1 591,9	6,7	778,2	7,7	384,4	7,9
7—8	6	7,5	43	14,1	66	12,7	3 163,1	13,2	1 108,1	11,0	535,1	11,0
9—10	2	2,5	19	6,2	31	6,0	867,0	3,6	586,7	5,8	292,8	6,0
11—12	2	2,5	22	7,2	45	8,6	1 411,8	5,9	659,9	6,5	326,9	6,7
13—14	1	1,25	14	4,6	22	4,2	483,9	2,0	287,3	2,9	195,7	4,0
Üle 14	1	1,25	16	5,2	35	6,7	1 721,9	7,2	483,7	4,8	200,0	4,1
Kokku	80	100,0	306	100,0	521	100,0	23 927,7	100,0	10 067,3	100,0	4 875,4	100,0

Tabel 6

**Tartu linna tööstuskaupade kaupluste võrgu struktuur
lähtudes kaupluste käibest**

Käibe suuruse astmed (tuh. rbl.)	Kaupluste		Töökohtade		Töötajate		1963. a. käive		Kaupluste üldpind		Kaupluste müügipind	
	arv	osat.	arv	osat.	arv	osat.	tuh. rbl.	%	m ²	%	m ²	%
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Kuni 50	8	10,0	11	3,6	13	2,4	204,5	0,9	346,1	3,4	243,5	4,9
50,1—100	13	16,2	24	8,0	29	5,7	1 006,8	4,3	886,1	8,8	600,1	12,0
100,1—150	5	6,2	12	4,0	17	2,9	589,2	2,4	329,2	3,2	136,0	2,7
150,1—200	14	17,4	54	17,8	85	16,2	2 486,7	10,4	1 482,9	14,8	722,7	14,8
200,1—300	15	18,9	44	14,3	73	14,0	3 699,3	15,5	1 156,7	11,6	637,3	13,1
300,1—400	6	7,5	28	9,2	57	11,0	2 113,8	8,8	539,2	5,4	316,9	6,5
400,1—500	5	6,2	38	12,4	58	11,2	2 364,2	9,9	831,2	8,3	487,5	10,0
500,1—1000	11	13,8	63	20,2	113	22,1	7 376,8	30,7	1 770,9	17,7	1 053,7	22,1
Üle 1000	3	3,8	32	10,5	76	14,5	4 086,4	17,1	2 725,0	26,8	677,7	13,9
K o k k u	80	100,0	306	100,0	521	100,0	23 927,7	100,0	10 067,3	100,0	4 875,4	100,0

tud paralleelsmi, mis ei teeninda tarbijatele kaupade lähendamise ülesannet. Ühtlasi on selge, et taoline väikeste müügisaalide domineerimine on tõsiseks takistuseks töö organiseerimisel, eriti progressiivsete teenindamisvormide arendamisel.

Suuri puudusi esineb ka kaupluste laomajanduses. Hoiuruumid on tihti väikesed, halvasti müügisaalidega ühendatud, hoiurežiimi nõuetele mittevastavad. Puuduseks, eriti vanemate kaupluste ruumide osas on seegi, et 80-st tervelt 50 kauplusel puudub väga vajalik kontoriruum. Mitmel on küll see olemas, aga alla 6—7 m².

Kapitaalremontide käigus on ühendatud väiksemaid kauplusi või nende juurde antud kõrvalruume. See on leevendanud pindalapuudust. Vihjatud suundades tuleb tööd jätkata, kuid juba linna täitevkomitee senisest tõhusamal toetusel.

Probleemide põhiliseks lahenduseks saab siiski olla vaid uute kaupluste ehitamine.

3. Töökohtade arv ja selle täiendamise ülesanded

Kaubandusvõrgu hindamisel on tähtsaks näitajaks tegelik töökohtade arv ja selle vastavus vajadusele.

Iga olemasoleva kaupluse töökohtade arv sõltub, käivet kõrvale jättes, müügisaali ja laoruumide suurusest. Viimaste vahel omakorda on olemas realiseeritavate kaupade sortimendist. Normatiivselt on kindlaks määratud minimaalne pind ühe töökoha kohta müügisaalis ja laoruumis.⁶

Nagu eespool märgitud, oli seisuga 1. I 1965. a. linna tööstuskaupade kauplustes töökohti kokku 306.⁷ Eraldi võttes iga üksikut kauplust ja võrreldes selle tegelikke töökohti normatiividest lähtudes pindaladega, selgub, et Tartu tööstuskaupade kauplustest 37-l, s. o. ligi poolel on müügisaalid töökohtadega üle kuhjatud. 29 kauplusel on tegelikud töökohad kooskõlas müügipinnaga ja üksnes 14 kauplust omavad ainult müügisaalist lähtudes mõningaid reserve töökohtade arvu suurendamiseks.

Kokku on ülenormatiivseid töökohti 74, kasutamata 23 (tabel 7). Üldse võimaldaksid müügisaalid 254 töökohta, ülenormatiivseid kohti on tegelikult 51.

Lähtudes hoiuruumide pindaladest ja normatiivsest hoiupinna suurusest ühe töökoha kohta, selgub, et ka siin on tere rida kauplusi (37), kus tegelik töökohtade arv ületab märksa ladude poolt lubatu. Ainult 21 kauplusel on töökohad hoiuruumidega tasakaalus. 22 kauplusel, nende hulgas eeskätt uuematel, võib täheldada

⁶ И. Н. Бергер, В. И. Иваницкий, Организация торговой сети в городах. М., lk. 35—36, 37—38.

⁷ Siia hulka ei ole arvestatud kaupluse- ja osakonnajuhatajate müügi- protsessist osavõtu koefitsiente, tööle ilmumise graafikutest tingitud osalisi müüjate tööaegade ühtimisi, kaupluseõpilasi ja muid erijuhte.

mõningat hoiupindalade reservi, mis võimaldab kokku 66 täiendada töökoha organiseerimist (tabel 7). Seda muidugi juhul, kui müügi- ja laopind lubab omalt poolt sama. Tegelikult on paljudel kauplustel normaalseks, optimaalseks töökohtade arvaks see näitaja, mille dikteerivad vähem soodsad tingimused kas müügi- või laopinna näol. Oeldu põhjal võiks optimaalne töökohtade arv olla 80 kauplusel kokku 213.

Lähtudes tegelikest töökohtadest ühelt poolt ja teiselt poolt võimalustest on üldine pilt kokkuvõttes järgmine: 1) 25 kauplusel ühtib tegelik töökohtade arv optimaalsega (töökohtade summa — 50); 2) 8 kauplusel on tegelik töökohtade arv alla optimaalse, kusjuures töökohtade reserv on 13; 3) 47 kauplusel ületab tegelik töökohtade arv optimaalse, s. t. nendel kauplustel on põhjust kurta kas väikeste müügisaalide või väikeste hoiuruumide või mõlema üle.

Tabel 7

Tartu linna tööstuskaupade kaupluste tegelike töökohtade arvu vastavus müügisaalide ja ladude pindaladele

	Kaupluste		Töökohti		
	arv	osat.	tegelikult kokku	võiks olla normatiivselt	üle (+) või alla (—) normatiivi
A	1	2	3	4	5
A. Müügisaalide osas					
1) ülenormatiivsete töökohtadega kauplused	37	46,2	189	115	+74
2) töökohad normatiivide piires	29	36,2	66	66	—
3) allanormatiivsete töökohtadega kauplused	14	17,6	50	73	—23
K o k k u	80	100,0	305	254	+51
B. Hoiuruumide suhtes					
1) ülenormatiivsete töökohtadega kauplused	37	46,2	162	86	+76
2) töökohad normatiivide piires	21	26,3	45	45	—
3) allanormatiivsete töökohtadega kauplused	22	27,5	98	164	—66
K o k k u	80	100,0	305	295	+10

Järelikult umbes 59% (ligi $\frac{3}{5}$) ettevõtetest peavad töötama kitsastes ruumides. Eespool näidatud 13-kohalise reservi rakendamine palju ei päästaks; pealegi on (eriti uutele kauplustele) vaja kindlustada võimalusi käibe kasvuks. Mõneti aitaks pinna kasutamist ratsionaliseerida tööjaotuse (spetsialiseerimise) ümberkorraldamine kaupluste vahel, kuid kaalutlused tunnistavad sellest tuleneva efekti tühiseks. Järelikult on lahendus ainult uutes juuredasadavates müügi- ja hoiupindalades.

Kas üldse on tööstuskaupade kauplustele vaja töökohti näidatud ulatuses (80 müügipunktile kokku 306 töökohta)? Võttes aluseks NSV Liidu Kaubandusministeeriumi käskkirja nr. 0247 16. VII 1957 a., oleks Tartus pidanud olema seisuga 1. I 1965. a. tööstuskaupade kaupluste töökohti kokku vähemalt 280 (3,4 kohta iga 1000 elaniku peale). Seega näib töökohti piisavat, sest normatiivset isegi ületatakse 26 kohaga.

Kui aga arvestada pindalade põhjal tuletatud optimaalset (213), siis jääks ikkagi vajaka tervelt 67 töökohta.

Vihjatud käskkirjas toodud normatiiv ei arvesta transiitartbijaid Tartu linna tööstuskaupade jaekaubanduses on nende osa aga küllaltki suur. Vastava näitaja saab orienteerivalt tuletada järgmise arvutusega:

1) Tartu linna ja rajooni elanikkonna rahalised sissetulekud olid 1963. a. ca 71 milj. rubla, sellest rajoon koos Elva ja Kallaste linnaga kokku 14 milj. rbl. ja Tartu linn ligi 57 milj. rbl.;⁸

2) elanikkonna rahalistest sissetulekutest arvestame ostufondiks 75%, mis annaks kaubakäibes umbes 43 milj. rbl.;

3) Tartu linna jaekaubakäive (ilma spetsiaalkaubastuta) oli 1963. a. 58,5 milj. rbl.; Tartu KV poolt spetsiaalkaubastult üle võetud võrgu 1964. a. käibe põhjal võib nimetatut arvele panna 3,5 milj. rubla, kokku 1963. a. jaekaubakäive seega 62,0 milj. rubla;

4) 62,0 milj. rublast võib kollektiivtarbijate (asutuste ja ettevõtete) arvele panna ca 3%, s. o. ligi 1,9 milj. rubla. Elanikkonna tehtud ostud olid Tartu linna 1963. a. jaekaubanduses seega kokku umbes 60 milj. rubla;

5) 60 miljonist rublast kaeti Tartu linna elanike poolt 43 milj. rubla, transiitartbijate (eeskätt rajooni elanike) poolt järelikult 17 milj. rubla ehk umbes 27%.

Arvestades seda, et transiitartbijate keskmine osatähtsus oli ca 27%, siis tööstuskaupade jaekäibes pidi see olema keskmisest märksa kõrgem — üle 30%. Sellest lähtudes tuleb Tartu linna tööstuskaupade kaupluste töökohtade normatiivset arvu (280) korrigeerida. Kaalutledes, et võimaliku vea puhul olgu see mitte üles-

⁸ Andmed on võetud ümardatult F. Sauksi 1964. a. käsikirjalisest uurimusest, mis analüüsib Tartu rajooni kaubandusvõrku.

vaid allapoole, parandame töökohtade normatiivset arvu väga tagasihoidlikult, ja nimelt 25%-ga, s. o. 70 kohaga. Kokku saame 350 töökohta (280 + 70).

Leitud näitaja on täiesti tõenäoline. Peale eeltoodud arvutuse kinnitab seda praktika: pingeline töö olemasolevate töökohtade juures, peaaegu alatine ostjate trügimine ja järjekorrad enamikus tööstuskaupade kauplustes. Et transiittribijate osatähtsus on Tartu jaekaubanduses silmapaistvalt suur, kinnitab ka suhteliselt väga suur käive ühe elaniku kohta, mis võistleb Riia, Leningradi ja Tallinna vastavate näitajatega.⁹

Eeltoodust järeldus: 1) Tartu linna tööstuskaupade kaupluste tegelik töökohtade arv seisuga 1. I 1965. a. (306) ei vastanud vajalikule (350), puudujääk ca 40 kohta; 2) puudujääk põrandapinnas oli veelgi suurem — olemasolevad müügisaalid ja laoruumid võimaldaksid normaalse töö umbes 210 (täpsemalt 213) töökohale, vajaka jäi pinda umbes 130 töökohale. Olemasolevad töökohad katsid vajalikust ca 88%, olemasolevad kaubanduslikud pindalad aga ainult 62%.

Kuidas jagunesid olemasolevad töökohad kaubarühmade vahel ja kuidas nad katsid momendi vajadusi? Sellele püüab vastata tabel 8,¹⁰ milles on lähtutud ainult Tartu linna elanike arvust 1965. a. algul (umbes 82 300) ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi käskkirjast nr. 0247 16. VII 1957 a. (milles antud normatiivid on praegu küll ametlikud, kuid sisuliselt juba vananenud).

Jättes esialgu kõrvale transiitsete tarbijate kontingendi, selgub, et mitmes kaubarühmas ei kata olemasolevad töökohad ja pindalad isegi Tartu oma vajadusi. Siia kuuluvad eeskätt õmblustooted, jalatsid, raamatud ja majatarbed. Trikootaži, pudu-, ja parfümeeriakaupade kauplustes näib töökohti olevat piisavalt (ületab normatiivi 8 kohaga), kuid müügisaalides on pindala vajaka üle 150 m². Mõõbli osas tundub olevat liigset laopinda; tegelikult tõstab selle näitaja kunstlikult suureks kaupluse kasutada antud barakitüüpi laohoone pindalaga üle 1440 m², mis ei vasta töö- ega hoiutingimustele.

Suhteliselt parem ja ainult Tartuga arvestades isegi hea tundub olevat olukord kangaste, kultuuri- ja spordikaupade, samuti ehitusmaterjalidega. Tööpoolest, kangaste osas parandas palju uus ajakohane kauplus «Tekstiil», ehitusmaterjalides 1964. a. sügisel avatud moodne kauplus Vaksali tän. 7, kuid neilgi on probleeme osalt iganenud materiaalse baasi, osalt transiittribijatest tingi-

⁹ V. Ruus, Töötajate materiaalse heaolu tõus kaubanduses. Kogumik «20 aastat nõukogude Tartut», Tartu 1960, lk. 47—48.

¹⁰ Tabelis on üks kaupluse osakond võetud eraldi müügipunktina, kolm trikootaži-pudu-parfümeeria kiosk (viimased asukohaga kapitaalsetes hoonetes) aga lisatud arvestusele juurde. Sellest tulenevalt on müügipunktide üldarv 84.

Tartu linna tööstuskaupade kaupluste võrgu suuruse hinnang
lähtudes ainult Tartu linna elanike arvust

Tabel 8

Kaubarühmad	Müügipunkt			Töökohti				Töökohtade hälve normatiivist		Müügisaalide pindala m ²			Hoiuruumide pindala m ²		
	spetsialiseeritud kauplusi	spetsialiseeritud osakondi	kokku müügi- punkte	normatiiv 1000 elaniku kohta	tegelikult	optimaalselt	normatiiviselt	(5—7) tegelikult	(6—7) optimaalselt	tegelikult	normatiivi järgi vaja	hälve +, — (v. 10—11)	tegelikult	normatiivi järgi vaja	hälve +, — (v. 13—14)
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Õmblustooted	11	1	12	0,55	33	22	45	—12	—23	588	815	—227	291	453	—162
Peakatted,	1	1	2	0,1	2	3	8	—6	—5	52	132	— 80	18	49	— 31
karusnahad	8	—	8	0,3	30	26	25	+5	+1	524	395	+129	298	198	+100
Kangad	6	1	7	0,4	23	12	33	—10	—21	286	560	—274	114	263	—149
Jalatsid	18	1	19	0,7	66	44	58	+8	—14	769	922	—153	496	346	+150
Trikotaaž, pudu,	6	3	9	0,4	16	14	33	—17	—19	295	560	—265	233	394	—161
parfümeeria	12	3	15	0,4	57	42	33	+24	+9	877	560	+317	535	394	+141
Majatarbed	7	—	7	0,25	33	17	21	+12	—4	364	330	+ 34	190	247	— 57
Kultuuri- ja	3	—	3	0,1	7	6	8	—1	—2	409	617	—208	1596	494	+1102
spordikaubad	2	1	3	0,1	16	12	8	+8	+4	269	140	+129	280	99	+181
Raamatud,	10	—	10	0,1	26	19	8	+18	+11	457	140	+317	229	66	+163
kirjutustarbed															
Mööbel															
Ehitusmaterjal															
Muud tööstus- kaubad															
K o k k u	84			3,4	309	217	280	—46 +75 Saldo: +29	—88 +25 Saldo: —63	4890	5171	—1207 +926 Saldo: —281	4280	3003	—560 +1837 Saldo: +1277

tud pinnavähesuse näol. Ka kultuuri- ja spordikaupades on rahuldav olukord ainult näiline, sest vanemaid ja ebaratsionaalseid ruume peab suhteliselt kõige rohkem kasutama just see kaubarühm (näit. «Dünamo» põhikauplus 21. Juuni tänavas, juveliirkaupade kauplused Nõukogude väljakul jt.)

Väga avarates tingimustes tundub olevat rühm «muud tööstuskaubad», kus normatiivne töökohtade arv ületatakse tegeliku poolt rohkem kui 3-kordselt. Antud kaupluste ja kaubarühma on arvatud sanitaar-hügieenitarvete, optikariistade, matusetarvete, aia- mesila-, allahinnatud kaupade, osalt ostu-müügi ja komisjonikaupade kauplused niivõrd, kuivõrd kaupluste kirju või spetsiaalne sortiment ei lubanud neid liita mingi konkreetse kaubarühmaga. Tegelik elu näitab, et «muude tööstuskaupade» töökohad on kõik vajalikud. Tuleb lisada, et eespool vihjatud käskkirjaga antud normatiiv «muudele tööstuskaupadele» on aegunud juba üksnes seetõttu, et vahepeal on võitnud eluõiguse mõiste «allahinnatud kaupade kauplus». Ja seda on nii keeruka kui ka varieeruva sortimendi, samuti erilise olemuse tõttu kõige praktilisem lugeda «muude tööstuskaupade alla».

Arvestades konkreetset olukorda ja transiitbijaide, võib Tartu linna tööstuskaupade jaekaubanduses määrata vajalike töökohtade arvu ja sellele vastavad tähtsamad pindalad (müügi- pinnad ja hoiu- ning töötlemispinnad) 1. jaanuariks 1965. a. tabeli 9 kohaselt.

Põhjendused:

1) **õ m b l u s t o o d e t e** üleliiduline keskmine normatiiv näeb ette 0,55 töökohta iga 1000 elaniku peale. Arvestamata transiitbijaide, peaks Tartus olema 45 töökohta, tegelikult aga on 33. Transiitbijaide, samuti kangaskaupade osatähtsuse languse arvel tuleks normatiivi tõsta. Arvestades aga seda, et a) individuaaltellimised valmisriiete kaupluste kaudu suurenevad; b) teatud reserv ehk täiendavate töökohtade arv on olemas ostu-müügi ja allahinnatud kaupade kauplustes; c) Tartu tingimustes on spordirõivastusel ja pealistrikotaaži rühma kuuluvatel rõivastusesemetel üldises rõivastuses suur osatähtsus, tuleks rakendada korrigeerimata normatiivi 0,55. Järelikult oleks vaja likvideerida praegune kitsikus töökohtades ja eriti pindalades 12 töökoha, ca 220 m² müügi- pinna ja ca 160 m² hoiu- ning töötlemispinna juurdeandmisega.

Tegelikult tähendab see ühe 12 töökohaga või kahe 6 töökohaga kaupluse ehitamist valmisriiete jaoks;

2) **p e a k a t e t e j a k a r u s n a h k a d e** keskmine normatiiv on 0,1, mis nõuaks 8 töökoha olemasolu. Tegelikult on olemas 2 spetsialiseeritud töökohta. Arvestades aga asjaolu, et a) karusnahkade osatähtsus seoses vastava moega on vähenenud; b) praegu on võrdlemisi laialt levinud käimine katmata peaga;

Tööstuskaupade kaupluste töökohtade ja pindalade vajadus Tartu linnale

Kaubarühmad	Normatiivid (min.)				Normatiivide järgi vaja			Tegelikult olemas			Puudujääk (—) Ülejääk (+)		
	keskmine töökohtade norm 1000 el. kohta	korrigeeritud töökohtade norm Tartule	müügipinda ühe töökohta kohta (m ²)	hoiupinda ühe töökohta kohta (m ²)	töökohti (korrigeeritud normat. järgi)	müügipinda	hoiu- ja töötlemispinda (m ²)	töökohti	müügipinda (m ²)	hoiu- ja töötlemispinda (m ²)	töökohti	müügipinda (m ² ümar-datult)	hoiu- ja töötlemispinda (m ² ümar-datult)
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Õmblustooted	0,55	0,55	18	10	45	810	450	33	588	291	—12	—220	—160
Peakatted, karusnahad	0,1	0,05	16	6	4	64	24	2	52	18	— 2	— 20	— 10
Kangad	0,3	0,37	16	10	30	480	300	30	524	298	0	0	0
Jalatsid	0,4	0,4	17	8	33	561	264	23	286	114	—10	—275	—150
Trikotaaž, pudu, parfümeeria	0,7	0,9	16	6	73	1168	438	66	769	496	— 7	—400	0
Majatarbed	0,4	0,3	17	12	25	425	300	16	295	233	— 9	—130	— 70
Kultuuri- ja spordikaubad	0,4	0,7	17	12	57	969	684	57	877	535	0	—100	—150
Raamatud, kirjutusmaterjal	0,25	0,4	17	9	33	561	297	33	364	190	0	—200	—100
Mööbel	0,1	0,1	75	72	8	600	576	7	409	1596	— 1	—200	+1000
Ehitusmaterjal	0,1	0,2	17	12	16	272	192	16	269	280	0	0	0
Muud tööstuskaubad	0,1	0,3	17	8	26	442	208	26	457	229	0	0	0
Kokku:					350	6435	3920	309	4890	4280	—41	—1545	—640 +1000

c) naiste peakatete osas süveneb individuaaltellimine; d) tegelik müügi protsess ei näita erilist kitsikust ja sortimenti (baretid, laste peakatted) on põhjendatult paigutatud ka teiste kaupade kauplustesse, jätkuks normatiivist 0,05 ja sellele vastavast spetsialiseeritud 4 töökohast. Järelikult on vaja juurde 2 töökohta ja nendele vastav pind;

3) kangad näevad ette keskmise normatiivi 0,3. Vaatamata kangaste osatähtsuse vähenemisele trikotaaži ja valmisriiete osatähtsuse tõusu arvel, tuleb transiitartbijatest lähtudes normatiivi korrigeerida 0,37-ni. See annaks vajaliku töökohtade arvu 30, mis on tegelikult juba olemas. Olemas on ka vastav müügi- ja hoiupind. Probleemiks jääb vaid vanemate ruumide ajakohastamine või nende asendamine uute kaupluseruumidega;

4) jalatsite keskmiseks normatiiviks on 0,4 töökohta iga 100 elaniku peale. Selle järgi oleks ilma transiitartbijateta vaja linnale 33 töökohta. Tegelikult on olemas 23. Lähtudes olemasolevate jalatsikaupluste koormatusest, samuti arvestades asjaolu, et a) väikelaste jalatseid müüakse põhiliselt kaupluses «Noorus», mida jalatsite tegelike töökohtade loetelus pole arvestatud; b) jalatsite käibes on silmapaistev osa sporditarvetesse kuuluvaltel jalatsitel; c) jalatseid realiseeritakse ka allahinnatud kaupade kauplustes (mida pole märgitud antud kaubarühma töökohtades), võiks normatiivi jätta korrigeerimata (s. o. transiitse tarbimise nagu arvestamata). Tingimata tuleb aga saavutada normatiiv (33 kohta). Järelikult on vaja juurde 10 töökohta, müügisaalide pindala aga koguni 275 m² (s. o. 16 töökohale vastavas ulatuses). hoiupindala 150 m² (s. o. ligi 19 töökohale vastavas ulatuses). Seega on antud kaubarühmas vaja oluliselt suurendada töökohtade arvu ja ühtlasi likvideerida senine pindalade mittevastavus olemasolevatele töökohtadele;

5) trikotaaži, pudukaupade ja parfümeeria keskmine normatiiv on 0,7, mis nõuab 58 töökohta (transiitartbijateta). Tegelikult on kohti 66. Arvestades a) transiitartbijaid; b) rühma sortimendi laienemist (näit. kangaste, õmblustoodete, aga ka kultuurikaupadest näit. nahkesemete arvel); c) vajadust lähendada rühma rohkem tarbijaile; d) senist kitsikust, eriti trikotaažis, tuleb normatiivi korrigeerida ja võtta selleks 0,9. Järelikult on vaja kokku 73 töökohta, mis nõuab 7 töökoha juurde soetamist. Erilist tähelepanu aga tuleb pöörata müügi pinna suurendamisele: on vaja juurde saada ca 400 m², s. o. tervelt 28 töökohale vastav müügi pind. Seejuures hoiuruumide osas nagu puudujääki poleks. Tegelikult tuleb uute kaupluste rajamisel ka hoiupinda suurendada ja olemasolevaid ning osalt vabaks jäävaid pindalasid kaubarühmade ümberjaotamisega kaupluste vahel ratsionaalsemalt kasutada;

6) majatarbed on tabelis keskmise normatiiviga 0,4. See nõuaks 33 töökohta. Tegelikult on olemas 16 (sellele lisaks allahinnatud kaupade ja ostu-müügikauplustes, mis on «muude tööstuskaupade» all). Kaalutlused näitavad, et jätkuks 25 töökohast. Järelikult tuleb juurde organiseerida 9 töökohta ühes nendele vastavate müügi- ja hoiupindaladega;

7) kultuuri ja spordikaubad on keskmise normatiiviga 0,4. Tartu kui hariduskeskuse ja noorsoolinna jaoks peab see olema märksa kõrgem. Vajadust normatiivi tõsta suurendab veel transiittarbijaskond. Praegu on tegelikult 57 töökohta (normatiivi 0,4 järgi peaks olema 33), mis vastab korregeeritud normatiivile 0,7. Tähelepanekud näitavad, et olemasolevatest töökohtadest jätkub; on isegi 3—4-kohaline reserv mõne olemasoleva alakoormuse tõttu. Suurendada tuleb müügi- ja laopinda (arvud vastavalt 100 ja 150 m²);

8) raamatud ja kirjutusmaterjal nõuavad Tartu kui õppekeskuse jaoks kõrgendatud normatiivi. Keskmise 0,25 asemele on vaja võtta vähemalt 0,4. See nõuab 33 töökohta, mis on tegelikult juba olemas. Praktika näitab, et nendest jätkub. Tungiv vajadus on aga müügi- ja hoiupindalade suurendamiseks (arvud vastavalt 200 ja 100 m²);

9) mööbli osas tundub jätkuvat keskmisest normatiivist 0,1. See tähendab ühe töökohta ja tervelt 200 m² müügi-pinna juurde-soetamise vajadust. Mis puutub suurde hoiu- ja töötlemispinna reservi (+1000), siis tuleneb see meile juba tuntud põhjusest (1444,4 m² suurune barakk-ehitis) ega võimalda manööverdumist teiste kaubarühmade vajaduste katteks. Perspektiivselt tuleb see mööbliladu asendada väiksema, kuid ajakohasemaga;

10) ehitusmaterjalide keskmine normatiiv on 0,1. Arvestades Tartu tegelikke vajadusi ja transiittarbijaid (eriti Tartu rajooni linnale lähemaid külanõukogusid), samuti senist, kuigi kaduvat defitsiiti kaubarühma paljudes artiklites, tuleb normatiivi korregeerida 0,2-le. Viimane nõuab 16 töökohta, mis tegelikult on olemas ja vastavad vajadustele. Müügi- ja hoiupindalad vastavad normatiividele; viimaste osas on isegi reservi, mis leiab siiski aktiivset kasutamist. Kaubarühma probleemiks on osalt vananenud ruumid, mis vajavad rekonstrueerimist või vahetamist uute vastu;

11) muude tööstuskaupade osas on normatiivi praktika nõuetele ja tegelikult saavutatud olukorrale vastavalt tõstetud 0,1-lt 0,3-le. Nagu eelmisegi juures, nii on ka siin põhi-probleemiks ruumide osaline rekonstrueerimine ja asendamine uutega.

Kokku on tööstuskaupadele vaja 350 töökohta, ca 6440 m² müügisaale ja umbes 3900 m² hoiu- ja töötlemisruume. Puudujääk,

mida tuleb katta, on 41 töökohta, 1545 m² müügipinda ja 640 m² hoiu- ja töötlemispinda.

Antud kalkulatsioonid põhinevad 1957 aasta normatiividel, mis tööstuskaupade kaupluste osas näevad ette keskmiselt 34 töökohta iga 10 000 elaniku peale ehk 3,4 kohta 1000 elaniku peale. Elanikkonna reaaltasu tõus 1957 aastast siiani ja selle edasine jätkumine, käibe suurenemine ja sortimendi laienemine, samuti tugevnenud ning tõusvad nõuded teenindamiskultuuri suhtes on aga ammugi tõestanud, et kehtivad normatiivid ei vasta enam nõuetele. Võimalike uute normatiivide kohta on tehtud uurimusi. Nendest äratavad tähelepanu ja sisendavad üldiselt usaldust Ukraina Kaubanduse ja Ühiskondliku Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituudi (УНИИТ) poolt koostatud projektid, mis näevad ette normatiivide tõstmist kahes etapis tabelis 10 toodud tase-
mele.

Millised on siis perspektiivsed ülesanded?

Kui olla võimalikult säästlik ja ahendada 1970. aasta näitaja 49 tingtöökohta töötootlikkuse tõusu arvel 44-le, s. o. tõsta praegune normatiiv 3,4 (1000 elaniku kohta) ainult 4,4-le, saaksime üksnes Tartu elanike jaoks 1970. aastaks töökohtade vajaduseks 417, s. o. umbes 420.¹¹ Eeldades, et transiitbrijate arvel tuleks endiselt lisada umbes 70 töökohta, saaksime üldise tööstuskaupade töökohtade vajaduse 1970. aastaks 490. Järelikult, kui jätta kõrvale mõned olemasolevad tööstuskaupade kioskid, samuti 1965. a. alguse tegelikud töökohad ja aluseks võtta 80 kaupluse optimaalne töökohtade arv 213, siis tuleks ajavahemikul 1965—1970 juurde soetada umbes 280 töökohta. Nii peaks tööstuskaupade kaupluste võrk töökohtades enam kui kahekordistuma. Ja antud näitajast ei saa midagi maha kärpida. Tuleb ju olemasolevates kauplustes lõpuks luua normaalsed töötingimused. Veel enam, uute kaupluste ekspluatatsiooni andmine peab olema veelgi intensiivsem, kui 1970. aastaks katmist ootavad 280 töökohta seda nõuavad, sest praegu olemasolevatest kauplustest tuleb osa heita kõrvale amortiseerumise ja nõuetele mittevastavuse tõttu.

Ülesanne on muidugi väga mahukas ja raske. Nõuab ju üksnes elanike iga-aastane juurdekasv (ca 2000 inimest) uusi tööstuskaupade kaupluste töökohti isegi vananenud normatiividest lähtudes umbes 7—8, s. o. igal aastal ühe uue, 7—8 töökohaga kaupluse. Sellele lisanduvad ülesanded vanade kaupluste asendamise ja võrgu üldise ajakohastamise liinis.

Küsimuse põhjalikuks kaalumiseks on praegu ülim aeg: linna intensiivse hoonestamise perioodil ei tohi unustada kaubandusvõrgu perspektiivseid ülesandeid. Tõsi küll, 1966. aastal antakse ekspluatatsiooni Tartu TK moodne kaubamaja, mis lisab linna

¹¹ 1970. plaaniline elanike arv on 94,8 tuh. Siit arvutus $4,4 \times 94,8 = 417$.

Tabel 10

Kaubandusliku pinna ja töökohtade normatiivid 10 000 elaniku kohta linnades УННТ¹²i ettepanekul¹²

Kaubarühmad	1970		1980	
	kokku kaubanduslik pind m ²	töökohtade arv	kokku kaubanduslik pind m ²	töökohtade arv
1. Kangad	145	4	145	4
2. Õmblustooted, peakatted, karusnahad	415	10	600	14
3. Jalatsid	140	4	175	5
4. Trikotaaž, sukad, sokid	130	4	160	5
5. Pudukaubad (galanterii)	185	6	250	8
6. Parfümeeria	35	1	70	2
7. Raadio-, kultuuri- ja sportikaubad	260	6	480	11
8. Raamatud	190	5	230	6
9. Majatarbed ja ehitusmaterjalid	325	7	370	8
10. Mööbel	350	2	350	2
Kokku	2175	49	2830	65

tööstuskaupade kaupluste võrgule korraga umbes 90 töökohta (30—40 töökohta jääb veel reservi). Kuid see lahendab küsimuse eeskätt ühe jaekaubandusorganisatsiooni ulatuses, kusjuures vanadest langeb välja umbes 20 töökohta. Tartu Kaubandusvalitsuse kui linna peamise jaekaubandusorganisatsiooni õlgadel lasuv ülesanne jääb uuest kaubamajast hoolimata oma põhiasas püsima.

4. Tööstuskaupade kaupluste paiknemine

Jaevõrgu hindamisel on üheks tähtsamaks lähtekohaks kaupluste paiknemine, s. o. kaupade lähedus tarbijatele.

Tabelist 11 ilmneb, et kesklinna rajoonis asub umbes 76% tööstuskaupade kauplustest ja üle 82% nende töökohtadest. Ülejäänud osa võrgust paikneb põhiliselt Ülejõe linnaosas, kusjuures ainult üks ühe töökohaga müügipunkt (kiosk) asub Tamme elamurajoonis. Ropkas tööstuskaupade müügipunktid puuduvad.

¹² Вопросы организации розничной торговой сети. Под. ред. И. Н. Бергера. Киев. 1963, приложение.

Tartu linna tööstuskaupade kaupluste paiknemine mikro- ja elamurajoonides

Mikro- ja elamurajoonid	Elanike osa- tähtsus	Kaupluste ¹³		Töökohtade	
		arv	osa- tähtsus	arv	osa- tähtsus
A	1	2	3	4	5
1. Puiestee	7,8	3	3,6	7	2,2
2. Mäe	9,5	15	17,9	46	14,8
3. Räpina	7,7	1	1,2	1	0,3
Kokku Ülejõe elamu- rajoonis	25,0	19	22,7	54	17,3
4. Emajõe	7,5	1	1,2	1	0,3
5. Tähtvere	5,6	1	1,2	2	0,6
6. Südalinna	5,7	36	42,7	169	55,2
7. Tiigi	12,1	15	17,9	60	19,2
8. Võru	7,3	7	8,3	13	4,2
9. Turu	12,5	4	4,8	9	2,9
10. Kalevi	7,9	—	—	—	—
Kokku Kesklinna ela- murajoonis	58,6	64	76,1	254	82,4
11. Ropka	3,4	—	—	—	—
12. Variku	1,2	—	—	—	—
Kokku Ropka elamu- rajoonis	4,6	—	—	—	—
13. Tamme	5,6	—	—	—	—
14. Soinaste	1,6	—	—	—	—
15. Veeriku	3,4	1	1,2	1	0,3
16. Viljandi	1,2	—	—	—	—
Kokku Tamme elamu- rajoonis	11,8	1	1,2	1	0,3
Kokku linnas	100,0	84	100,0	309	100,0

¹³ Kauplustega on võrdsustatud üks kaupluse osakond ja kolm triko-
taazi-, parfümeeria- ja pudukaupade kioskit.

Linna mikrorajoonid jagunevad võrgu paiknemiselt viide rühma: a) Kesklinn kui domineeriv; b) Tiigi ja Mäe t. grupp kui suhteliselt hästi varustatud; c) Turu—Võru—Puiestee t. grupp mõne üksiku kauplusega; d) Tähtvere—Emajõe—Räpina—Veeriku grupp ühe ettevõttega ja e) ülejäänud 6 mikrorajooni ilma tööstuskaupade müügipunktideta.

Kuidas sellist kaupluste paiknemist hinnata? Vastuse andmisel tuleb lähtuda mitte niivõrd kaupluste kui kaubarühmade paiknemisest, kusjuures hindamise mõõdupuuks tuleb võtta nõudmise sagedus ja sellele vastav kaubarühma kättesaadavus tarbijatele.

Üksiku tarbija seisukohast on rida tööstuskaupu nn. harva nõutavad, teise rühma moodustavad perioodiliselt ja kolmanda rühma sageli nõutavad kaubad.

On selge, et Tartu oludes, kus linna servast südalinnani tuleb maksimaalselt ca 3 km, tavaliselt aga palju vähem, võivad harva ja osalt perioodiliselt nõutavate kaupade kauplused väga hästi paikneda linna tsentrumis või selle ligemas ümbruses. Seal on kaubad suhteliselt kõige kättesaadavamad nii linnaelanikele kui ka transiittarbijatele. Väiksemates linnades, mille hulka loeme ka Tartu, on ju taolistele kauplustele kõige sobivamaks tegevusraadiuseks see, millega hõlmatakse kogu linn. Ja sellele printsiibile vastavalt dislotseeruvadki linna õmblustoodete, kanga-, jalatsi-, ehitusmaterjalide ja teiste harva või perioodiliselt nõutavate kaupade kauplused. Sellest tsentrumisse koondumisest on aga mõned põhjendatud ja põhjendamata erandid. Näiteks kolmest mööblikauplusest asub kõige suurem ja tähtsam Vaksali tänavas, päris nii-öelda nurga taga; teine (Tartu TK majatarvete ja mööblikauplus) paikneb vastasservas Leningradi maanteel ja kolmas (pruugitud mööblit realiseeriv) — Tähe tänavas. Kui veel arvestada, et Vaksali t. 7 paikneva kaupluse ladu asub eemal, O. Lutsu tänavas, siis on killustatus mööblikaubanduses päris ilmne. See ei vasta põrmugi tarbijate huvidele. Fakti, et uus mööblikauplus ehitati just Vaksali tänavasse, aga mitte mujale, südalinnale lähemale, ei saa ega tarvitse eriti kritiseerida. Pole ju südalinnas õieti ruumigi, pealegi on Vaksali tänav liikluse suhtes rahulikum. Kuid kauplus pidanuks olema suurem ja suuteline rahuldama kogu tarbijaskonda. Tundub, et edaspidi tuleb mööblikaubad (kaasa arvatud komisjonikaubandus ja ost-müük) koondata ühte gruppi kas Vaksali tänavale (kus ehitamiseks leidub pinda) või siis mujale, näiteks Tähe—Turu tänavaja rajooni või Leningradi maanteele selle südalinnapoolsesse otsa.

Mitmete harva või perioodiliselt nõutavate kaupade osas esineb tarbetut parallelismi. Ühte ja sama sortimenti kohtame mitmes südalinna — passaaži — Riia mäe kolmnurgas paiknevas kaupluses, küll eraldi müügipunktides, eraldi osakondades kauplustes, omaette töökohtades ja nagu täiendava sortimendina koos

teiste kaupadega. Näiteks müüakse raadioaparaate neljas kaupluses. Ometi on selge, et harva nõutavate kaupade taoline laialipaisatus pole ei tarbijate ega kaubanduse huvidele vastav. Näiteid harva ja mõnede perioodiliselt nõutavate kaupade nõrgalt põhjendatud killustatusest ning hajutatud paiknemisest võiks tuua teisi, kusjuures eriti paistab silma südalinna ja passaaži vaheline dubleerimine, samuti meile juba tuntud parallelism kaubandusorganisatsioonide töös. Viimasest lähtudes tuleks muuseumi viijata Raudtee TVO kauplusele H. Heidemanni tänaval, mis teiste kaupade kõrval müüb ka õmblustooteid ja sealjuures üsnagi halvasti, sest Tartu KV südalinnas paiknevad müügipunktid on parema asukohaga, eelkõige aga laiemas ja kvaliteetsemas sortimendis. Selliselt üksikute kaupade ja kaubarühmade paiknemist jälgides teeme järelduse, et ühist kaubarühma realiseerivad ülelinnalise tegevusraadiusega kauplused peaksid paiknema lähestikku, kusjuures oleks lõpule viidud tööjaotus ja kõrvaldatud parallelism sortimendis. Nii peaksid kaubad, mille realiseerimisega tegelevad kokku näiteks kaks, kolm või neli-viis töökohta, olema koondatud ühte kauplusse. Ei saa lugeda õigeks taolist töökohtade laiali pillamist lähestikku asuvate kaupluste vahel. Erandiks võib olla ainult ruumide väiksusest ja kaupluste organisatsioonilisest alluvusest tulenev killustatus.

Sageli ja osalt perioodiliselt nõutavate kaupadega kaupluste tegevusraadiused ei tohi Tartu taolise linna puhul hõlmata kogu linna. Need peavad asuma tarbijatele ligemal ja teenindama kas elamu- või isegi ainult mikrorajooni või viimase suurusle vastavat territooriumi.

Kuidas vastab tegelik olukord soovitatule? Suhteliselt kõige hajutatumalt dislotseeruvad trikootaži, pudukaupade ja parfümeeria rühmad ja nimelt 16-st mikrorajoonist 9-s. Samal ajal leiame jalatsikauplusi viies, kangaid neljas ja õmblustooteid kolmes mikrorajoonis. Nähtus, et trikootaži, pudu- ja parfümeeriakaubad on mitmete teiste tööstuskaupadega võrreldes tarbijatele ligemal, on täiesti loomulik ja õige. Kahjuks on veel siiani olemas rida mikrorajooni, kus vastavad müügipunktid puuduvad.

Põhjuseks peab lugema eelkõige ettevõtte kahjumiga töötamist või selle tõenäosust. Rentaabluse tagamiseks ja käibekulude vähendamiseks on müügipunktide tüübiks kohati valitud statsionaarne kiosk. Viimane esineb kas iseseisva ehitisena (näiteks kiosk Riia tänaval — Väike-Kaare nurgal Tamme elamurajoonis) või müügipunktina kapitaalsete hoonete ruumides (näiteks kiosk Emajõe saunas samas mikrorajoonis, kiosk Tiigi tänaval saunas). Taoliste südalinnast eemaldunud ja linna äärrajoonidele lähendatud trikootaži, pudu ja parfümeeria müügipunktide käive on tõepoolest tagasihoidlik. Näiteks oli 1963. a. kioski nr. 103 (Emajõe saunas) käive 51,8 tuh. rbl., kioskil nr. 114 (Tiigi sau-

nas) 50,0 tuh. rbl., kioskil nr. 106 (Riia t. — Väike-Kaar) ainult 20,6 tuh. rbl., kauplusel nr. 116 (Jakobsoni t. 18 Tähtvere mikrorajoonis) ka ainult 23,4 tuh. rbl. Ometi asuvad nimetatud müügipunktid suhteliselt tihedamini asustatud linnaosades, kui seda on näiteks Soinaste, Viljandi, Ropka ja Veeriku mikrorajoon. Järelikult on karta, et viimastes ei suudaks võimalik avatav müügipunkt tagada rentabluseks vajalikku minimaalset käivet. Pealegi on praktikast vastavaid kogemusi.

Tulles hiljem sageli nõutavate tööstuskaupade tarbijatele lähendamise küsimuse juurde tagasi, peab trikootaži, pudu- ja parfümeeriakaupade müügipunktide võrgu suhtes eraldi märkima, et Kalevi mikrorajoonis annab see lünk ennast suhteliselt teravamini tunda. Teine valusam kitsaskoht asub Veeriku—Viljandi mikrorajoonide piirialal. Kolmas on Ropka elamurajoon, mille teenindamiseks trikootaži, pudu- ja parfümeeriakaupadega peaks avatama müügipunkt Aardla tänava rajoonis.

Trikootaži, pudu ja parfümeeria rühmade kõrval on sageli nõutavateks kaupadeks kirjutusmaterjalid ja kantseleitarbed. Nende põhilisteks realiseerijateks osutuvad raamatukauplused. Viimastele lisaks saab märkida kauplust «Mäng ja Kool» 21. Juuni tänavas. Peale ühe erandi (Tähe tänavas) asuvad kõik nimetatud kauplused südalinna — Riia t. vahemikus. Järelikult on paiknemine põhiliselt selline, nagu on iseloomulik harva nõutavatele kaupadele. Muidugi pole niimoodi õige. Tõsi küll, «Ajakirjandusliidu» võrdlemisi hargnenud kioskite võrk leevendab kohati seda puudust, kuid väga vähe ja seda sel lihtsal põhjusel, et mainitud kaupu kas pole kioskite sortimendis tavaliselt ette nähtud või esineb ainult üksikute nimetustena. Tulemuseks on nähtus, et iga tindipoti, pliiatsi, vihiku või kustutuskummi pärast peavad õpilased linna äärest sõitma südalinna, kus kauplused on niigi kitsastes tingimustes ja üle koormatud. Eriti paistab see silma Ülikooli tänava raamatukaupluse kirjutusmaterjalide-kantseleitarvete osakonnas. Kuid mis veelgi olulisem — tarbijatel on ebamugav, ostuks kulub palju aega, transporti koormatakse täiendavalt ja sõidukulud bussi kasutamisel ületavad mõnikord isegi ostu maksumuse.

Peaks olema vaieldamatu, et antud kaubarühma tuleb tarbijatele ligemale viia. Selle konkreetseteks teedeks oleksid: a) «Ajakirjandusliidu» võrgu sortimendi laiendamine vastavalt ruumidele;

b) müügipunktide organiseerimine eeskätt koolimajades kui kaubarühma teatud liikide ja nimetuste massiliste tarbijate kogemise- ja töökohtades. Kuidas taolised müügipunktid koolimajades võiksid töötada, selle kohta annab kaubanduse organiseerimise teooria ja praktika küllaldasi juhiseid. Pealegi on sellel suur kas-

vatuslik tähtsus, kui õpilased ise müügipunkti tööd juhivad või sellest otseselt osa võtavad.

Mis puutub raamatutesse, siis tundub mitme kaupluse koondamine südalinna esimese mulje järgi põhjendamatuna eriti seetõttu, et ainult üks kauplus asub keskusest eemal, Tähe tänavas. Tegelikult tingib mitme kaupluse olemasolu ühest küljest spetsialiseerimine, teisest küljest sobivate suuremate ruumide puudumine. Muide, paiknemisprobleemi leevendab siin, raamatute juures, «Ajakirjandusliidu» kioskite võrk, eriti aga raamatute ühiskondlike levitajate kaader, kes aitab seda sageli nõutavat kaupa viia tarbijatele ligemale.

Majatarvetest on mitmed kaubad sageli nõutavad. Sama kehtib sanitaar-hügieenitarvete kohta. Mõned nendesse kaubarühmadesse kuuluvad kaubad on tarbijateni jõudmiseks leidnud spetsiaalseid teid. Nii kohtame toiduainete kauplustes seepi, pesupulbrit jt. Mitmeid sanitaar-hügieenitarvete rühma kuuluvaid artikleid võib hankida apteekidest. Sellele vaatamata on paljudele tarbijatele hambapasta tuub, kingakreemi karp, korgitõmbaja, purgitava ja mitmed teised, sagedamini või harvemini nõutavad pisi-esemed suhteliselt küllaltki kaugel, tavaliselt südalinnas. Sellega seoses kerkib küsimus, kas ei saaks hästi hargnenud ja tarbijatele lähedast toiduainete kaupluste võrku senisest rohkem ja julgemini kasutada mitmesuguste sageli nõutavate tööstuskaupade — pisi-esemete realiseerimiseks. Küsimus, mis ühtlasi on ettepanekuks, väärib tõsist järelemõtlemist eeskätt linna äärrajoonide toiduainete kaupluste suhtes. Vajalik riiul või riiulinurk selleks ikka leidub. Asja plussiks on veel see, et langeb ära vajadus tarbijaile ja kaubandustöötajatele ebamugavate tööstuskaupade statsionaarsete kioskite järele, mis pealegi töötavad kahjumiga.

Seoses linna äärrajoonide väljaehitamisega tuleb muidugi mõelda segakaupluse tüüpi tööstuskaupade müügipunktide võrgu, isegi mikrorajoonide kaubanduskeskuste organiseerimisele. Sortimenti kuuluks sageli ja osalt ka perioodiliselt nõutavaid kaupu. Igatahes ei saa juba praegu lugeda normaalseks nähtust, et näiteks Tamme mikrorajooni ca 4,6 tuhande liikmeline elanikkond, kokku väike linn, peab tööstuskaupadega varustatuses peaaegu täielikult sõltuma südalinnast.

Toodud märkustest võib teha järelduse, et tööstuskaupade lähendamises tarbijatele, kaupluste paiknemise ja omavahelise tööjaotuse täiustamise alal on Tartu linnas teha nii mõndagi. Võrgu väljaarendamise suunamine ja reguleerimine peab loomulikult kuuluma Tartu Kaubandusvalitsuse kui haldusliku organi funktsioonidesse.

Käsikiri laekunud 1. veebr. 1966. a.

СЕТЬ ПРОМТОВАРНЫХ МАГАЗИНОВ ГОРОДА ТАРТУ И ЗАДАЧИ ПО ЕЕ РАЗВИТИЮ

Ж. Паутс

Резюме

Забота партии и правительства о повышении материального благосостояния трудящихся обуславливает непрерывный и быстрый рост товарооборота. Это в свою очередь требует развития соответствующей сети магазинов розничной торговли.

Тарту — второй по величине город в Эстонской ССР — известен как культурный и промышленный центр, который непрерывно растет и развивается.

Благодаря интенсивному строительству, город получил за последние годы ряд новых современных промтоварных магазинов. Большая работа проделана по реконструкции старых магазинов.

И все же количество рабочих мест в промтоварных магазинах ещё не соответствует нормативам.

Наблюдается чрезмерная перегрузка торговых залов, следствием чего является недостаточность складских площадей. В эксплуатации находятся торговые помещения, которые из-за малой площади не могут быть целесообразно оформлены и не дают возможностей для применения прогрессивных форм торгового обслуживания. Многого остается пожелать взаимосвязи торговых помещений в старых зданиях. Есть упущения в размещении торговых точек и приближении товаров к населению. Не на должном уровне находится механизация трудоемких операций в магазинах.

В 1966 году будет сдан в эксплуатацию образцовый дом торговли на 130 рабочих мест. Этим будет разрешено многое. И все же, несмотря на это, в оформлении и размещении сети промтоварных магазинов остается ещё ряд пробелов, ликвидация которых — задача ближайших лет. При этом одной из важнейших задач является замена магазинов с малыми торговыми залами, плохими и недостаточными складскими помещениями новыми, современными зданиями.

DAS NETZ DER INDUSTRIEWARENHANDLUNGEN DER STADT TARTU UND DIE AUFGABEN SEINES AUSBAUS

H. Pauts

Zusammenfassung

Die Fürsorge der Partei und der Regierung für die Erhöhung des materiellen Wohlstandes der Bewohnerschaft bedingt die stetige und schnelle Vergrößerung des Warenumsatzes. Diese wie-

derum verlangt einen ihr entsprechenden Ausbau des Netzes der Detailgeschäfte.

Tartu als die zweitgrößte Stadt der ESSR ist als ein ununterbrochen wachsendes und sich entwickelndes Zentrum der Kultur, der Industrie und des Verkehrs bekannt.

In erster Linie ist es der intensiven Bautätigkeit zu danken, daß die Stadt in den letzten Jahren eine Reihe neuer, zeitgemäßer Industriewarenhandlungen erhalten hat. Eine große Arbeit ist auch durch die Rekonstruktion der alten geleistet worden. Dennoch entspricht die Anzahl der Arbeitsstellen in den Industriewarenhandlungen noch nicht den Normativen. Eine übermäßige Belastung der Verkaufsräume besteht, bedingt durch die Knappheit an Lagerflächen. Es sind Handlungsräume in Nutzung, deren Kleinheit keine Möglichkeit bietet, das Warensortiment zweckentsprechend auszustellen und progressive Formen der Bedienung der Verbraucher anzuwenden. Die Verbindung der Geschäftsräume in den älteren Gebäuden läßt zu wünschen übrig. Es kommen Lücken in der Standortverteilung des Netzes vor, ebenso in dem Näherbringen der Waren an die Bewohnerschaft. Auch das Mechanisieren der einen großen Arbeitsaufwand erfordernden Operationen in den Handlungen steht nicht auf dem erforderlichen Niveau.

Im Jahre 1966 wird ein modernes, mit rund 130 Verkäufern arbeitendes Kaufhaus dem Betrieb übergeben, das vieles in Ordnung bringt. Dessenungeachtet bleiben noch Lücken in der Gestaltung des Netzes und der Standortverteilung der städtischen Industriewarenhandlungen bestehen, deren Behebung die Aufgabe der nächsten Jahre bilden wird. Eine der wichtigsten Aufgaben dabei ist die Ersetzung der aus der bürgerlichen Zeit stammenden Handlungen mit kleinen Verkaufssälen und mit schlechten und mit schlechten und unbefriedigenden Lagerräumen durch zeitgemäße Handlungen.

ПОВАРЕННАЯ СОЛЬ КАК КОНСЕРВАНТ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ, ВКУСОВОЕ ВЕЩЕСТВО И ФАКТОР ЗДОРОВЬЯ

Э. Раннак

Кафедра экономики торговли

По историческим данным (V. Hehn, 1873¹; В. И. Взорov, 1962² и др.), поваренная соль как вкусовая приправа к пище и как средство для предупреждения порчи пищевых продуктов была широко известна уже во времена древней цивилизации, например у древних китайцев и египтян. Однако добыча и употребление в пищу соли не имело в то время общего распространения, оно было привилегией только некоторых народов и племён. В ходе исторического развития техники и торговли потребление соли стало распространяться все шире. Однако и в наше время есть ещё племена примитивной, натуральной жизни, которые не употребляют соли в пищу. Например, в своем исследовании «Зулусский народ до прихода европейцев» А. Т. Брайант указывает на то, что племена этого народа из юго-восточной Африки ещё в начале XIX века «довольствовались только той солью, которая содержится в самих питательных веществах (т. е. в продуктах — Э. Р.). И этого им было вполне достаточно.»³ На основе литературных данных и собственных наблюдений А. Т. Брайант характеризует зулусов как людей с крепким телосложением, пропорциональной фигурой и прямой осанкой; они ловкие, сильные и очень выносливые. Это все достигнуто «благодаря близкой к природе мужественной жизни, питательной пище и сравнительно здоровому умеренному климату этой части Африки».

Нет никакого основания сомневаться в том, что, кроме зулусов, другие негритянские племена, вообще люди и также животные могут развиваться нормально и оставаться здоровыми без прибавки к пище поваренной соли. Разумеется,

¹ V. Hehn, Das Salz. Eine kulturhistorische Studie. Berlin, 1873.

² В. И. Взорov, Товароведение рыбы и рыбных товаров. М., 1962.

³ А. Т. Брайант, Зулусский народ до прихода европейцев. Перевод с англ. М., 1953.

пища должна быть рационально составлена из натуральных продуктов, без рафинированных или других денатурированных пищевых продуктов. Такой же эффективной, в принципе, может быть пища в обеспечении здоровья даже при потреблении денатурированных продуктов питания, если при этом недостающие компоненты, в том числе натрий и хлор в виде поваренной соли, в меру добавляются к пище.

Употребление современным человеком в пищу поваренной соли явно намного выше того уровня содержания ее элементов (натрия и хлора), который наблюдается в натуральных условиях питания, и это не безразлично с точки зрения здоровья. Поэтому актуальным стал вопрос о том, какие количества натрия и хлора в пище человека следует считать нормальными. Однако, как отмечает известный немецкий ученый в области питания К. Ланг,⁴ «научные обоснования потребности взрослого человека в натрии отсутствуют полностью». Все же имеются некоторые фактические данные, позволяющие подойти ближе к этому вопросу; рассмотрим их подробнее.

1. Грудное молоко содержит по оценке А. Тур (1958)⁵ 20 мг% натрия, а по таблицам Шаль (H. Schall, 1962)⁶ — 13 мг%. При пересчете на количество молока, эквивалентное 3000 ккал, натрия будет соответственно 0,88 г и 0,57 г, что соответствует 2,23 г и 1,45 г поваренной соли (NaCl). Насыщенность пищи детей нормируемыми минеральными элементами (Ca, P и Fe) и витаминами в физиологических нормах питания⁷ предусмотрена существенно выше, чем у взрослых людей. Если такая динамика действительна и в отношении натрия, то для взрослого человека среднее (при 3000-калорийной диете) оптимальное дневное количество натрия должно быть меньше 0,88 г или даже 0,57 г (соответственно 2,23 и или 1,45 г хлорида натрия).

2. Без добавки поваренной соли к пище и без потребления соленых продуктов (сельди, огурцов и т. п.) в США в суточном рационе содержание натрия оценивается 1,5—2,5 г, что соответствует примерно 4—6 г NaCl (R. M. Leverton),⁸ в Голландии⁹ — в пределах 2—3 г соли (т. е. от 0,8 до 1,2 г натрия). Подобная цифра при строжайшем исключении из диеты продуктов, при производстве которых используется поварен-

⁴ K. Lang, Biochemie der Ernährung. Darmstadt 1957.

⁵ А. Тур, Справочник по диететике детей раннего возраста. Л., 1959.

⁶ H. Schall, H. Schall, Nahrungsmitteltabelle. Leipzig 1962.

⁷ Физиологические нормы питания СССР. Сб. материалов по пищевой санитарии. Состав. Е. С. Красницкая и К. З. Соломатина. М., 1963.

⁸ M. Leverton, In: Food. The Yearbook of Agriculture. Washington 1959.

⁹ J. Doijer, Voedseltabellen en enkele Gegevens over de Voeding. Zutphen 1951.

ная соль, оценивается Ф. и Э. Волгардами¹⁰ еще ниже: в пределах 0,5—1 г NaCl. По Х. Ю. Холтмейеру¹¹ количество поваренной соли в диете, при полном исключении добавочной соли к продуктам, должно быть 1 г NaCl, а при диете, строго бедной солью, — 3 г NaCl. Трудно сказать, в каком количестве в рассматриваемых диетах содержатся рафинированные продукты, очень бедные натрием, и как полно исключены продукты искусственно соленые. Рассмотрим таблицу 1.*

В некоторых других более ранних таблицах (R. McCance and E. Widdowson¹³, 1946; C. Den Hartog¹², 1957) содержание натрия в зерновых продуктах дано примерно в 10 раз меньше, чем приведено здесь (табл. 1). На основе спектрохимического анализа кормов К. Шаррер и Г. Юдель¹⁴ дали содержание натрия в картофеле 20 мг%, а в зернах пшеницы 60 мг% и ржи 10 мг%. Такие большие расхождения объясняются, видимо, двумя причинами: трудностями количественного определения натрия и очень большой зависимостью его содержания в растительных продуктах от доступности его для растений.

Выдвинутые расхождения в данных содержания натрия в пищевых продуктах все же не исключают возможности сделать два вывода. Цифрами предпоследнего столбца таблицы 1 уточняется традиционное мнение, по которому будто растительные продукты по содержанию натрия существенно беднее продуктов животного происхождения.¹⁵ Это справедливо в отношении зерновых продуктов, фруктов и ягод (другие продукты этих групп аналогичны приведенным в таблице), но овощи, с точки зрения снабжения организма человека натрием, насыщены им в таком же количестве, как и пищевые продукты животного происхождения.

¹⁰ F. and E. Volhard, Die Kochsalzfreie Krankenkost. München 1956.

¹¹ H. J. Holtmeier, Kochsalzarme Kost. Wirkung und Anwendung, Richtlinien, Bestimmungen und Tabellen mit den Milliäquivalentwerten für den Mineralstoffgehalt der Nahrungsmittel. Stuttgart 1960.

* В этой и в следующих таблицах содержание натрия и поваренной соли рассчитывается на 3000-калорийные количества пищевых продуктов или пищи, согласно методике, использованной автором в его работах, начиная с работы: «О методике определения пищевой ценности продуктов». Труды Таллинского политехнического института, № 68, 1955.

¹² C. Den Hartog, Nederlandse Voedingsmiddelen Tabel. Rotterdam 1957.

¹³ R. McCance, E. Widdowson, The Chemical Composition of Food. London 1946.

¹⁴ K. Scharrer, G. K. Judel, Über den Mineralstoffgehalt der Futtermittel. Zeitschrift für Tierphysiologie, Tierernährung und Futtermittelkunde, Bd. 14, H. 1—2, 34—42, 1959.

¹⁵ Такое положение получило свое начало от старых исследований прошлого века. (J. B. Boussingauet, Cited by: E. V. McCollum, History of Nutrition investigations. Boston 1957. — G. Bunge, In: S. M. Rapoport, Medizinische Biochemie. Lehrbuch für Studierende und Ärzte. Berlin 1964.)

Таблица 1

Содержание натрия в съедобной части некоторых основных пищевых продуктов без добавки поваренной соли (на основе данных, приведенных в таблицах X. и X. Шаль)

	Калорийность 100 г продукта, ккал	Содержание натрия		
		в 100 г продукта, мг	в 3000-калорийном количестве продукта	
			г	эквивал. кол-во NaCl, г
Ржаная мука цельная	345	61	0,53	1,3
Пшеничная мука цельная	348	37	0,32	0,73
Картофель	96	6,3	0,20	0,50
Капуста белокочанная	25	19	2,27	5,8
Свекла красная	34	25,7	2,26	5,7
Морковь столовая	45	45	3,0	7,6
Томаты красные	26	4	0,46	1,16
Томаты красные*	18	10	1,68	4,22
Яблоки разные	59	3,8	0,19	0,49
Апельсины	61	5	0,24	0,61
Виноград	79	2,2	0,08	0,21
Красная смородина	46	2,7	0,18	0,45
Земляника (садовая)	45	2,0	0,13	0,34
Молоко коровье	67	50	2,25	5,6
Яйца	175	100	1,7	4,3
Яйца*	151	150	3,0	7,6
Говядина нежирная	123	78	1,90	4,8
Говядина средней жирности	156	55	1,06	2,7
Свинина мясная	143	42	0,88	2,24
Свинина жирная	389	55	0,43	1,1
Сельдь нежирная морская	120	130	3,25	8,25
Сельдь жирная	260	130	1,50	3,8
Лосось нежирная**	120	48	1,4	3,5
Лосось жирная**	230	48	0,6	1,5

* По Хартогу¹² (С. Den Hartog).

** Пресноводные рыбы.

Из данных предпоследнего столбца таблицы 1 вытекает также, что потребность организма человека в натрии должна находиться в пределах этих цифр, так как во время длинного филогенетического развития, когда сформировались физиологические потребности организма, человек мог питаться именно продуктами, подобными приведенным в таблице 1. Как уже было указано, подобно питающиеся племена существуют и в наше время. Если исключить крайние цифры, то можно считать в известной степени вероятным, что потребность взрослого человека в натрии, или его физиологическая оптимальная дневная норма, должна находиться в пределах от 0,2 до 2,0 г Na, в среднем примерно 0,8 г Na. Это соответствует хлориду натрия от 0,5 до 5 г, в среднем 2,0 г NaCl. Р. Берг и М. Фогель¹⁶ на основе примерно такого же обсуждения приходят к единому мнению с профессором Х. Штраусом, что потребность человека в поваренной соли не больше 1—2 г в день.

Некоторые стороны выведения этой нормы натрия (и поваренной соли), конечно могут вызвать дискуссии, но надо учесть, что никакой научно обоснованной нормы нет, как было уже сказано К. Лангом. Поэтому нередко обычное потребление поваренной соли (10—20 г NaCl в день) считается нормальным, и делаются попытки обосновать его вкусовыми ощущениями. Например, М. И. Певзнер (1958, стр. 122¹⁷) пишет: «Оказалось, что при употреблении поваренной соли в количестве, достаточном для удовлетворения вкусовых потребностей, каждый из больных выделял ежедневно около 8 г хлористого натрия. Таким образом, эта цифра, по-видимому, совпадает с тем количеством, которое обеспечивает физиологическую потребность организма.» (Разрядка наша — Э. Р.) Однако инстинктивная ориентировка с помощью вкусовых ощущений в отношении какого-либо продукта может быть достаточной только при наличии продуктов, подобных тем, которые были доступны человеку и потреблялись им во время формирования пищевого инстинкта. Соль же стала общедоступным продуктом сравнительно недавно. Все же дневная норма Певзнера (8 г NaCl, т. е. 3,15 г Na) сравнительно умеренная, она в два-три раза меньше того уровня, который наблюдается в последнее время, и только в три раза больше нормы, вытекающей из насыщенности натрием основных натуральных пищевых продуктов. Из-за умеренности дневной нормы (8 г поваренной соли) вряд ли клиническими наблюдениями удастся установить, является ли именно такое количество оптимальным или нет.

¹⁶ R. Berg, M. Vogel, Die Grundlagen einer richtigen Ernährung, 7. Auflage. Dresden 1930.

¹⁷ М. И. Певзнер, Основы лечебного питания. М., 1958.

3. Из экспериментов кормления искусственными пищевыми продуктами подопытных животных интерес представляют результаты, приведенные в таблицах 2 и 3. Таблица 2 свидетельствует о том, что в 25 раз меньшее количество натрия в корме по сравнению с оптимальным количеством его (предпоследний ряд цифр) обуславливает ряд заболеваний и смерть, а почти во столько же раз большее количество натрия вызывает отеки и другие серьезные нарушения нормального состояния организма. При еще более высоком содержании в корме этих животных поваренной соли (4% соли в корме мягкой консистенции, содержащем существенное количество воды) наблюдались повышение уровня холестерина, липойдоз аорты, некроз миокарда и т. д. (В. Б. Браун).¹⁸

Цифры таблицы 2, показывающие содержание натрия и эквивалентного ему хлористого натрия в корме, пересчитанные на количество корма, физиологическая калорийность которого равна 3000 ккал, хорошо сравнимы с цифрами потребности человека. Например Ф. и Э. Волгарды считают, что минимальная ежедневная потребность взрослого человека составляет от 0,5 до 1 г NaCl в пищевых продуктах (в таблице эта цифра равна 0,890 г NaCl на 3000 ккал). Общеизвестно, что многие люди потребляют 21 г NaCl в день и больше, т. е. пища их насыщена натрием до такой степени, при которой крысы страдают от отеков, повышенного кровяного давления и т. д.

В свете приведенных сопоставлений разных цифр (переведенных в сравнимые формы) становится очевидным, что неверно отражает истину известный немецкий ученый С. М. Раппорт (см. сноска 15) в учебнике по медицинской биохимии, когда пишет: «При очень большом введении (NaCl — Э. Р.), разумеется, в количествах, никогда не принимающихся в расчет при человеческом питании, у крыс наблюдаются гипертрофия и повреждения почек, а также возникновение повышенного кровяного давления». Однако из данных таблицы 2 вытекает, что «очень большое введение» натрия означает как у крыс, так и у человека вполне сходную и возможную концентрацию соединений натрия в корме или в пище. Конечно, данные, получаемые в результате наблюдений над животными, нельзя переносить прямо на людей, но в биохимизме обмена веществ у крыс и человека давно уже отмечено большое сходство, в частности, в потребности в белках. У взрослых крыс, имеющих существенно более интенсивный обмен ве-

¹⁸ В. Б. Браун, Влияние гиперхлоридной диеты на липоидный обмен в эксперименте. II биохимическая конференция Прибалт. респ. и Белорусской ССР 15—18 сент. 1965 г. Материалы конференции. Рига, 1965.

ществ, чем организм человека, оптимальная доля (по калорийности) белка в пищевом рационе (16,7% М. Goetsch, 1951; реф. по К. Лангу, см. сноска 4) не особенно много выше, чем у людей. Можно полагать, что и в отношении оптимального содержания натрия в пищевых рационах крыс и людей расхождения не очень большие.

Т а б л и ц а 2

Воздействие корма различной насыщенности натрием на организм крыс (по данным К. Ланга, О. Каленберга, Е. Оренд-Кейлеса и др.)

Содержание в 100 г корма*		Содержание в 3000-кал количестве корма		Состояние здоровья крыс после начала опытного кормления
натрия, г	эквивалентного количества NaCl, г	натрия, г	эквивалентного количества NaCl, г	
0,002	0,005	0,014	0,035	После первых недель возникли заболевания**, и через 4—5 месяцев крысы умерли
0,007	0,018	0,049	0,126	Главным образом нарушения роста
0,05	0,127	0,35	0,890	Рост протекал нормально
1,18	3,0	8,23	21,0	Наблюдались отеки, повышенное кровяное давление, гипопроотеинемия, анемия и изменения в почках

Из данных таблицы 3 вытекают некоторые закономерности в отношении потребности указанных подопытных животных в минеральных элементах. Этих закономерностей нельзя игнорировать и при оценке потребности человека в натрии (и хлоре). Потребности подопытных животных в натрии и хлоре, рассматриваемые в таблице 3, намного ниже потребности в калии, кальции и фосфоре. Трудно допустить, чтобы у человека эти соотношения были иными. Другой вывод состоит в том, что потребность в натрии не зависит от четырехкратного повышения (выше нормы) содержания калия в корме; потребность калия не изменится сколько-нибудь существенно даже при десятикратном увеличении (выше нормы) содержания

* Концентрации натрия даны для сухого корма, причем 700 г сухого корма эквивалентно примерно 3000 ккал.

** Заболевания глаз, кожи (кокковые инфекции); крысы отстали в росте и стали стерильными.

Таблица 3

**Потребность подопытных животных в минеральных элементах
(указанные количества минеральных элементов в корме необходимы
для оптимального роста крыс и цыплят)**

	В 100 г сухого вещества корма		В 3000-кал. количестве корма*		Примечания
	крыс, г	цыплят, г	крыс, г	цыплят, г	
Натрий	0,05	0,10	0,35	0,70	Независимо от содержания калия в корме в пределах от 0,25 до 1%
Калий	0,18		1,26		При наличии в корме 0,1% Na
	0,15		1,05		При наличии в корме 1% Na
		0,2—0,4		1,4—2,8	
Кальций	0,36	0,66	2,52	4,62	
Магний	0,02	0,05	0,14	0,35	
Хлор	<0,035	<0,06	<0,25	<0,42	
Фосфор	0,22	0,40	1,54	2,80	

натрия в корме. При наличии таких данных становится менее убедительным утверждение о том, что богатая калием пища обуславливает существенное повышение потребности организма в натрии.

4. Для оценки потребности человека в натрии интересно сравнить цифры содержания в пищевых продуктах калия, натрия и хлора. Весовые соотношения их в пищевых продуктах по таблицам Г. Шаля (Н. и Н. Schall) и Ю. Дойера (J. Doijer) примерно такие: (3—100) : 1 : (1—1,5). Относительное содержание калия (принимая содержание натрия за единицу) в продуктах животного происхождения и зерновых продуктах, как правило, в пределах 3—10, а в овощах, фруктах и ягодах в пределах 30—100. Приведенные соотношения весьма убедительно говорят в пользу того, что действительная физиологическая потребность человека в натрии (и хлоре) должна быть существенно меньше потребности в калии.

* Рассчитана по исходным данным К. Ланга, приведенным в первых столбцах.

Действительная потребность человека в натрии должна быть, очевидно, в пределах нормы, диктуемой содержанием его в натуральных продуктах, не обедненных и не обогащенных натрием. Натуральные продукты, как правило, достаточно богаты натрием и хлором, но содержание их (как и других компонентов) может уменьшиться в процессе приготовления пищи. В таком случае, конечно, необходимо восстановить содержание их путем использования поваренной соли. Подобное обогащение пищи натрием и хлором (а также другими компонентами) необходимо и при некоторых исключительных обстоятельствах. Например, при работе в условиях высокой температуры, когда человек выделяет с потом много солей, а также, если пища состоит из растительных продуктов и если она необычайно бедна натрием и хлором. Некоторое потребление поваренной соли в последнее время оправдывается тем, что рафинированные продукты, потребляемые в больших количествах, бедны минеральными элементами, в том числе и поваренной солью.

Согласно проведенной дискуссии, оптимальная физиологическая дневная потребность должна составлять для взрослого человека около 0,8 г натрия или 2 г поваренной соли (см. табл. 4). В состав современных обычных пищевых рационов входит ряд более или менее обессоленных продуктов, таких, как рафинированные продукты и продукты, выщелачиваемые при варке в воде. Поэтому из этих двух граммов соли примерно половина находится в самих пищевых продуктах рациона, обработанных до приготовления, а остальная часть прибавляется в виде поваренной соли при производстве продуктов (хлеба, колбас, сыра, масла и т. д.) и при кулинарной обработке.

В монографиях, учебниках и руководствах в качестве дневной нормы поваренной соли называют цифры от 2 до 15—20 г. Не может быть никакого сомнения в том, что названный верхний предел превосходит границы действительного оптимума для организма. Возникает вопрос о максимальном количестве соли, которое при длительном потреблении ещё не вредно организму. Очевидно, такая норма в 2—3 раза меньше обычно потребляемой.

Тот факт, что вводимое в организм животных излишнее количество поваренной соли нарушает их здоровье, распространяется, видимо, и на человека. На самом деле, в последнее время различными путями довольно убедительно доказано, что и для здоровья человека обильное количество соли опасно, хотя некоторое количество её элементов организму необходимо.

Вредность неумеренного количества соли для организма человека стала выясняться с начала XX века. Ф. Вольгардом¹⁹ было установлено, что лечебная диета без добавления соли оказывает обезвоживающее действие на организм. Позже было выявлено благотворное воздействие ограничения количества соли в пище при гипертонической болезни, при воспалении почек и т. д.

В последнее время опубликованы исследования некоторых ученых (L. K. Dahl²⁰, В. Б. Браун²¹, В. В. Парин²² и др.), показывающие, что люди, потребляющие в пищу много соли (20—25 г NaCl в день и больше), страдают от сердечно-сосудистых заболеваний гораздо больше, чем люди, потребляющие мало соли (меньше 5 г в день).

Таблица 4

Оценка потребности взрослого человека в натрии по содержанию его в пище (итог обсуждения)

Основа оценки	Содержание натрия в диете без добавления соли или в эквивалентном по калорийности количестве натуральных пищевых продуктов	
	Na, г	соответствующее количество NaCl, г
Женское молоко в количестве, эквивалентном 3000 ккал	0,57—0,88	1,45—2,23
Коровье молоко в количестве, эквивалентном 3000 ккал	2,25	5,6
Козье молоко в количестве, эквивалентном 3000 ккал	1,42	3,6
Натуральные (нерафинированные) пищевые продукты в количестве, эквивалентном 3000 ккал	0,2—2,0	0,5—5,0
Пищевой рацион дня из натуральных продуктов (с вычетом добавленной соли)	0,2—1,2	0,5—3,0
Вероятная оптимальная физиологическая норма дня, г	0,8	2,0
Пределы дневной нормы, г	0,2—2,0	0,5—5,0

¹⁹ F. Volhard, там же.

²⁰ L. K. Dahl, Salt intake, adrenocortical funktion and hypertension. Nature, 181, 989, 1958. — Role of dietary sodium in essential hypertension. J. Am. Dietetic. Assoc., 34, 585, 1958.

²¹ В. Б. Браун, там же.

²² В. В. Парин, Образ жизни и профилактика сердечно-сосудистых заболеваний. Вестн. АМН, 20, № 6, 5, 1965.

В исключительных условиях возможна и другая крайность. Например²³, у английских горняков в начале XX века иногда наблюдались судороги и были даже смертельные случаи, когда они после сильного потения при работе пили много воды. Объяснение этой загадки заключается в том, что с потом люди теряют много солей, а большое количество воды сильно разбавляет кровь в организме. Предупреждение нарушения здоровья было достигнуто путем добавления небольшого количества поваренной соли к питьевой воде.

Несмотря на то, что в пище возможен дефицит элементов поваренной соли, все же в настоящее время общей проблемой является избыток поваренной соли и уменьшение ее потребления до пределов физиологических потребностей.

С точки зрения ограничения потребления поваренной соли необходимо иметь ясное представление о действительной насыщенности ею пищевых продуктов, имея в виду потребности человеческого организма. С этой целью уместно рассмотреть содержание добавленной в процессе производства или обработки поваренной соли в изокалорийных (3000-калорийных или др.) количествах различных продуктов. Как было уже показано, средний дневной рацион взрослого человека, калорийностью в 3000 ккал, должен содержать натрия и хлора не больше тех количеств, которые находятся в 5 г поваренной соли. Оценивая таким образом пищевые продукты, можно наглядно показать, какие продукты являются слишком солеными и какие — умеренно солеными.

Сравнивая содержание соли в хлебе (пределы 9—3 в табл. 5) с пределами потребностей организма (последние цифры в таблице 0,5—5), можно заметить, что при полном удовлетворении потребностей организма в энергии только хлебом, организм получает соли в несколько раз больше нормы. При удовлетворении же хлебом только определенной доли энергетической потребности организма (например на 40, 10 или 1%) он получает и соли соответственно меньше, но соотношения остаются прежними, т. е. с позиции физиологических потребностей организма при потреблении хлеба организм насыщается солью в несколько раз больше, чем энергетическим материалом.

В продуктах, идущих в таблице за хлебом, количество соли непрерывно нарастает. Продукты, съедаемые в большом количестве, например пищевые консервы, содержат, однако, в десятки раз больше соли, чем требуется по уровню калорийности. Явно соленых продуктов, таких как кильки и соленые огурцы, человек не съедает много, но они все же увеличивают избыток соли в организме.

²³ F. Volhard, там же.

Таблица 5

Содержание в пищевых продуктах поваренной соли, добавленной при их обработке или производстве²⁴

Наименование продуктов с характеристикой технологии производства	Содержание NaCl в 3000-калорийных количествах продуктов, г
Сливочное масло (соленое) и маргарин	4—5
Шпик	13
Хлеб и хлебобулочные изделия	9—13
Сыры (кроме брынзы), копчености, колбасные изделия, консервы мясные, мясо-растительные, рыбные и закусочные	10—40
Консервы овощные для детского питания, икра осетровая, копченые кильки балтийские, салака и угорь	20—50
Пищевые концентраты (борщ с мясом, каша гречневая, суп гороховый и т. п.), брынза, диетические (исключая рассольные) и обеденные овощные консервы (баклажаны, кабачки, и перец, фаршированные кабачки, пюре, борщ, щи и др.)	20—70
Рыба соленая после вымачивания ²⁵	45—75
Консервы овощные натуральные (горошек зеленый, томаты цельные и др.), томатные соусы, кильки балтийскиепряного посола	70—200
Рыба соленая (за исключением лосося и сёмги)	150—300 (—450)
Квашенные и маринованные овощи (капуста, огурцы, томаты и т. п.; за исключением продуктов, обработанных без добавки соли)	250—700 (—1200)
Потребность человеческого организма в натрии, выраженная в эквивалентном количестве хлорида натрия, при 3000-калорийной диете, г	0,5—5

В кулинарии, как правило, к приготавливаемым блюдам и изделиям соль добавляется в немалом количестве. Например, в различные супы кладут 5 г соли на порцию. А в бездрожжевое тесто, кроме соли, часто вводится сода двууглекислая.²⁶ Она содержит натрия больше, чем поваренная соль, и обогащает

²⁴ По книге: Таблицы химического состава и питательной ценности пищевых продуктов. Под ред. Р. Э. Будагына. М., 1961.

²⁵ Л. А. Маслов, Кулинария. Изд. «Экономика», М., 1965.

²⁶ Л. А. Маслов, там же.

пищевые продукты натрием более эффективно, чем соль (но именно избыток натрия, а не хлора, считается опасным для здоровья)²⁷

Из всего сказанного вытекает, что для улучшения здоровья населения необходимо сильно ограничить потребление поваренной соли как консерванта в пищевом производстве и как вкусового вещества. Эта задача нелегкая, но путем проведения необходимых исследований и путем умелого внедрения в практику достижений науки в области хранения и консервирования пищевых продуктов, а также применением природных и искусственных вкусовых веществ, вполне реально ограничение потребления поваренной соли до уровня, не опасного для здоровья человека.

Выводы

Люди в первобытных, натуральных условиях, подобно животным, как правило, не потребляют поваренной соли в качестве добавки к пище. Современный же человек потребляет для этого примерно 10—20 г соли в день. При избытке поваренной соли в пище относительно часто наблюдаются заболевания сердечно-сосудистой системы (гипертоническая болезнь и пр.), почек и т. д.

Используя ранее выработанную методику определения пищевой ценности продуктов, автор оценивал содержание натрия и эквивалентных ему количеств поваренной соли, находящихся в 3000-калорийных количествах пищи и пищевых продуктов, а также в корме подопытных животных. Из литературных данных, переработанных таким путем, с большой вероятностью вытекает, что норма натрия в дневном пайке взрослого человека, выраженная в виде эквивалентного количества поваренной соли (NaCl), должна быть примерно в пределах 0,5—5,0 г. Оптимальная потребность составляет около 2 г NaCl в день, из которых примерно половина находится в натуральных пищевых продуктах современной диеты.

В 3000-калорийных количествах хлеба и многих других обычных пищевых продуктах содержится 10—20 г добавленной поваренной соли, а во многих продуктах гораздо больше.

Для предупреждения опасного перенасыщения организма человека поваренной солью необходимо ограничить потребление её для соления пищевых продуктов и как вкусового вещества. Вопрос о замене соли как консерванта пищевых продуктов и как вкусовой приправы другими веществами требует серьёзного исследования.

Рукопись сдана в редакцию 1 февраля 1966 г.

²⁷ L. K. Dahl, Salt intake, adrenocortical function and hypertension. *Nature*, **181**, 989, 1958.

KEEDUSOOL TOIDUAINETE KONSERVANDINA, MAITSEAINENA JA TERVISETEGURINA

E. Rannak

Resümee

Urgsetes, naturaalsetes tingimustes ei vaja ega kasuta inimesed nagu loomadki keedusoola reeglipäraselt toidulisandina. Tänapäeva tsiviliseeritud inimene aga kasutab toidulisandina umbes 10—20 g keedusoola päevas. Keedusoola rohkuse korral toidus esineb võrdlemisi sagedasti südame-veresoonkonna (hüpertooniatõbi jt.), neerude ja teisi haigusi.

Kasutades varem väljatöötatud toiteväärtuse hindamise metoodikat, on autor hinnanud naatriumi ja sellele ekvivalentse keedusoola hulkasid, mis leiduvad 3000-kalorilistes toidu ja toiduainete kogustes kui ka katseloomade söödakogustes. Literatuuri andmete sellise ümbertöötamise teel jõeldub suure tõenäosusega, et täiskasvanud inimese päevases toidus peab naatriumi norm, väljendatult ekvivalentse keedusoola hulgana (NaCl), olema umbes 0,5—5,0 g piires. Optimaalne vajadus on umbes 2 g NaCl päevas, millest umbes pool leidub tänapäeva toidu naturaalses toiduainetes.

Leiva ja paljude teiste tavaliste toiduainete 3000-kalorilistes kogustes leidub lisatud keedusoola 10—20 g, mõnedes toiduainetes aga palju rohkem.

Inimorganismi keedusoolaga ohtliku üleküllastumise vältimiseks on vaja piirata selle kasutamist toiduainete soolamiseks ja maitseainena. Soola asendamise küsimust toiduainete konserveerimisel ja maitsestamisel teiste ainetega on vaja sihikindlalt uurida.

KOCHSALZ ALS KONSERVIERUNGSMITTEL, GESCHMACKSZUSATZ UND GESUNDHEITSAKTOR

E. Rannak

Zusammenfassung

Der Mensch bedarf, wie auch das Tier, in einer primitiven naturwüchsigen Umgebung nicht des regelmäßigen Kochsalzgenusses in Form einer Speisezusatz. Der gegenwärtige zivilisierte Mensch hingegen verbraucht als Speisezusatz etwa 10—20 g Kochsalz pro Tag. Im Falle eines Kochsalzüberschusses in der Nahrung treten verhältnismäßig oft Krankheiten des Blutkreislaufs (Hypertonie u. a.), der Nieren sowie andere auf.

Auf Grund einer früher erarbeiteten Methodik der Schätzung des Nährwerts sind vom Verfasser schätzungsweise die Mengen an Natrium und die ihm äquivalenten Kochsalzmengen festgestellt

worden, die in einer Speise- bzw. Nahrungsmittelmenge mit einem Energiegehalt von 3000 Kalorien sowie in Futterrationen von Versuchstieren vorhanden sind. Eine solche Bearbeitung der im Schrifttum angeführten Daten erlaubt mit hohem Wirklichkeitsgrad zu schließen, daß die Norm an Natrium in der Tagesration des Menschen, durch eine äquivalente Menge an Kochsalz (NaCl) ausgedrückt, etwa 0,5—5,0 g betragen dürfte. Der optimale Tagesbedarf liegt offenbar bei 2 g NaCl , von welcher Menge etwa die Hälfte in natürlichen Nahrungsmitteln vorhanden ist.

Eine Brotmenge mit dem Kaloriengehalt von 3000 kcal und auch andere Lebensmittel enthalten beigefügtes Salz 10—20 g, bei einigen Nahrungsmitteln ist der Kochsalzgehalt noch viel höher.

Um einen dem Menschen gefährlichen Kochsalzüberschuß zu verbieten, muß das Salzen und Abschmecken der Speisen eingeschränkt werden. Wege der Ersetzung des Kochsalzes als Konservierungsmittel und als Speisezusatz durch andere Stoffe müssen erforscht werden.

TOOTMISTÖÖD KATKESTAMATA ÕPPIVATE TÖÖLISTE JA TEENISTUJATE TÖÖAJA LÜHENDAMISE MÕNINGAID KÜSIMUSI

H. Siigur

Rahanduse ja krediidi kateeder

I. Lühendatud töönädala või lühendatud tööpäeva rakendamine

Töötajatele õppimiseks soodsamate võimaluste loomiseks annab kehtiv seadusandlus tootmistööd katkestamata üldhariduslikes, kesk-eri- või kõrgemates õppeasutustes edukalt õppivatele töölistele ja teenistujatele võimaluse lühendatud töönädala või lühendatud tööpäeva kasutamiseks koos töötasu osalise säilitamisega õppimise tõttu vähem töötatud aja eest.¹

Lühendatud töönädalat või lühendatud tööpäeva rakendatakse üldhariduslikes koolides õppijatele ainult õppenädalate jooksul, mitte aga õppetöö vaheaegadel.

Kõrgemates ja kesk-eriõppeasutustes õppijate suhtes rakendatakse lühendatud töönädalat 10 õppekuu jooksul enne diplomitöö (diplomiprojekti) koostamisele asumist, kuid sellest perioodist arvatakse välja õppetöö vaheajad. Näiteks kui üliõpilasel algab

¹ Ст. 1 постановления Совета Министров СССР от 5 ноября 1959 г. № 1233 «Об установлении сокращенного рабочего дня или сокращенной рабочей недели для лиц, успешно обучающихся без отрыва от производства, в школах рабочей и сельской молодежи — вечерних (сменных, сезонных) и заочных средних общеобразовательных школах». СП СССР, 1959, 19, 157. Eesti NSV Ministrite Nõukogu 21. novembri 1959. a. määrus nr. 433 «Lühendatud tööpäeva või lühendatud töönädala kehtestamisest isikutele, kes tootmistööd katkestamata edukalt õpivad töölis- ja maanoorte koolides — õhtustes (vahetustega töötavates, hooajalistes) ja mittetatsionaarsetes üldhariduslikes keskkoolides» § 1 p. a. ENSV T 1959, 57, 309.

Ст. 3 постановления Совета Министров СССР от 2 июля 1959 г. № 720 «О льготах для студентов вечерних и заочных вузов и учащихся вечерних и заочных средних специальных учебных заведений». СП СССР, 1959, 14, 90. Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. juuli 1959. a. määrus nr. 273 «Soodustustest õhtuste ja mittetatsionaarsete kõrgemate õppeasutuste üliõpilastele ja kesk-eriõppeasutuste õpilastele» p. 3. ENSV T 1959, 40, 207.

puhkus diplomiprojekti (diplomitöö) ettevalmistamiseks ja kaitsmiseks 1. märtsil 1966. a. ning suvine õppetöö vaheaeg on ette nähtud 1. juulist kuni 1. septembrini, siis on üliõpilasel õigus nõuda enda suhtes lühendatud tööädala rakendamist alates 1. märtsist 1965. a. Sellest perioodist ei arvata välja töötaja korralist puhkust (kui see langeb õppetöö ajale) ja õppepuhkusi.

1. Töötamist katkestamata üldhariduslikes koolides õppivatel töölistel ja teenistujatel on õigus lühendatud tööädalale või lühendatud tööpäevale ainult siis, kui nende õppetöö kulgeb edukalt.

Eesti NSV-s kujunenud praktika kohaselt loetakse üldhariduslikus koolis edukalt õppijateks neid töötajaid, kellel eelmisel õppepoolaastal ei olnud tunnistusel mitterahuldavaid hindeid. Samuti loetakse edukalt õppijateks neid, kes lõpetasid klassikursuse, kuigi neil oli suvetöö või järeleksam.

Kui üldhariduslikus koolis õppija õppepoolaasta vältel saab puudulikke hindeid või ei võta ilma mõjuvate põhjusteta süstemaatilist osa õppetööst, siis kujunenud praktika kohaselt lõpetatakse sellisele õpilasele töölis-, maanoorte või kaugõppekeskkooli direktori ettepanekul lühendatud tööädala või lühendatud tööpäeva andmine. Kui selline õpilane aga parandab puudulikud hinded või hakkab korralikult osa võtma õppetööst, siis kooli direktori ettepanekul hakatakse tema suhtes uuesti rakendada lühendatud tööädalat või lühendatud tööpäeva.

Kujunenud praktikat tuleb lugeda õigeks, sest see tagab õpilasele tööaja lühendamise kogu poolaastaks hoolimata mõningatest juhuslikult saadud mitterahuldavatest hinnetest. Soodustuse äravõtmise võimalus aga on õpilastele stiimuliks oma õppeülesannete süstemaatiliseks täitmiseks ja väldib soodustuse kasutamist eesmärkideks, mis pole seotud õppimisega. Kaalumist vääriks vaid see, et edaspidi soodustuse äravõtmine võiks toimuda kooli õppenõukogu otsuse alusel, kus siis õpilase õppimine ja käitumine leiaksid laialdasemat läbiarutamist.

Kesk-eri- ja kõrgemates õppeasutustes õppivate töötajate suhtes ei seo kehtiv seadusandlus lühendatud tööädala rakendamist õppetöö edukusega.² Sellepärast tuleb töötaja suhtes rakendada lühendatud tööädalat ka siis, kui tal on akadeemilisi võlgnevusi. Lühendatud tööädala rakendamise üheks eesmärgiks on ju töötajale paremate võimaluste loomine õppeasutuse õigeaegseks lõpetamiseks. Endastmõistetavalt ei rakendata töötaja suhtes lühendatud tööädalat teistkordselt, kui töötaja ei lõpeta õppeasutust ettenähtud tähtajaks.

² Ст. 3 постановления Совета Министров СССР от 2 июля 1959 г. № 720, СП СССР, 1959, 14, 90; Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. juuli 1959. a. määrus nr. 273 p. 3, ENSV T, 1959, 40, 207.

2. Töötaja suhtes lühendatud töönädala või lühendatud tööpäeva rakendamise aluseks on igal juhul töötaja avaldus³ ja õppeasutuse tõend selle kohta, millises klassis või kursusel töötaja õpib ning missuguses ulatuses on tal õigus töötaja lühendamisele.

Seega antud soodustuse kasutamise või mittekasutamise otsustab töötaja.

Kui administratsioon keeldub töötajale lühendatud töönädala või lühendatud tööpäevade andmisest, võib töötaja nõuda enda suhtes nimetatud soodustuse rakendamist töötulisid lahendavate organite kaudu. Et töötaja lühendamine toimub kindlal sihtotstarbel — paremate õppimisvõimaluste loomiseks, siis ei saa töötaja nõuda tagantjärele neid päevi (tunde), mis tal on jäänud kasutamata kuni töötulisid lahendavate organite otsuse tegemiseni. Samuti ei ole töötajal õigust nõuda nende kasutamata päevade (tundide) eest rahalist kompensatsiooni.

Lühendatud töönädala või lühendatud tööpäeva kasutamisest võib töötaja igal ajal loobuda kas täielikult või osaliselt. Kui aga töötaja loobub oma õiguse kasutamisest osaliselt, näiteks kasutab üht vaba päeva üle nädala, siis ei saa ta selle aja eest nõuda palga säilitamist suuremas ulatuses, kui on ette nähtud seadusandluses, s. o. ta ei saa nõuda talle vastava vaba aja eest keskmise palga täielikku säilitamist.⁴

Kui töötaja loobub oma õiguse kasutamisest täielikult või osaliselt, võib ta igal ajal uuesti nõuda seadusandluses ettenähtud soodustuste rakendamist enda suhtes täies ulatuses.

3. Kui töötaja suhtes rakendatakse lühendatud töönädalat, siis määratakse talle kindlaks igal nädalal täiendavalt teatud vaba päev (vabad päevad) sõltumata sellest, kas teiste antud kutseala töötajate suhtes rakendatakse kuuepäevast või viiepäevast töönädalat ning sõltumata graafikujärgsest töötaja kestusest antud päeval (päevadel). Näiteks kui töötajal on õigus seoses õppimisega saada nädalas üks vaba päev, siis antakse talle see täiendav vaba päev sõltumata sellest, kas teised töötavad viie- või kuuepäevase töönädalaga, samuti sõltumata sellest, kas tema tööpäeva kestuseks oleks olnud 8 või 7 tundi või veelgi vähem (näiteks seoses lühendatud tööpäeva rakendamisega tervist kahjustavate töötingimuste või töötaja enda alaealisuse tõttu).

Kuid viiepäevase töönädala puhul töölis- või maanoorte koolides õppijatele õppeaasta jooksul töötasu osalise säilitamisega antavate vabade päevade arv ei või ületada 31,5 päeva ($\frac{36}{8}$), sest soodustuse kehtestamisel lähtus seadusandja seitsmetunnisest

³ А. Ф. Трошин, Правовое положение рабочих и служащих, обучающихся без отрыва от производства. М., 1962, lk. 91.

⁴ Л. Я. Островский, Сокращенное рабочее время для рабочих и служащих, совмещающих работу с обучением. Развитие советской демократии и укрепление законности. Минск, 1961, lk. 118.

tööpäevast. Õppimisega seoses antavate vabade päevade kasutamiseks koostatakse graafik õppepoolaasta kohta. Graafiku koostab ettevõtte või asutuse administratsioon ja see kooskõlastatakse ametiühingu käitis- või kohaliku komiteega. Üldhariduslikes koolides õppijate suhtes kooskõlastatakse graafik ka vastava kooli direktoriga.

4. Kehtiva seadusandluse kohaselt võidakse üldhariduslikes koolides tootmistööd katkestamata edukalt õppivate töötajate suhtes kasutada lühendatud töönädala (vaba päeva) asemel tööpäeva lühendamist kõikidel tööpäevadel.

Kui töötaja suhtes rakendatakse lühendatud tööpäeva, tuleb tööpäeva lühendamise ulatuse kindlaksmääramisel lähtuda antud töötaja tööaja normaalkestusest. Näiteks kui antud töötaja tööaja normaalkestuseks on 7 tundi, siis tuleb tal viiel päeval nädalas lühendada tööaega ühe tunni võrra, ühel tööpäeval aga 2 tunni võrra, kui tema suhtes seadusandlus näeb ette töönädala vähendamise ühe päeva võrra.

Praktikas on asutud seisukohale, et tööpäeva võib lühendada ka ainult osal tööpäeval, kuid nii, et töötaja nädala tööaeg väheneks ikkagi seaduses ettenähtud ulatuses. Näiteks ühel päeval nädalas töötab tööline 3 tundi vähem, kahel päeval à 2 tundi vähem tööaja normaalkestusest, kuna kolmel nädalapäeval töötab ta tööaja normaalkestuse ulatuses.

Sellist praktikat tuleks pidada õigeks, sest lühendatud töönädala või lühendatud tööpäeva rakendamine on kehtestatud töötajatele paremate õppimisvõimaluste loomiseks. Kui õppe- ja tootmistöö huvid võimaldavad lühendatud tööpäeva rakendamist ainult osal tööpäeval, siis tuleb seda pidada kõigiti lubatavaks.

Kesk-eri- ja kõrgemates õppeasutustes tootmistööd katkestamata edukalt õppivate töötajate suhtes ei näe kehtiv seadusandlus ette võimalust lühendatud töönädala (vaba päeva) asemel lühendatud tööpäeva rakendamist. Et ka nende suhtes tööaja lühendamine on ette nähtud paremate õppimisvõimaluste loomiseks, siis võiks ka arvesse tulla lühendatud tööpäeva rakendamine kas kõigil tööpäevadel või osal tööpäeval, kui see on võimalik ettevõtte või asutuse töö ratsionaalse korraldamise seisukohalt. Lühendatud tööpäeva rakendamine viimati nimetatud juhul võiks toimuda ainult administratsiooni ja töötaja vahelise kokkuleppe alusel.

5. Tööaja lühendamise vorm määratakse kindlaks ettevõtte või asutuse administratsiooni ja töötaja vahelise kokkuleppega. Tööaja lühendamise vormi kindlaksmääramisel arvestatakse õppeasutuse arvamust ja peetakse silmas töö huve, sest õppimise ühendamine töötamisega ei tohi takistada ettevõtte või asutuse töö normaalset kulgemist. Neil üksikutel juhtudel, kui administratsioon ja töötaja ei jõua vaba aja andmise vormi suhtes kokkuleppele, määrab vaba aja andmise vormi administratsioon. Õppimiseks antava

vaba aja vormi küsimustes kokkuleppe mittesaavutamisel ei ole töötajal õigust pöörduda töötulisid lahendavatesse organitesse.

6. Et tööaja lühendamine toimub õppimise soodustamiseks, siis tuleb ka antavat vaba aega kasutada rangelt graafiku kohaselt. Vabade päevade summeerimine nende kooskasutamise eesmärgi ei ole lubatud, välja arvatud seaduses eraldi ettenähtud juhtudel.

Praktikas tekib olukordi, kus tootmise seisukohalt oleks vaja graafikus ette nähtud vaba päev ühekordselt üle viia mõnele teisele nädalapäevale või lühendada tööpäeva mõnel teisel päeval. Et õppimine ei tohi ettevõtte või asutuse tööd segada, siis meie arvates tuleb pidada lubatavaks tootmishädavajaduse juhtudel vaba päeva (vabade päevade) üleviimist mõnele teisele päevale või tööpäeva suuremat lühendamist teistel päevadel. Selline üleviimine võiks toimuda kahe järgneva nädala piires, analoogiliselt iganädalase puhkepäeva ülekandmisega, kuna pikema aja peale ülekandmine võiks takistada süstemaatilist õppetööd.

Neljabrigaadilise graafiku järgi töötades võib juhtuda, et seoses õppimisega töötajale antav vaba päev langeb mõnikord kokku tema iganädalase puhkepäevaga, sest iganädalane puhkepäev ei ole sel juhul kindlal nädalapäeval. Sellistel juhtudel tuleb õppimise tõttu antav vaba päev anda (üle kanda) tema iganädalasele puhkepäevale järgnevale esimesele tööpäevale.

7. Töönädala või tööpäeva lühendamise tõttu vähem töötatud aja eest säilitatakse töötajale 50% tema keskmisest palgast⁵, kuid mitte vähem vastavas rahvamajandusharus kehtestatud palga alammäärast.

Keskmise palga 50% säilitamine õppimise tõttu lühendatud tööaja eest toimub ühtmoodi kõigile töötajatele, olgu nad täisealised või alaealised, samuti nagu tööaja lühendamine seoses õppimisega toimub sõltumata sellest, kas töötaja suhtes juba rakendatakse lühendatud tööpäeva (näiteks tervist kahjustavate töötin-
gimuste või alaealisuse tõttu) või mitte.

Keskmise palga arvutamisel tuleb aluseks võtta sellele kuule millal töötaja kasutas lühendatud töönädalat või lühendatud tööpäeva, eelnenud kuu palk.⁶

II Mittetäieliku töönädala rakendamine

Kehtiv seadusandlus lubab tootmistööd katkestamata üldhariduslikes koolides, kesk-eri- ja kõrgemates õppeasutustes õppijate

⁵ Л. Я. Гинцбург, Отпуска рабочих и служащих. М., 1961, lk. 157.

⁶ Vt. H. Siigur, Soodustusi õppijaile, Tallinn 1963, lk. 33 jj.; Б. Козлов, Р. Лившиц, В. Тарасова, Исчисление среднего заработка. «Социалистический труд», 1965, 3, lk. 136 jj.

suhtes rakendada ka mittetäielikku töönädalat, s. o. anda töötajale täiendavaid vabu päevi ilma töötasu säilitamiseta.⁷

1. Mittetäieliku töönädala rakendamine toimub töötaja taotlusel administratsiooni poolt. See on administratsiooni õiguseks, mitte aga kohustuseks. Kehtiv seadusandlus on kehtestanud ainult nädalas antavate vabade päevade maksimaalpiiri. Järelikult töötaja ei saa nõuda enda suhtes mittetäieliku töönädala rakendamist, vaid see võib toimuda ainult kokkuleppel administratsiooniga. Kokkulepe tuleb saavutada ka selles osas, mitu vaba päeva ilma palga säilitamiseta töötajale antakse. Administratsioon võib igal ajal lõpetada vabade päevade andmise.

Selline küsimuse lahendus seadusandja poolt on igati õige ja otstarbekas, sest mittetäielikku töönädalat saab administratsioon võimaldada vaid siis, kui see ei kahjusta ettevõtte või asutuse huve. Kõigiti soovitatavaks tuleb pidada nende ettevõtete praktikat, kus administratsioon lahendab töötaja avalduse lühendatud töö- nädala rakendamiseks kooskõlastatult ettevõtte ühiskondlike organisatsioonidega ja vastava õppeasutusega, sest sellega tagatakse küsimuse lahendamisel antud tingimustes optimaalne variant.

Kui administratsioon võimaldab töötajale vabade päevade saamise ilma palga säilitamiseta, tulevad need päevad paigutada vabade päevade kasutamise graafikusse analoogiliselt nende päevadega, mille eest administratsioon säilitab töötajale 50% keskmisest palgast.

Kehtiv seadusandlus ei näe ette, et mittetäieliku töönädala asemel võiks rakendada töötamist vastavas ulatuses mittetäieliku tööpäevaga. Tavaliselt ei ole see ka ettevõtte või asutuse töö seisukohalt võimalik. Kui aga administratsioon leiab olevat võimaliku mittetäieliku tööpäeva rakendamise ja saavutab töötajaga vastava kokkuleppe, siis ei tule selles näha seaduserikkumist, sest töötaja lühendamine on ju ette nähtud töötajale õppimiseks täiendavate võimaluste loomiseks ning meie arvates ei ole seepärast oluline, kas seda kasutatakse mittetäieliku töönädalana või mittetäieliku tööpäevana.

2. Mittetäieliku töönädala rakendamist ei seo kehtiv seadusandlus õppetöö edukusega. Mittetäielikku töönädalat võib administratsioon rakendada ka nende suhtes, kes on õppetöös mahajäänud.⁸ Töötaja võib kasutada saadavat vaba aega mahajäämuse

⁷ Ст. 2 постановления Совета Министров СССР от 5 ноября 1959 г. № 1233. СП СССР, 1959, 19, 157; Eesti NSV Ministrite Nõukogu 21. novembri määrus nr. 433 p. 1 ap. «b» ENSV T, 1959, 57, 309; Ст. 3 постановления Совета Министров СССР от 2 июля 1959 г. № 720. СП СССР, 1959, 14, 90; Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 273 p. 3, ENSV T, 1959, 40, 207.

⁸ А. И. Шебанова, Трудовые льготы для совмещающих работу с обучением. М., 1960, лк. 184.

likvideerimiseks, et omandada õigus lühendatud töönädala või lühendatud tööpäeva saamiseks. Seega ka neil, kes kord on õppetöös maha jäänud, tekib võimalus teistele järelejätmiseks. Kuid moraalne õigus mittetäieliku töönädala kasutamiseks on ikkagi eelkõige edukalt õppivatel töötajatel.

Käsikiri laekunud 1. veebr. 1966. a.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СОКРАЩЕНИЯ РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ ДЛЯ РАБОЧИХ И СЛУЖАЩИХ, ОБУЧАЮЩИХСЯ БЕЗ ОТРЫВА ОТ ПРОИЗВОДСТВА

Х. Сийгур

Резюме

Первая часть статьи посвящена рассмотрению вопросов, связанных с предоставлением сокращенной рабочей недели или сокращенного рабочего дня рабочим и служащим, обучающимся без отрыва от производства в общеобразовательных школах, в средних специальных или высших учебных заведениях.

В статье анализируются нормы действующего законодательства об условиях предоставления рабочим и служащим сокращенной рабочей недели или сокращенного рабочего дня в связи с обучением без отрыва от производства, а также практика применения законодательства. Рассматривается порядок предоставления сокращенной рабочей недели или сокращенного рабочего дня. Автор показывает, что форма сокращения рабочего времени определяется соглашением между администрацией и работником, причем должны учитываться интересы производства и возможности создания для работника наилучших условий, чтобы он мог успешно учиться. Автор выражает мнение, что по ходатайству работника администрация может взамен сокращенной рабочей недели предоставить работникам, обучающимся в средних специальных или высших учебных заведениях, сокращенный рабочий день.

За время, на которое сокращается рабочий день или неделя работника в связи с обучением, ему сохраняется 50% средней заработной платы по основному месту работы, что должно быть не ниже минимального размера заработной платы, установленного в соответствующей отрасли народного хозяйства.

Использование сокращенной рабочей недели или сокращенного рабочего дня является правом работника. Если он не использует этого права полностью или частично, то не может требовать за это время денежной компенсации. Не имеет он права требовать средней заработной платы полностью и в тех

случаях, когда использует только 50% возможного сокращения рабочего времени, предусмотренного действующим законодательством.

Так как сокращение рабочего времени установлено в целях создания возможностей для систематического обучения, то свободные дни или сокращенные рабочие дни предоставляются по графику, составленному администрацией предприятия или учреждения и согласованному с ФЗМК профсоюза. Суммирование свободных дней, предоставляемых в связи с обучением без отрыва от производства, не допускается, кроме случаев, прямо предусмотренных в законодательстве. Автор выражает мнение, что в случаях производственной необходимости администрация может в порядке исключения привлекать работника к работе в свободный по графику день, предоставляя ему другой свободный день в течение ближайших двух недель.

Во второй части статьи рассматриваются вопросы, связанные с сокращением рабочего времени без сохранения заработной платы для рабочих и служащих, обучающихся без отрыва от производства. Автор показывает, что администрация предприятия или учреждения имеет право по ходатайству рабочего или служащего установить ему неполную рабочую неделю. Так как установление неполной рабочей недели является правом администрации, то работник не может требовать ее установления. Автор выражает мнение, что по ходатайству работника администрация может взамен неполной рабочей недели установить ему и неполный рабочий день.

ÜBER EINIGE FRAGEN DER VERKÜRZUNG DER ARBEITSZEIT FÜR WERKTÄTIGE, DIE SICH OHNE UNTERBRECHUNG DER BERUFTLICHEN TÄTIGKEIT WEITERBILDEN

H. Siigur

Zusammenfassung

Im ersten Teil des Aufsatzes werden die Fragen der Anwendung der verkürzten Arbeitswoche oder des verkürzten Arbeitstages auf die Arbeiter und Angestellten behandelt, die ohne Unterbrechung der beruflichen Tätigkeit eine allgemeinbildende Schule besuchen oder an einer Fach- oder Hochschule studieren. Es werden die Fälle erörtert, in denen den Werkträgern das Recht zusteht, die Anwendung der verkürzten Arbeitswoche oder des ver-

kürzten Arbeitstages zu beantragen. Der Autor hebt hervor, daß der Betriebsleiter den Antrag des Werk tätigen auf Anwendung der verkürzten Arbeitswoche oder des verkürzten Arbeitstages nicht ablehnen darf, wenn der letztere alle im Gesetz vorgesehenen Bedingungen erfüllt hat. In welcher Form die Verkürzung der Arbeitszeit verwirklicht werden soll, das wird von dem Betriebsleiter im Einvernehmen mit dem Werk tätigen bestimmt unter Berücksichtigung der Interessen des Betriebsprozesses und der Notwendigkeit, dem Lernenden die besten Lernbedingungen zu schaffen.

Für die Zeit, um welche die Arbeitswoche oder der Arbeitstag verkürzt worden ist, wird dem Werk tätigen 50 Prozent des Durchschnittslohns beibehalten. Wenn der Werk tätige von der Benutzung der Verkürzung der Arbeitswoche oder des Arbeitstages vollends oder teilweise absieht, hat er keinen Anspruch auf eine Entgeltung dieser Zeit in Geld.

Da die Verkürzung der Arbeitszeit den Lernenden dazu gewährt wird, um ihnen bessere Lernbedingungen zu schaffen, so hat der Lernende die ihm bewilligten freien Tage oder die Verkürzung des Arbeitstages gemäß dem Zeitplane zu benutzen, der von dem Betriebsleiter im Einvernehmen mit der Betriebsgewerkschaftsleitung festgesetzt wird. Der Autor vertritt den Standpunkt, daß im Falle, wenn der Werk tätige an dem Tage, an dem er gemäß dem Zeitplane für Lernzwecke von der Arbeit freigestellt worden ist, von dem Betriebsleiter wegen eines Betriebsnotfalles zur Arbeit herangezogen wird, ihm spätestens im Laufe von zwei Wochen ein anderer freier Tag gewährt werden soll.

Im zweiten Teil erörtert der Autor die den lernenden Werk tätigen ohne Beibehaltung des Lohns zu bewilligende Verkürzung der Arbeitszeit. Es wird gezeigt, daß der Betriebsleiter auf Antrag des Werk tätigen die Arbeitswoche ohne Beibehaltung des Lohns verkürzen kann. Der Autor vertritt die Meinung, daß der Betriebsleiter auf Antrag des Werk tätigen anstatt der verkürzten Arbeitswoche auch die Verkürzung des Arbeitstages ohne Beibehaltung des Lohns anwenden darf.

ЭВОЛЮЦИЯ АПОЛОГЕТИКИ ЭСТОНСКИХ БУРЖУАЗНЫХ ЭКОНОМИСТОВ В ОБЛАСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ЭСТОНСКОЙ ССР

В. Кринал

Кафедра бухгалтерского учета

При исследовании теорий эстонских буржуазных экономистов в области экономической истории страны необходимо учитывать ряд особенностей развития буржуазной Эстонии, с образованием которой господствующая клика порвала исторически сложившиеся экономические связи с народами Советского Союза. В то же время буржуазная Эстония была экономически и политически подчинена интересам Англии и Германии. Народное хозяйство буржуазной Эстонии развивалось односторонне, в интересах империалистических стран, ориентируясь на производство полуфабрикатов (пряжи, целлюлозы), продуктов сельского хозяйства и сырья. Несмотря на то, что в конце периода буржуазной власти возникли некоторые большие предприятия, общую картину они не изменили: наблюдался рост численности мелких и ремесленных предприятий, на которых в 1934 году работало 60,1% общего числа рабочих.¹ Производство расплывалось.

Подавляющая часть буржуазных экономистов Эстонии оправдывала процесс деиндустриализации, происходивший во время буржуазной власти. Сельское хозяйство они выдвигали в качестве основной отрасли деятельности эстонского народа. Восхваляя экономическую политику буржуазии, идеологи капитализма стремились доказать, что мелкое производство соответствует местным условиям.

Надо учитывать и другую особенность экономической истории буржуазной Эстонии. Буржуазная республика возникла и существовала в условиях обострения общего кризиса капитализма, в условиях ожесточенной борьбы своей буржуазии

¹ H. Reiman, Väiketööstuse osatähtsus Eesti rahvamajanduses. (Удельный вес мелкой промышленности в народном хозяйстве Эстонии.) «Konjunktuur», 1935, № 12/13, стр. 796.

против прогрессивного класса — пролетариата и против первого в мире социалистического государства — СССР. Эстонская буржуазия отличалась особой реакционностью. Реакционностью характеризуются и взгляды буржуазных экономистов Эстонии. Для превознесения капитализма использовались вульгарные теории, созданные в прошлом и нынешнем столетиях.

Большое внимание буржуазные идеологи обращали на оправдание ослабления экономических связей между Советским Союзом и Эстонией. Реакционные экономисты хотели показать это как естественный процесс. Профессор Тартуского университета Эдгар Кант взял на себя задачу «доказать» ослабление экономических связей между Эстонией и Россией еще до отмежевания Эстонии от России. Для этой цели Э. Кант использовал данные оборота эстонских портов за период с 1898 по 1912 гг. Так как в этот период роль Черного моря во внешней торговле России увеличивается и растет также оборот портов Петербурга и Вентспилса, то значение эстонских портов уменьшается процентно, в том числе оборот Таллинского порта, и абсолютно. Причина была также в том, что Таллин не имел прямого железнодорожного сообщения с внутренними губерниями России и порт не располагал хорошими складами и зданиями.²

Но эти причины Канта не интересовали, так как они не способствовали осуществлению его цели: оправданию антисоветской экономической политики эстонской буржуазии. Относительно факта уменьшения оборотов он сделал «вывод», что экономические связи между Эстонией и губерниями России ослабились. Э. Кант не оценил влияния российского рынка на экономику Эстонии, которая составляла единое целое с северо-западной частью России. Из России эстонские предприятия получали сырье; Россия, особенно Петербург, была и основным рынком для реализации продукции сельского хозяйства и промышленности Эстонии.

К демагогии Кант обратился и тогда, когда стал проповедовать общность Эстонии со скандинавскими странами. Причину общности он видел в однородном распределении населения в народном хозяйстве.³

Метод Канта, конечно, не дал объективных научных выводов, ибо Кант не использовал первостепенных, а ограничился второстепенными случайными данными. Нельзя гово-

² См. Отчет о деятельности Ревельского Биржевого Комитета за 1913 год. Ревель, 1915, стр. 85.

³ E. K a n t, Estlands Zugehörigkeit zu Baltoskandia, Tartu 1934, стр. 23.

рять об экономической общности государств, когда исследуется только структура занятости населения. Структура занятости населения зависит и от общественного строя страны. Если, например, при капиталистическом строе в Эстонии большинство населения занималось сельским хозяйством, то в настоящее время, при социализме, большинство населения работает в промышленности.

Э. Кант, конечно, не учитывал влияния общественного строя. Он не учитывал и экономических связей между государствами, и это потому, что они не свидетельствовали об общности Эстонии со скандинавскими государствами. Удельный вес скандинавских стран в экспорте и импорте буржуазной Эстонии не превышал 10 процентов. Например, в 1938 году удельный вес Советского Союза в экспорте буржуазной Эстонии был почти такой же, как у Швеции, и в несколько раз превышал удельный вес экспорта в Данию и Норвегию. Аналогичное положение было и с импортом. Буржуазная Эстония имела тесные экономические связи с Германией и Англией.

Так как Э. Кант сам не был уверен в убедительности своей теории, то он использовал и географические условия для присоединения Эстонии к Скандинавии. Он старался доказать, что по своему рельефу, почве и климатическим условиям Эстония относится к Скандинавии.⁴ По примеру немецких буржуазных идеологов (Молтке и Пенк) Э. Кант вносит предложение, считать границей Европы и Азии Чудское и Псковское озера и реку Нарву. Э. Кант подчеркивает, что Эстония и географически не составляет единого целого с Россией.⁵ Здесь Э. Кант не ограничивается только географией. Он отмечает, что скандинавские страны, в том числе и Эстония, в экономическом и культурном отношении выше, чем соседние страны. Опять Э. Кант не учитывает развития. Он не хотел признавать, что за время советской власти советские республики быстро развивались как экономически, так и культурно.

«Теория» Канта лженаучна. Даже в буржуазной Эстонии концепция Э. Канта не стала господствующей. Например, студенты экономического факультета Тартуского университета выступали против «теории» Канта, они были сторонниками экономического сотрудничества между Эстонией и Советским Союзом. Э. Кант называет это «досадным анахронизмом».⁶

⁴ E. Kant, Ümbrus, majandus ja rahvastik Eestis. (Жизненное пространство, экономика и население в Эстонии.) Tartu 1933. Докторская диссертация. Научная библиотека ТГУ, I с — 2260, стр. 4.

⁵ E. Kant, Eesti geoloogilistest ja geoökonomilisest asendist, eriti Venemaa suhtes. (О геополитическом и геоэкономическом положении Эстонии, особенно по отношению к России.) Tartu 1931, стр. 6—7.

⁶ Там же, стр. 2.

Но в какой-то степени концепция Э. Канта распространялась. Э. Кант имел единомышленников среди буржуазных идеологов. За эту «теорию» ему была присуждена докторская степень. Во время фашистской оккупации Э. Кант был ректором Тартуского университета и верным слугой фашизма. В 1944 году Э. Кант сбежал из Эстонии, захватив с собой платину, принадлежавшую университету. В настоящее время Э. Кант — профессор Лундского университета в Швеции. Там он проповедует свои псевдонаучные идеи.

Антисоветская направленность ощущается и в идее об экономической независимости буржуазной Эстонии. Это положение профессора политической экономии Тартуского университета М. Курчинского и наиболее известного в то время в буржуазной Эстонии экономиста Н. Кестнера распространялось в основном среди ученых-экономистов мелкобуржуазного толка. Апологеты буржуазной диктатуры декларировали, что с приходом буржуазии к власти Эстония стала будто бы самостоятельной, независимой республикой. Они говорили, что раньше эстонский народ эксплуатировали чужие народы, во время буржуазной Эстонии, якобы, эксплуатации не существовало. Буржуазные идеологи утверждали, что только буржуазная республика может обеспечить экономический расцвет и независимость Эстонии.

Согласно их взглядам, показателем экономической зависимости того или иного государства является роль внешней торговли в экономической жизни страны. В основе названной концепции лежит игнорирование законов логики. Сделав объектом рассмотрения проблему экономической самостоятельности, Кестнер в ходе рассуждения подменяет ее вопросом обособленности, однако эти понятия различного содержания. При этом Н. Кестнер и его сторонники связывают вопрос об экономической самостоятельности с объемом внешней торговли, даже не обращая внимания на структуру и характер внешней торговли (их не интересует, что ввозится и что вывозится), а также на то, является ли обмен эквивалентным или нет.⁷ По своему содержанию упомянутая точка зрения близка к лженаучной теории разделения труда Ф. Листа.

На самом деле независимость Эстонии была формальной. По существу буржуазная Эстония являлась как экономически, так и политически зависимой от великих империалистических держав и монополий. Экономика буржуазной Эстонии зависела от иностранных капиталовложений, специалистов,

⁷ См. М. А. Курчинский, Основы экономической науки. Курс лекций I, 1926; N. Kõstner, Kas on Eesti iseseisvus majanduslikult põhjendatud? (Н. Кестнер, Является ли независимость Эстонии экономически обоснованной?) «Kaitse Kodu», 1928, № 3.

займов, рынков сбыта, а также от ввозимого сырья, оборудования и, наконец, от политического диктата крупных империалистических держав. Иностранные монополии укрепляли свое влияние отчасти и путем скупки акций разных предприятий. В 1936 году мелкобуржуазная газета «Ваба мaa» («Свободная земля») писала, что из 120 млн. крон акционерного капитала промышленности, торговли, банков и страховых компаний 80 млн. крон принадлежало иностранному капиталу.⁸

Согласно исследованиям доктора экономических наук О. Сепре, это соответствовало действительному положению вещей⁹.

Из года в год возрастала роль иностранного капитала. Только за период с 1936 по 1939 гг. внешняя задолженность предприятий буржуазной Эстонии выросла на 39%. В начале существования буржуазной диктатуры по своему влиянию на первом месте был английский капитал, а к концу решающее значение в экономике имела Германия. Некоторое влияние оказывали капиталы и монополии Швеции.

Буржуазные экономисты много говорили о независимости буржуазной Эстонии. В то же время они превозносили внешние займы, полученные на кабальных условиях от империалистических держав. Зависимость местной экономики от иностранного капитала выдавалась за средство, обеспечивающее экономическое развитие. Они договорились до того, что объявили военные займы, сделанные во время гражданской войны, полезными для народного хозяйства. С подобными высказываниями выступал и вождь одной из ведущих партий буржуазной Эстонии — Народной партии — Я. Тыниссон, тогдашний министр экономики Л. Сепи и др. Наряду с восхвалением займов, создавались условия для вторжения иностранного капитала в буржуазную Эстонию.

В конкретных условиях буржуазной Эстонии внешние займы приводили к подчинению экономики страны иностранным державам. Буржуазные экономисты не хотели признать отмеченный факт 30 лет назад, не признают они его и сейчас, живя в эмиграции. Так, например, идеологи эстонской буржуазии, живущие в Швеции, не осуждают подчинения народного хозяйства буржуазной Эстонии империалистическим державам. Напротив, в их мечтах на важном месте стоит «финансирование экономики свободной Эстонии извне»¹⁰, т. е. они хотят

⁸ «Vaba Maa» («Ваба мaa»), 25 ноября 1936.

⁹ См. О. Sepre, *Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest*. (О. Сепре, Зависимость буржуазной Эстонии от империалистических стран.) Tallinn 1964, стр. 54.

¹⁰ A. Warma, *Taastamisküsimusi. «Kodumaa küsimusi I»*. (А. Варма, Вопросы восстановления. «Вопросы родины I».) Stockholm 1959, стр. 25.

вновь подчинить «свободную Эстонию» западноевропейским империалистическим державам.

Несостоятельным является и утверждение буржуазных апологетиков об отсутствии эксплуатации в буржуазной Эстонии. Доказательством такого утверждения они считали второстепенные факты, например то, что хозяева работали вместе с рабочими, в деревне они ели за одним столом с ними. Как показывают исследования кандидата экономических наук Г. Реккера, и в буржуазной Эстонии существовала эксплуатация народных масс. По данным Г. Реккера во время буржуазной власти увеличился разрыв между реальной зарплатой и стоимостью рабочей силы. Если норма прибавочной стоимости в 1923—1924 гг. составляла 131%, то в период 1930—1933 гг. она равнялась уже 191%.¹¹ С увеличением абсолютной и относительной прибавочной стоимости эксплуатация рабочего класса усиливалась. Усиление эксплуатации рабочего класса национальной и иностранной буржуазией являлось фактом ухудшения положения пролетариата.

Буржуазная республика не обеспечила экономического расцвета. Экономический кризис имел место в 1923—1924 гг. Тяжелым для экономики Эстонии стал экономический кризис, начавшийся в 1929 году. Во время этого кризиса уменьшилось производство продукции и сельского хозяйства, и промышленности. Буржуазные и мелкобуржуазные экономисты Эстонии пытались скрыть основную причину кризисов — основное противоречие капитализма. Изображая экономические явления капитализма как нечто независимое от капиталистических производственных отношений, идеологи буржуазии пытались замаскировать противоречия капитализма, защищали и приукрашивали буржуазный строй Эстонии. В числе причин экономического кризиса и безработицы Х. Нилендер, Н. Кестнер, А. Хорм, К. Энпалу и др. называют случайные и внешние факторы, например, климат, неурожай, развитие техники, или же субъективные факторы. Местные «теоретики» повторяли в основном идеи вульгарных экономистов Запада.

В официальных изданиях не дается прямого ответа на вопрос о возникновении кризисов. В «Эстонской Энциклопедии» отмечается, что разные теории кризисов были, якобы, односторонними, и поэтому «в модной экономической науке», то есть в буржуазной экономической науке, они заменены теориями конъюнктуры¹². По этому поводу доцент Тартуского университета Э. Поом писал: «Причины изменения конъюнктуры до

¹¹ Г. И. Реккер, Положение пролетариата в буржуазной Эстонии (1920—1940 гг.). Автореф., Тарту, 1963, стр. 18.

¹² Eesti Entsüklopeedia (Эстонская Энциклопедия), IV. Tartu 1934, полоса 1166.

сих пор неудовлетворительно исследованы с точки зрения науки.»¹³ Э. Поом описывает разные теории экономических кризисов, но не дает им оценки. Марсистская точка зрения, как правило, не приводится.

Буржуазные экономисты и политические деятели уделяли много внимания изысканию выхода из экономических кризисов. Эстонские буржуазные экономисты пропагандировали возможность ликвидации кризисов на базе капитализма. С этой целью в буржуазной Эстонии обращаются к пропаганде теорий «государственного регулирования» и «свободного предпринимательства», широко распространявшихся в Западной Европе в период общего кризиса капитализма.

Большинство идеологов и политических деятелей эстонской буржуазии было сторонниками «планирования». Например, Э. Поом утверждает, что в качестве рационального экономического строя внимания заслуживает «корпоративный хозяйственный строй в Италии».¹⁴ В основном сторонники «планового» капитализма в буржуазной Эстонии повторяли идеи немецких вульгарных экономистов (Зомбарт); «теория» Кейнса была мало известна среди широких слоев экономистов и политиков буржуазной Эстонии.

На деле «регулирование» экономики в буржуазной Эстонии сводилось к ограничениям на пути создания новых предприятий (для этого требовалось разрешение министерства экономики). Этим обеспечивался рынок для действовавших предприятий, укреплялось их монопольное положение. Бывший преподаватель Тартуского университета А. Хорм (принадлежит в настоящее время к верхушке реакционных крутов эстонской эмиграции в Швеции) связывал «плановое хозяйство» с кооперативным движением, порой даже отождествляя эти понятия.¹⁵

Объединения в капиталистическом обществе, правда, применяют некоторые приемы планирования, но это еще не означает возникновения планового хозяйства. Осуществлению более обширных планов мешала неприкосновенность частной собственности. Как подтверждает более подробное исследование, в буржуазной Эстонии пропаганда планового хозяйства была скорее демагогическим приемом, при помощи которого народу внушали, что трудности, присущие капитализму, могут

¹³ Там же, полоса 999.

¹⁴ E. Poom, *Moodne töötetehnika ja majanduskriis. Ratsionaliseerimine töös ja majanduses.* (Э. Поом, Модная техника труда и экономический кризис. Рационализация в труде и в экономике.) Tartu 1932, стр. 104, 105.

¹⁵ A. Horm, *Kavamajandus ja ühistumajandus. Ühistu II.* (А. Хорм, Плановое хозяйство и кооперативное хозяйство. Кооперация II.) Tartu 1938, стр. 91.

быть ликвидированы путем реформ. Пропаганда «планового хозяйства» принесла мало практических результатов. При этом все буржуазные авторы выступали против планирования, существовавшего в Советском Союзе, следовательно, они и не были заинтересованы в планировании всего народного хозяйства.

Наряду с пропагандой так называемого планирования превозносился государственно-монополистический капитализм. В буржуазной Эстонии распространялась, между прочим, и фашистская идея «централизованного капитализма» О. Рандро. Согласно этой идее, государственно-монополистический капитализм неправомерно выдавался за фактор, преобразующий в корне производственные отношения¹⁶. Анализ фактического положения вещей ничего подобного не подтверждает. Деятельность транспортных предприятий (железнодорожный транспорт находился в собственности государства) показывает, что государственный капитализм создавал и в буржуазной Эстонии наиболее благоприятные условия для частного капитала.¹⁷ Так же обстояло дело и в других отраслях производства.

Приверженцами существовавшего в фашистских государствах «планирования» были в буржуазной Эстонии и так называемые вапсы (участники классовой войны против советской власти в 1917—1920 гг.) и прежде всего их идеолог, приват-доцент Тартуского университета В. Купффер.¹⁸ Вапсы приняли экономический плюрализм В. Зомбарта и пропагандировали корпоративное государство.

«Свободное предпринимательство» пропагандировали как представители мелкой буржуазии, так и возглавлявшаяся крупными капиталистами Торгово-промышленная палата. Председатель палаты И. Пухк требовал, чтобы государство прекратило всякое вмешательство в экономическую жизнь. Один из крупнейших капиталистов в буржуазной Эстонии, Пухк мог обойтись без прямой поддержки со стороны государства. Это и составляло основу его неолиберализма. Сторонники «свободного предпринимательства» опасались, что планирование может привести к социализму, к уничтожению частной собственности.

Некоторые буржуазные и мелкобуржуазные экономисты хотели избавиться от экономических трудностей с помощью

¹⁶ O. Randro, *Tsentraliseeritud kapital*. (О. Рандро, Централизованный капитал.) Tallinn 1930, стр. 17, 23.

¹⁷ См. А. Pakri, *Kaubavedu teoautodel* 1939. а. «Konjunktuur», (А. Паكري, Транспорт товаров на грузовых машинах. «Конъюнктура».) 1940, № 6768 (67), стр. 352.

¹⁸ См. орган вапсов «Выйтлус» («Борьба»), особенно в 1933 году.

реформ в сфере денежного обращения. Такого взгляда придерживался, например, профессор Тартуского университета Э. Теннман, который усматривал причину «кризиса системы» капитализма в существующей денежной системе, которая «... не отвечает своему назначению».¹⁹

По его мнению, ошибка состоит в том, что в буржуазной Эстонии деньги зависят от наличного количества чужеземного золота, так как в Эстонии своего золота нет. Для преодоления экономических трудностей достаточно перевести деньги с золотой основы на базу природных богатств, недвижимостей и частного кредита.²⁰ Таким образом якобы можно основать свой финансовый капитал.

Анализ взглядов Теннмана показывает, что их реализация не поможет ни преодолеть экономические трудности, ни добиться независимости страны. В конечном счете он предлагал буржуазии обратиться к политике инфляции — пустить деньги в обращение с превышением их ценностного обеспечения. Это, в свою очередь, привело бы к снижению реального заработка рабочего класса и росту прибылей буржуазии. «Теоретические основы» так называемой теории государственного долга не выдерживают научной критики.

В качестве конкретных мер для ликвидации экономических трудностей на базе капитализма буржуазными и мелкобуржуазными реформистами рекомендовалось использовать трудовые деньги и кризисные или убыточные деньги. «Теорию» трудовых денег подверг критике уже К. Маркс. Но несмотря на это, мелкобуржуазные круги буржуазной Эстонии пропагандировали идею трудовых денег. Была даже сделана практическая попытка претворения в жизнь этой идеи. В городе Тарту было организовано общество, члены которого стали пользоваться между собой так называемой трудовой кроной. Эта попытка окончилась крахом.

К «теории» трудовых денег примыкала «теория» кризисных или убыточных денег. Ее сторонники в буржуазной Эстонии полностью приняли взгляды австрийского коммерческого деятеля Сильвио Гезелля и считали, что экономические кризисы возникают вследствие медленного денежного обращения. На этой же основе построил свою «теорию» и Д. М. Кейнс. Для ускорения денежного обращения было предложено обло-

¹⁹ Otsitakse retsepte majandusküsimuse lahendamisele. «Päevaleht» (Ищутся рецепты для ликвидации экономического кризиса. «Пязвалехт» — Дневная газета.), № 305, 8 ноября 1931.

²⁰ E. Tennmann, Rahavõimu saladused. (Э. Теннман, Тайны денежной власти.) Tartu 1931, стр. 32, 34.

хить деньги так называемым процентом убыли (деньги теряют каждый месяц 1 % своей стоимости).²¹

Ошибка авторов названной теории состоит в непонимании причины кризиса. Причина экономического кризиса кроется не в недостатке денег, а в капиталистическом производстве, в основном противоречии капитализма. Выпуск разных денег не поможет преодолеть экономических трудностей, а является скрытой формой инфляции. Авторы упомянутой «теории» пользовались математическими приемами, но не знали экономических законов. Пропаганда этой антинаучной теории составляла монополию апологетов буржуазии и некоторой части интеллигенции.

За реформистские теории хватались и эстонские социал-демократы. Они тоже пропагандировали идею помощи развитию производительных сил в условиях капиталистического общества. Эстонские социал-демократы А. Ойнас, А. Рей и другие утверждали, что для прихода к социализму необходимо в первую очередь укрепить капитализм. В 1930 году это и было объявлено главной задачей. В своем уставе социал-демократы записали: «. подготовить трудящиеся массы к жизни в социалистическом обществе и разъяснить его необходимость и предпосылки».²² Здесь ясно сказано, что социалисты не собирались организовывать ни политической, ни экономической, ни идеологической борьбы рабочего класса, они ограничились проповедью социализма.

«Учение» об обязательном перевесе промышленного пролетариата служило социалистам «теоретической основой» при отрицании возможности установить диктатуру пролетариата в Эстонии. Задачей текущего момента считалась борьба за расширение сфер государственного капитализма. Такую установку дал VII съезд партии в 1932 году. На этом же съезде превозносился «принцип планового хозяйства».²³ Отсюда понятно, почему социалисты Л. Йохансон, Э. Йоонас и другие выступили в защиту частной собственности и требовали увеличения «национального капитала».²⁴ Вместе с представителями крупной буржуазии они пропагандировали кооперативное движение как форму «коллективной частной собственности».

²¹ А. Каера, L. Volmer, Kaduraha — võimne relv majanduskriisi frondil. (А. Каэра, Л. Волмер, Убыточные деньги — сильное орудие на фронте экономического кризиса.) Tartu 1934.

²² Eesti Sotsialistliku Töölise Partei põhikiri. (Устав Социалистической рабочей партии Эстонии.) Tallinn 1933, стр. 3.

²³ Партийный архив Института истории Партии при ЦК КПЭ, ф. 137, № 137-1, ед. хр. 253, стр. 36.

²⁴ Стенографические отчеты Государственной палаты, I созыв, III и IV сессия. 1939, стр. 136/137.

Социалист Э. Йоонас снискал известность как апологет «экономической демократии». В теоретическом смысле он пропагандировал и идеи реформиста В. Гульфердинга.

Так социал-демократы стали лакеями буржуазии и на фронте экономической мысли. Общую оценку социал-демократических и других экономических теорий не меняет и то обстоятельство, что они не скрывали также некоторых отрицательных сторон капитализма, приводя факты о тяжелом материальном положении трудящихся, на основе которых, вопреки желанию тех, кто приводил эти факты, можно было непосредственно сделать революционные выводы. Но надо заметить, что взгляды руководства партии не всегда совпадали с мнением рядовых членов. Деятельность и теоретические положения руководства подвергались критике на каждом съезде партии.

Все вышеизложенное не только история. Многие из буржуазных экономистов бежали в 1940—1944 гг. из Эстонской ССР, и большинство из них зарабатывает на жизнь антикоммунистической пропагандой. Буржуазные экономисты-эмигранты восхваляют сейчас период буржуазной власти в Эстонии, они воспевают политико-экономические мероприятия буржуазной Эстонии. Например, аграрная реформа 1919 года толкуется ими как революционное событие в жизни эстонского народа. Согласно исследованиям академика Академии наук Эстонской ССР Р. Антона, буржуазная аграрная реформа в действительности не разрешила аграрного вопроса в Эстонии. Большинство желающих не получило земли. Сохранились неравенство разделения земли и эксплуататорский характер аграрных отношений. Основным результатом буржуазной аграрной реформы была замена одной эксплуататорской группы другой — переход помещичьей земли в руки кулачества.²⁵

На самом деле настоящего экономического подъема в довоенные годы не было. Правда, в конце периода буржуазной власти отмечалось оживление в некоторых отраслях промышленности, особенно в сланцевой. Но это не дает основания для хвастовства: подъем был вызван повышением роста требований фашистской Германии, которая готовилась к войне. Поэтому указанный подъем не свидетельствует о жизненной силе экономики буржуазной Эстонии.

В последнее время буржуазные экономисты-эмигранты уделяют большое внимание экономике Советской Эстонии. Ведущим из них является бывший доцент Тартуского университета, ныне профессор Стокгольмского университета, по сло-

²⁵ R. Antons, Agraarsuhted kodanlikus Eestis. (Р. Антонс, Аграрные отношения в буржуазной Эстонии.) Tallinn 1957, стр. 67.

вам реакционных эмигрантов, «специалист по советским вопросам» Эдуард Поом. Пять лет назад он выступил со статьей в журнале «Мана». В этой статье он сделал попытку доказать, что в тридцатые годы эстонские рабочие жили лучше, чем в настоящее время²⁶. При этом Э. Поом пользуется псевдонаучным методом вульгарных экономистов Запада. Сравнивая жизненный уровень рабочих Советского Союза и капиталистических стран, он берет за основу только зарплату и цены на некоторые продовольственные продукты.

Э. Поом не учитывает обстоятельства, что в буржуазной Эстонии налоги росли быстрее, чем заработная плата. По данным кандидата экономических наук Г. Реккера за год каждый гражданин буржуазной Эстонии вносил около 40 крон (что составляет более 14% общего дохода) в качестве налога в государственный бюджет.²⁷ Не учитывал он и квартирной платы, платы за медицинское обслуживание, армии безработных и т. д. «Исследуя» жизненный уровень советского человека, Э. Поом не учитывает доходов из общественных фондов: в 1963 году в Советском Союзе они составляли уже 34,5 млрд. рублей.²⁸ Э. Поом не учитывает также других факторов дороговизны. Таким образом он получил псевдонаучные выводы, которые распространяются теперь буржуазными пропагандистами-эмигрантами. Псевдонаучны и другие «теории» и положения апологетов буржуазии. Как во время буржуазной власти, так и сейчас в эмиграции взгляды буржуазных экономистов не соответствуют действительности.

EESTI KODANLIKE MAJANDUSTEADLASTE APOLOGEETIKA EVOLUTSIOON EESTI NSV MAJANDUSAJALOO ALAL

V. Krinal

Resümee

Kodanliku Eesti majandus arenes ühekülgselt, orienteerudes põllumajandussaaduste, poolfabrikaatide ja tooraine tootmisele. Vaatamata sellele, et kodanluse võimu lõpupäevadel rajati mõningad suurettevõtted, suurenes pidevalt väikeettevõtete ja käsitöö osatähtsus majanduselus. Samal ajal vähenes tööstuse osatähtsus rahvamajanduses.

Toimunud deindustrialiseerimise protsessi püüdsid kodanluse ideoloogid, enamik eesti tolleaegseid majandusteadlasi, õigustada

²⁶ «Мана» («Мана»), № 3, 1962, стр. 235.

²⁷ Г. Реккер, указ. соч., стр. 13.

²⁸ «Rahva Hääl» («Рахва Хяэл» — Голос народа), № 294, 17 декабря 1963.

Põllumajandust kujutati kui eesti rahva peamist tegevusala, väiketootmist aga peeti vastavaks kohalikele tingimustele. Kuna eesti kodanlust iseloomustas äärmine reaktsioonilisus, siis ilmneb sama tendents ka tema majanduslikes vaadetes. Püüti õigustada majanduslike sidemete nõrgenemist Nõukogude Liidu ja kodanliku Eesti vahel. Selles suhtes sai tuntuks Tartu ülikooli professor Edgar Kant. Kasutades ebateaduslikke meetodeid, «tõestas» ta, et juba käesoleva sajandi algusest alates nõrgenesid Eesti ja teiste Vene impeeriumi alade vahelised majanduslikud sidemed. Saksa reaktsiooniliste ideoloogide Moltke ja Pencke seisukohti jälgendades väitis E. Kant, et nii geograafiliselt kui ka majanduslikult ei kuulu Eestimaa Venemaa juurde, vaid ühinevat hoopis Skandinaavia riikidega. Kuigi Kant sai oma «teooria» eest doktorikraadi ja rektori koha fašistliku okupatsiooni ajal, ei levinud tema seisukohad laiemates ringkondades.

Suur osa kodanlikest majandusteadlastest õigustas ka välislaene. Konkreetsetes kodanliku Eesti tingimustes tähendasid aga laenuvad väikeriigi majanduslikku allutamist imperialistlikele suurriikidele. Mainitud tõsiasi varjamiseks konstrueerisid J. Tõnisson, L. Sepp jt. mitmeid ebateaduslikke teooriaid. Samas vaimus jutlustab tänapäeval ka eesti emigratsiooni reaktsiooniline ladvik.

Oma kahekümne-aastase eksisteerimise jooksul elas kodanliku Eesti majandus üle kaks tõsist kriisi. Eriti raskelt andis tunda 1929.—1933. a. majanduskriis. Kodanluse ideoloogid pöörasid kriisile küllalt palju tähelepanu. Kuna nad ei saanud anda aga kriisi olemuse teaduslikku seletust, siis tegelesid E. Poom, N. Kõstner, A. Horm, H. Nieländer jt. põhiliselt Lääne-Europas levinud vulgaarsele poliitilisele ökonoomiale omaste kriisiteooriate levitamisega. Ka kriisist väljapääsu otsimisel jälgendati Lääne eeskujud: propageeriti nii plaanimajandust kui ka vabaettevõtlust. Praktikas sai suurema tähelepanu osaliseks nn. plaanimajanduse teooria. Sisuliselt tähendas kodanlikus Eestis läbiviidud planeerimine kohaliku turu kindlustamist olemasolevatele ettevõtetele.

Osa väikekodanlike autoreid lootis kriisiraskusi ületada reformidega krediidisfääris. E. Tennmann, L. Volmer, A. Kaera jt. propageerisid nn. riigivõla, kriisi- ja kaduraha teooriaid, kuid ei suutnud seejuures avada raha tõelist olemust ega ka majanduskriisi põhjuseid. Reformistlikke seisukohti propageerisid kodanlikus Eestis ka siinsed sotsiaaldemokraadid A. Rei, L. Johanson, E. Joonas jt.

Tänapäeval levitab eesti emigratsiooni reaktsiooniline ladvik endisi seisukohti. Kiidetakse kodanluse poolt teostatud reforme ning kujutatakse vääriti Eesti NSV majanduselu. Oma seisukohade «tõestamiseks» kasutavad nad ebateaduslikke meetodeid või isegi võltsivad fakte. Seetõttu on ka nende resultaadid tõest kaugel.

EVOLUTION OF THE APOLOGETICS OF ESTONIAN BOURGEOIS ECONOMISTS IN THE FIELD OF THE ECONOMIC HISTORY OF THE ESTONIAN S. S. R.

V. Krinal

Summary

The economy of bourgeois Estonia developed one-sidedly, basing its orientation on the production of agricultural products, semi-manufactured goods and raw materials. In spite of the fact that some large enterprises were established in the days of bourgeois power, the role of small enterprises and handicraft in economic life increased. As a result the role of industry in general decreased in the national economy.

Ideologists of the bourgeoisie, most of the Estonian economists of the time, tried to justify the process of de-industrialization which had taken place. Agriculture was considered to be the main occupation of the Estonian people, and small-scale production to correspond to local conditions. As the Estonian bourgeoisie was extremely reactionary, the same tendency is noticeable in its economic views. Attempts were made to justify the weakening of economic relations between the Soviet Union and bourgeois Estonia. In this sense Professor Edgar Kant of Tartu University became notorious. Using unscientific methods he «proved» that economic relations between Estonia and regions of the Russian empire had begun to weaken since the beginning of the present century. Imitating the views of the German reactionary ideologists Moltke and Pencke, Kant asserted that Estonia belonged to Russia neither geographically nor economically but to the Scandinavian states. Although his «theory» earned Kant a doctor's degree and the post of rector during the fascist occupation, it did not spread widely.

A number of bourgeois economists also justified foreign loans. In the concrete situation of bourgeois Estonia loans were tantamount to the economic subjection of the small country to great imperialist powers. In order to conceal these facts J. Tõnisson, L. Sepp and others constructed several unscientific theories. The reactionary leaders of the Estonian émigrés continue to support similar views even nowadays.

During the twenty years of its existence the economy of bourgeois Estonia lived through two serious crises. The economic crisis of 1929—1933 was especially difficult. The ideologists of the bourgeoisie paid considerable attention to the crisis. But as they could not give any scientific explanation of the nature of the crisis E. Poom, N. Kõstner, A. Horm, H. Nieländer and others were concerned with the propagation of the theories of crises characteristic of vulgar Political economy which were mainly current in Western Europe. In attempts to find a way out of the crisis Wes-

tern models were imitated again — both planned economy and free enterprise were propagated. In practice major attention was given to the so-called theory of planned economy. In actual fact, the planning that was accomplished in Estonia meant securing a local market for existing enterprises.

Some petty-bourgeois authors hoped to overcome the difficulties of the crisis by reforms in the credit sphere. E. Tennmann, L. Volmer, A. Kaera and others propagated the so-called theories of state debt, «crisis money», but they could not understand the real essence of money and the reasons of economic crisis. In bourgeois Estonia reformist views were also spread by the social democrats A. Rei, L. Johanson, E. Joonas others.

Nowadays the reactionary leaders of the Estonian émigrés are propagating the old views. Reforms carried out by the bourgeoisie are praised and economic life in the Estonian S. S. R. misrepresented. In order to «prove» their views they employ unscientific methods or even falsified facts. Therefore the results are far from the truth.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

Ü. Kauer, Elamuehituse finantseerimise meetoditest ja krediteerimisest	3
Ю. Кауэр, О методах финансирования и кредитовании жилищного строительства. Резюме	9
Ü. Kauer, Über die Methoden der Finanzierung und der Kreditierung des Wohnungsbau. <i>Zusammenfassung</i>	10
A. Ruuvet, Juurdelõigatud kroomnaha arvestusest ja informatsioonist arvestuse mehhaniseerimisel	11
A. Руувет, Об учете раскроенной хромовой кожи и об информации для механизации ее учета. Резюме	25
A. Ruuvet, Von der Abrechnung des zugeschnittenen Chromleders und von der bei ihrer Mechanisierung zu benutzenden Information. <i>Zusammenfassung</i>	28
J. Pikk, Pikaajalise krediidi tagasimaksu tähtaegade määramisest	32
Я. Пикк, Об определении сроков погашения долгосрочного кредита в колхозах. Резюме	42
J. Pikk, Von der Festsetzung der Termine für die Rückzahlung der langfristigen Kredite in den Kolchosen. <i>Zusammenfassung</i>	43
H. Siigur, Mõningaid tööajarežiimi küsimusi sovhoosides	45
Х. Сийгур, О некоторых вопросах режима рабочего времени в совхозах. Резюме	53
H. Siigur, Einige Fragen der Arbeitszeitordnung in Sowchosen. <i>Zusammenfassung</i>	54
H. Pauts, Tartu linna tööstuskaupade kaupluste võrk ja selle väljaarendamise ülesandeid	56
Х. Паутс, Сеть промтоварных магазинов города Тарту и задачи по ее развитию. Резюме	86
H. Pauts, Das Netz der Industriewarenhandlungen der Stadt Tartu und die Aufgaben seines Ausbaus. <i>Zusammenfassung</i>	86
Э. Раннак, Поваренная соль как консервант пищевых продуктов, вкусовое вещество и фактор здоровья	88
E. Rannak, Keedusool toiduainete konservandina, maitseainena ja tervisetegurina. <i>Resümee</i>	101
E. Rannak, Kochsalz als Konservierungsmittel, Geschmackszusatz und Gesundheitsfaktor. <i>Zusammenfassung</i>	101
H. Siigur, Tootmistööd katkestamata õppivate tööliste ja teenistujate tööaja lühendamise mõningaid küsimusi	103

X. Сийгур, О некоторых вопросах сокращения рабочего времени для рабочих и служащих, обучающихся без отрыва от производства. Резюме	109
H. Siigur, Über einige Fragen der Verkürzung der Arbeitszeit für Werktätige, die sich ohne Unterbrechung der beruflichen Tätigkeit weiterbilden. Zusammenfassung	110
В. Кринал, Эволюция апологетики эстонских буржуазных экономистов в области экономической истории Эстонской ССР	112
V. Krinal, Eesti kodanlike majandusteadlaste apologeetika evolutsioon Eesti NSV majandusajaloo alal. Resümee	123
V. Krinal, Evolution of the Apologetics of Estonian Bourgeois Economists in the Field of the Economic History of the Estonian S. S. R. Summary	125

ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ НАУКАМ, XI

На эстонском, русском, немецком и английском языках

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту. ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja M. Kuusk

Korrektorid A. Norberg, J. Sarv, F. Kibbermann ja O. Mutt

Ladumisele antud 17. II 1967. Trükkimisele antud 23. III 1968. Trükipoognaid 8.

Arvestuspoognaid 8,9. Trükiarv 500. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2.

60×90, 1/16. Tellimise nr. 855. MB-00761.

Trükikoda «Kiir», Viljandi, V. Kingissepa 31.

Hind 60 kop.